ئەنفال و
ڕەهەندە سۆسیۆلۆجییەکانی

توێژینەوەیەکی تیوری و مەیدانییە

ئامادەکردنی
محەمەد ڕەئوف عەبدولعەزیز

پێشکەشە بە :.

- **حەزرەتی دایکم ...... کە سـۆزوو خۆشـەویستی فێرکردم .**
- **هەموو ئەوانەی بوونەتە قوربانی شـــالاوەکانی ئەنفــال .**

www.dengekan.com
4/13/2007

پێڕستی بابەتەکان

بابەت

پێشەکی

بەشی یەکەم : لایەنی تیوری

تەوەرەی یەکەم : دیاری کردنی چەمك و زاراوەکان

یەکەم : زاراوەی سۆسیۆلۆجی

دووەم : چەمکی پرۆسەی ئەنفال

سێیەم : چەمکی ئەنفال

چوارەم : زاراوەی جینوساید

تەوەرەی دووەم : پیادەکدنی جینۆسًاید و شالأوی ئەنفال

یەکەم : جینۆسایدیکوردو بەرایییەك بۆ پرۆسەی ئەنفال

دووەم : پلان دانان بۆ جێبەجێکردنی شالأوەکە

سێیەم : قۆناغەکانی جێبەجێکردنی شالأوی ئەنفال

چوارەم : زیانەکانی شالأوی ئەنفال

پێنجەم : چارەنوسی ئەنفالەکان

تەوەرەی سێیەم : دەرهاویشتە سۆسیۆلۆجییەکانی پاشماوەی ئەنفال

یەکەم : ئۆردوگاو دەستپێکی گرفتە کۆمەلأیەتییەکان .

دووەم : کاریگەرییە کۆمەلأیەتییەکانی ئەنفال لەسەر ژنان .

سێیەم : کاریگەری ئەنفال لەسەر هەلوەشانی کۆمەلگەی کوردی

بەشی دووەم : لایەنی مەیدانی توێژینەوەکە

تەوەرەی چوارەم : نەخشەدانان و جێبەجێکردنی رێبازی توێژینەوەکە

یەکەم : رێبازیتوێژینەوەکە

دووەم : سنوری توێژینەوەکە

سێیەم : فۆرمی توێژینەوەکە

چوارەم : گیروگرفتی توێژینەوەکە

پێنجەم : نمونەی توێژینەوەکە

تەوەرەی پێنجەم : خستنە روی ئەنجامی توێژینەوە مەیدانییەکە

یەکەم : ئەنجامە گشتییەکان

پێشنیارەکان

www.dengekan.com
4/13/2007

سەرچاوەکان

پاشکۆکان

ا/ پێڕستی خشتەکان

خشتە

1. شوێنی نیشتەجێی خێزانەکانی نمونەکە .
2. نمونەی لێکۆڵینەوەکە بەپێی رەگەز .
3. نمونەی توێژینەوەکە بەپێی تەمەن و رەگەز .
4. باری کۆمەلآیەتی توێژینەوەکە .
5. ئاستی خوێندنی نمونەی توێژینەوەکە .
6. دابەش بوونی ئەنفالکراوەکان بەپێی رەگەزو تەمەن .
7. باری گوزەرانی خێزانەکانی نمونەکە .
8. باری هاوسەری نمونەی توێژینەوەکە بەپێی رەگەز .
9. باری هاوسەری کردنەوەی پاشماوەی ئەنفال .
10. باری پەیوەندیيە کۆمەلآیەتیيەکان لەپاشماوەی ئەنفالدا .
11. کاریگەری ئەنفال لەسەر هەڵوەشاندنەوەی بونیادی خێزانی .
12. کاریگەری ئەنفال لەسەر گۆڕانی داب و نەریتی پاشماوەکەی ئەنفال .
13. کاریگەری ئەنفال لەسەر دروست بوونی نەخۆشیيە دەرونیيەکان .
14. کاریگەری ئەنفال لەسەر پەرتەوازەبونی خێزانی ئەنفال .
15. تێڕوانینیخەڵك بۆ کەس وکاری پاشماوەی ئەنفال .
16. سەرپەرشتیاری خێزانی لە (پاش و پێش) شالآوی ئەنفال .
17. جۆرو شێوەی یارمەتی بۆ کەس وکاری پاشماوەی ئەنفال .
18. هەست کردن بەبایەخنەدان بەکەس و کاریئەنفال .
19. هیوای گەڕانەوەی ئەنفالەکان لەلایەن کەس و کاریانەوە .

ب/ پێرستی نەخشەکان

نەخشە

1. سنوری ناوچەی ئۆتۆنۆمی پیشان ئەدات .
2. ناوچە بەعەرەب کراوەکانی کوردستان دیاری دەکات .
3. ناوچە راگوێزراوەکانی کوردستان دیاری دەکات .

ج/ پێرستی پاشکۆکان

پاشکۆ

1. بڕیاری (160)تایبەت بەدانانی عەلی حەسەن مەجید بەلێپرسراوی باکوری عێراق .
2. راسپاردەی نوسینگەی باکوری حیزبی بەعس تایبەت بە پرۆسەی ئەنفال .
3. بەیانی کۆتایی ئەنفالی یەك لە 1988/3/19 .
4. رۆژنامەی هاوکاری 1988/3/21 .
5. روژنامەی الثورة 20/ ئازاری /1988 .
6. روژنامەی هاوکاری 1988/4/4.
7. بەیان نامەی رێکخراوی لێبوردنی نێودەوڵەتی تایبەت بە کوردستانی عێراق .
8. دەقی وەلآمی دیوانی سەرۆکایەتی کۆماری عێراق بۆ (عاصی مستەفا ئەحمەد).
9. بەڵگەنامەی تایبەت فرۆشتنی کچانی ئەنفال بەمیصر .
10. فۆرمی راپرسی توێژینەوەکە .

پێشەکی :

تاوانی جەرگبڕی ئەنفال گەورەترین کارەساتی ترسناك بوو کە بەرامبەر بە گەلی کورد ئەنجام درا . لەلایەن رژێمی تۆتالیتـاری رەگـەز پەرسـتەوە بـۆ لـەناوبردن و سـڕینەوەی مـۆرکی نەتەوایـەتی گـەلی کـوردو سـڕینەوەی گـشت شوێنەوارێکی کلتوری و ناسنامەی نەتەوەیی ئەم میللەتە ، ئەم کارەساتەش گەورەترین زیانی مادی و مەعنەوی بە گەلی کورد گەیاندو کاری گەری زۆری لەسەر ئێستاو دوارۆژی گەلی کورد جێ هێشتووە .

پرۆسەی ئەنفال هەوڵدانێکی ستراتیژی رژێمی بەعس بوو بۆ شێواندنی سەرجەم رەهەندەکانی ژیانی مرۆڤایەتی گەلی کوردستان , ئەنفال سەرای لەناوبردن و بێسەرو شـوێن کردنـی هـەزاران ژن و منـاڵ و پـیرو گـەنج ,لـە هـەمان کاریگەری و ئاسەواری نەگەتیفی لەسەر کۆمەڵی کوردەواری و ژیانی کۆمەلایەتی خەڵکی کوردسـتان جێهێـشتووە , ئـەویش بـەهۆی سـوتماککردنی خـاکی کوردسـتان و بـەتالانبردنی سـەروەت و سـامانی , وە لـەدوای پرۆسـەکەش پاشماوەی ئەنفالەکان لە ئۆردوگاکاندا نیشتەجێ بوون و روبەروی دەیان کێشەو گیروگرفتی کۆمەلایەتی و ئابوری و سایکۆلۆجی بونەتەوە تاکو ئێستا پێوەی دەناڵێنن.

پرۆسـەو شـالاوی ئـەنفال بـە پـلان و نەخـشەی جۆراوجـۆرەوە جێبـەجێکراو لـە هـەموو رویەکـەوە پلانـی بـۆ دارێژرابوو ،هەروەك بەکارهێنانی ووشەی ئەنفال بۆ ئـەو شـالاوە جۆرێکـە لـە پلانـی رژێـم ، ئـەنفال نـاوی سـورەتی هەشتەمە لە قورئان و بەمانای زیادە دەسکەوت دێت . بـەلام رژێـم بـۆ ئـەم شـالاوە نەگریسە بـەکاری هێنـا کەلـە 1988/2/23 دەستی پێکرد تا 1988/9/6 ی خایاند ، شالاوەکە سەرجەم ناوچە گوند نـشینەکانی کوردسـتانی گرتەوە و بوە هۆی وێران کردنی سەرجەم گوندەکان و بێسەرو شوێن کردنی (182)هەزار مرۆڤی کورد

ئەمەش زیانێکی ئێجگار گەورەی بەگەلی کورد گەیاند , سەرەرای لەناوبردن وبێسەروشوێنکردنی دەیـان هـەزار ژن و منال وپیرو گەنج , هەموو ئەوانەش کەلەدوای کارەساتەکەوە بەجێماون بۆنەتە قوربانی ئەو پرۆسەیە .

ئەم شالاوە کاریگەرییەکی ئێجگار مەترسی داری لەسەر بوارەکـانی ژیـانی کـورد جـێ هێـشتووە ، ئەمـەش هەرلەسەرەتای شالاوەکەوە نەهامەتییەکان دەستی پێکرد . تاکو ئەمرۆش هەربەدەوام لە چارە نەهاتووە و دەیان گیروگرفتی کۆمەلایەتیو سایکۆلۆجیو ئابوری بۆ کۆمەلگەی کوردەواری جـێ هێـشتووە ، ئەمـە سـەرەرای ئـەوەی کەفاکتەری سـەرەکی بـوو بـۆ لێـك هەلوەشـان و پەرتـەوازەبونی کۆمـەڵی کـوردەواری و تێکـدانی داب و نـەریت و ترادسیۆنی کۆمەڵی کوردەواری , هەروەها دەیان نەخۆشی کۆمەلایەتی و سایکۆلۆجی دروست کردووە.

کەتاکو ئێستاش چارەسەر نەکراون و بەپێی پێویست هەوڵ نەدراوە بۆ کەمکردنەوەی گرفت و کێشەکانیان .

ئـەم توێژینەوەیـەش ئـەرکێکی نیـشتیمانی و ئـەخلاقی بـوو کەهانیدام هەلێبـژێرم و نـاوی بنـێم (ئـەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجییەکانی) پرۆسەی ئەنفال تەنها هێرشـێك نـەبوو بۆلـەناو بـردەن و شـوێن بزرکردنـی مرۆڤـی کـورد بـەڵکو گـەورەترین زیـانی مـادی بـەم میللەتـە گەیانـدو سـەرجەمی رەهەنـدە ئـابوری و کۆمەلایـەتیو دەرونیەکانییەکانی ئەم میللەتەی تێکشکاندو شێواندی .

هەروەك دەبينين شوێن بزركردنی سەدان هەزار مرۆڤی كوردو چارەنوسيان تاكو ئيستا گەورەترين گرفتی بۆ كۆمەڵی كوردەواری دروست كردووە و بەشێكی زۆری كۆمەڵی كوردەواری لەبەردەم چاوەڕوانی و دڵەراوكێدان ، وە لەئەنجامی ئەم شاڵاوەدا هەزارن خێزان توشی پەرتەوازەيی و هەڵوەشانەوە هاتوون .

گرنگی ئەم بابەتە لەوە دايە كەلە دياردەيەك دەكۆڵێتەوە تاوەكو ئيستا جێگەی باس و لێدوانە ، سەدان گيروگرفتی كۆمەلأيەتیو سايكۆلۆجی بۆ كۆمەڵی كوردەواری دروست كردووە ، بەلأم لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەكەمی تاكو ئيستا توێژينەوەی زانستی لەسەر كراوە و دەتوانين بڵێين لەشوێكی ئەكاديمی وەكو زانكۆی سلێمانيدا ئەم بابەتە يەكەم توێژينەوەی زانستیيە لە بەشی كۆمەڵناسی كە تەرخان كراوە بۆ باسكردنی كارەساتی ئەنفال و كێشەو گرفتەكانی ئەم شاڵاوە . وە رێگە خۆشكردنێكە بۆ توێژەری ديكە بۆ ئەوەی توێژينەوەی زانستی سەبارەت بەم كارەساتە ئەنجام بدەن لە هەموو رەهەندە سياسی و كۆمەلأيەتی و ديمۆگرافی و ئابورییەكانيەوە . ئامانجی توێژەر لەم توێژينەوەيە خزمەتكردنە بە كێشەو گرفت و ئاسەوارەكانی پرۆسەی ئەنفال لەبەر ئەوەی هەوڵدان بۆنەهێشتنی رفت و ئاسەوارە نەگەتيفەكانی ئەنفال ، هەوڵدانە بۆ چارە سەركردنی برينێك لە جەستەی كۆمەڵی كوردەواری .

هاوكات هەوڵدانە بۆ دوور خستنەوەی ترسناكی ئەم كارەساتە لەسەر ئێستاو دواڕۆژی ميللەتەكەمان و دەرخستنی ئاسەوارە كۆمەلأيەتییەكانی ئەم شالأوەو كاريگەری لەسەر ستروكتوری كۆمەلأيەتی كۆمەڵی كوردەواری .

هەر بۆيە چەندين راسپاردەو پێشنيار دەخەينە روو بەمەبەستی چاككردنی باری ژيانی كەس و كاری ئەنفالەكان و باشكردنی ئاسەوارەكانی ئەم شالأوە ، هەروەها هيچ توێژينەوەيەكی زانستی نیيە بەبێ گيروگرفت ئەنجام بدرێت بەتايبەتيش ئەگەر بابەتەكە بۆ توێژينەوەيەكی مەيدانی بێت ، ئەم توێژينەوەيەش چەندان گرفتی هاتۆتە رێ ، لە سەرو هەموشيانەوە نەبونی سەرچاوەی زانستی كە پشت بە ئامارو زانستی نوێ ببەستێ لەسەر رەهەندە كۆمەلأيەتییەكانی ئەنفال لەناوچەی گەرمياندا هێندەی من ئاگادار بم لەكتێبی (جينۆسايد لەعێراقداو پەلامارەكانی ئەنفال بۆسەر كورد و تونی مەرگ و رەهەندە كۆمەلأيەتییەكانی تاوانی ئەنفال) كەبەشێوەيەكیزۆر كەم هەندێ ئاماريان خستۆتەروو ، هيچ سەرچاوەيەكی ترنيە باس لە رەهەندە كۆمەلأيەتییەكانی ئەنفال بكات لەناوچەی گەرمياندا .

ئەم توێژينەوەيە لە پێشەكیيەكو دوو بەشی سەرەكی و پێنج تەوەرەو ئەنجام و پێشنيارەكان پێكهاتووە ، لەبەشی يەكەمدا باس لەلايەنە تيۆرییەكەی دەكات . لەتەوەرەی يەكەمدا دەست نيشانی چەمكو زاراوەكان دەكات ،ئەميش زاراوەی جينۆسايدو چەمكی ئەنفال و پرۆسەی ئەنفال رون دەكاتەوە .

وە لە تەوەرەی دووەمدا باس لە پيادەكردنی جينوچسايدەكانی پێش كارەساتی ئەنفال كراوە لەگەڵ پراكتيزەكردنی قۆناغەكانی پرۆسەی ئەنفال لەتەوەرەی سێيەمدا باس لە ژيان و گۆزەرانی ئەنفالەكان دەكات و دەرهاويشتە كۆمەلأيەتيەكانی پاش ماوەی ئەنفال شی دەكاتەوە .

www.dengekan.com
4/13/2007

بەڵام لەبەشی دووەمدا کەلایەنی مەیدانیەکەیە ئـەمیش لـە سـنوری ناوچـەی گـەرمیان وقـەزاو ناحیـەکانی (چەمچەمال , کەلار ، کفری ، شوڕش ، رزگاری ، تەکیە) وەرگیراوە بۆ راپرسیەکەو کۆکردنەوەی زانیاریـەکان لەسەر بابەتەکە .

لەم بەشەداو لەتەوەرەی چوارەمدا تیشك دەخاتـە سـەر نەخـشەدانان و جێبـەجێکردنی رێبـازی توێژینەوەکـە باس لە سنورو نمونەو فۆرمی توێژینەوەکە دەکات ، لەتـەوەرەی پێنجەمـدا ئـەنجامی توێژینـەوە مەیدانیەکـە لـە خشتەکاندا دەخاتە روو پاشانیش بە خستنەروی ئەنجام و پێشنیارەکان و پاشکۆکان کۆتایی دێت .

لە کۆتایدا توێژەر هیوا خوازە کە توانیبێتی بەم بابەتەی بۆشـاییەکی لـە توێژینـەوەی ئـەکادیمی لـە بـواری سۆسیۆلۆژیادا پڕکردبێتەوە . وە هیچ توێژینەوەیەکیش بێ کەم و کوڕی و ناتـەواوی نابێـت ، تـەواوی بـێ کـەم و کوڕی تەنها بۆ خودای گەورەیە .

بەشی یەکەم

لایەنی تیۆری

تەوەرەی یەکەم

دیاری کردنی چەمك و زاراوەکان

یەکەم : زاراوەی سۆسیۆلۆجی

دووەم : چەمکی پرۆسەی ئەنفال

سێیەم : چەمکی ئەنفال

چوارەم : زاراوەی جینۆساید

1- زاراوەی سۆسیۆلۆژی :

پرۆسەی ئەنفال گەورەترین دەردەسەری لەجەستەی کۆمەڵی کوردەواری‌دا دروست کردووە و دەیان گرفت و نەخۆشی بۆپاشماوەکەی جێهێشتووە ,شوێنەوارەکانی ئەو پرۆسە نەگریسە بەروخساری هەموو ئەو مرۆڤانەوە دیارە کە کەپروشکی ئەنفال گرتویانەتەوەو تاکو ئێستا چارەسەر نەکراون . هەربۆیە بۆناسینی رەهەندە کۆمەلآیەتی‌یەکانی ئەنفال پێویستمان بە شیکردنەوەی وشەی سۆسیولۆجی دەبێت .

زەمینەی دەرکەوتن و بە کارهێنانی ئەم وشەیە بۆ یەکەمجار دەگەرێتەوە بۆ کۆمەڵناسی بەناوبانگ (ئۆگەست کونت) کە بەدامەزرێنەری (سۆسیۆلۆژی) دادەنرێت ، کە لەساڵی (1843) بۆچونەکانی خۆی پێشکەش کرد بەناوی سۆسیۆلۆژی‌یەوە (Sociology) کە لە لێکدانی دوو وشەیە یەکەمیان (Societas)ی لاتینی کە واتای (کۆمەڵ) دەبەخشێت , دووەمیان (Logos)ی یۆنانی بە واتای (زانی) یاخود (زانست) دێت ، وە هەردوو وشەکە پێکەوە بەواتای (کۆمەڵناسی یا کۆمەڵزانی) دێت "1".

کەواتە سۆسیۆلۆژی ئەو زانستەیە کە هەڵدەستێت بە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵ و دیاردە کۆمەلآیەتی‌یەکان بە شێوەیەکی گشتگیرو تەواو ، وە (ئۆگەست کۆنت) سۆسیۆلۆژی کردووە بە دوو بەشەوە :

1− ستاتیکی کۆمەلآیەتی : تایبەتە بە توێژینەوەی مەرجە بنەڕەتی‌یەکانی سیستمی کۆمەلآیەتی .

2− داینامیکی کۆمەلآیەتی : تایبەتە بە توێژینەوەی مەرجە بنەڕەتی‌یەکانی‌جوڵە یا گۆڕان یا پێشکەوتنی کۆمەلآیەتی .

وە ئەتوانین بڵێین کۆمەڵناسی گرنگی ئەدات بە لێکۆڵینەوەی ئەو تۆڕە پەیوەندی‌یە کۆمەلآیەتیانەی کە لە کۆمەڵگەدا هەیە ، هەروەك پرۆفیسۆری(جۆرج زیمل) پێناسەی کۆمەڵناسی دەکات و پێی وایە (ئەو زانستەیە کە گرنگی دەدات بە لێکۆڵینەوەی تۆڕی پەیوەندی‌یەکان و کارلێکە کۆمەلآیەتی‌یەکان کە لە نێوان تاکەکان و کۆمەڵەکان و دامەزراوەکاندا روودەدات بە هەموو جۆرە جیاوازەکانی‌یەوە)"2".

وە کۆمەڵناسی دەتوانین بڵێین لێکۆڵینەوەی هەموو ژیانی مرۆڤ بە شێوەیەکی تەواوکاری دەکات و ئەو فاکتەرە کۆمەلآیەتیانەشی کە شێوەی هەڵسوکەوت و رەفتاری مرۆڤ دیاری دەکەن هەروەك زانا (Beth Hess etal) پێناسەی سۆسیۆلۆژی دەکات کە بریتی‌یە (لە لێکۆڵینەوەیەکی سیستماتیزەکراوە بۆ رەفتاری مرۆڤەکان و کۆمەڵەکان ، وە ئەو کۆمەڵگایانەی کە تاکەکان تیایدا گەشە دەکەن و ئینتیمایان هەیە بۆی)"3".

لێرەوە ئەتوانین بڵێین کە سوسیۆلۆژی ئەو زانستەیە کەلە سروشتی پەیوەندی‌یە کۆمەلآیەتی‌یەکان و هۆکارو ئەنجامەکانی دەکۆڵێتەوەوە لێکۆڵینەوەی ئاستە جیاوازەکانی رەفتارو پەیوەندی‌یەکانی نێوان تاکو کۆمەڵەکان دەکات ، هەروەك (ماکس فیبەر) پێی وایە : کۆمەڵناسی ئەو زانستەیە کە هەڵدەستێت بە شیکردنەوەی رەفتارە کۆمەلآیەتی‌یەکان . "4"

کـەواتا کۆمەڵناسـی ئـەو زانـستەیە کـە هەڵدەسـتێت بـە لێکۆڵینەوەیـەکی گـشتگیری سـەرجەم دیـاردە کۆمەلأیەتی‌یەکان و وە هەموو پێك هاتەو بونیادەکانی کۆمەڵ و کۆمەڵکەو ئـەو ژینگـە کۆمەلأیەتی‌یـەی کەتاکـەکان تیای‌دا گەشەدەکەن و وە هەڵس و کەوت ورەفتاری رۆژانەی تاکەکان و پەیوەندی نێوانیان .

لـەم توێژینەوەیـەدا مەبەست لەناسـینی (سۆسـیۆلۆجی) بریتی‌یـە لـەو کاریگەریـە کۆمەلأیەتیانـەی کەبـەهۆی پرۆسەی ئەنفالەوە رووبەروی کۆمەلی کوردەواری پاشمـاوەو کـەس و کـاری ئەنفالـەکان بۆتـەوەو تـاکو ئێـستا ئـەو کاریگەریانە بەروخسارو شوێن و کاری رۆژانەیاندا دیارە, ئەمیش هەرلـە تێکـشکاندنی داب و نـەریت و پەیوەندی‌یـە کۆمەلأیەتیـەکان وپەرتـەوازەبونی خێـزان و ئاسـتی بـژێوی ژیانیـان و خزێنـدن و نەخۆشـی‌یە کۆمەلأیەتی‌یـەکان و دەرونی‌یەکانی پاشماوەی ئەنفال .

2– چەمکی پروسەی ئەنفال :

پرۆسەی ئەنفال ئەو پرۆسەیەیە کە رژێمی بەعس ، بە پلان و ئامادەکاری تەواوەوە بەرامبەر بە میللەتی کورد پیادەی کرد بە ئامانجی سڕینەوەو لەناوبردنی مۆرکی نەتەوایەتی گەلی کوردو لەناوبردنی هەموو شوێنەوارێکی کولتوریو ناسنامەی میللەتی کورد .

کەواتا پرۆسەی ئەنفال : (گەورەترین پرۆسەی سەربازی و سیاسی‌یە "بەلانی کەمەوە لەسەدەی بیستەمدا بۆلەناو بردن و سەرکوت کردنی بزوتنەوەی رزگاری خوازی گەلی کوردو سڕینەوەی هەموو شوێنەوارێکی چەکداریو پشتگیری جەماوەری و شوێنەواری کەلەپوری و کەلتوری و ئەتنۆگرافی و دیمۆگرافی گەلی کورد کەلە دوا شەش مانگی جەنگی گەرمی نێوان عێراق و ئێراندا ئەنجامدرا)" 5" .

ئەم پەلامارەش سەرجەم ناوچە گوند نشینەکانی گرتەوەو بۆتە هۆی روخاندنی هەموو گوندەکانی کوردستان و بێسەرو وێن کردنی زیاتر لە (182)هەزار مرۆڤی بێتاوانی کورد ، (میدلْ ئیست ووچ) پێی وایە کە :(ئەنفالئەو ناوە بوو کە بەزنجیرەیەك هێرش وپەلاماری چڕو پڕی سەربازیدا درا ، کە سەرجەم هەشت پەلاماربوو وە لە شەش ناوچەی جوگرافیای جیاوازدا بەڕێوە چوو ، لەنێوان کۆتایی مانگی شوبات وسەرەتای ئەیلولی 1988دا ، فەرماندەی گشتی عەمەلیاتەکە لەدەستی نوسینگەی باکوری رێکخراوی حیزبی بەعسدا بوو ، کەوا بنکەکەی لەشاری کەرکوك بوو لەمارتی 1987 بەدواوە لەلایەن (عەلی حەسەن مەجید)ەوە سەرۆکایەتی دەکرا)" 6".
وەلای دەسەلاّتدارانی بەعس ئەنفال ئەو چەترەبو کەلەژێریدا ئەو پرۆسە سەربازی‌یە فراوانەی نێوان (شوبات و ئەیلولی ساڵی 1988 ی) تیا ئەنجام درا , بەمەبەستی قڕکردنی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی کوردستان .

لە هەمانکاتدا تەنها بریتی‌نی‌یە لەو هەشت قۆناغەو هێرشە چڕو پڕانەی حیزبی بەعس بۆسەر گوندەکانی کوردستان و بزوتنەوەی رزگاری خوازی گەلی کورد .

(بەڵکو پرۆسەی ئەنفال پەیڕەو کردنی سیاسەتێکی چەند لایەنەیە کە بەکاولکردنی هەزاران گوند دەستی پێکرد و دانیشتوانەکەی دانیشتوانەکەی دوای هێرشی سەربازیی‌یەکان بەهێرشی کیمیاویشەوە کۆکرانەوەو بۆکەمپەکان گوێزرانەوە, دواتر لەکەمپەکانەوە پرۆسەی پۆلێنکردنی گیراوەکان دەستی پێکرد , پیرەکانیان بەرەو کەمپو زیندانی‌یەکانی باشوری عێراق دەنارد , ئەوانەی تەمەنیشیان لەنێوان (15 بۆ 50) ساڵی دابوو بۆمردنی دەنارد گروپی کوشتنی بەکۆمەڵ (فرق الاعدام) , لەنزیك ئەو گۆڕانەی کە پێشتر ئامادەکرابوون بۆ کوشتنی زۆرترین ژمارە لە نێرینەکان و شاردنەوەیان لەو گۆڕە بەکۆمەلاّنە بەشێوەیەك هیچ شتێك دەربارەی چارەنوسیان نازانرێت) "7"

ئەم هێرشە تەنها بۆ لەناو بردنی مرۆڤی کورد نەبوو ، بەڵکو سەرجەم رەهەندە ئابووری و کۆمەلاّیەتی‌و دەرونی‌و ئایکۆلۆژیەکانی ئەم میللەتە تێك شکاندو شێواندی . لەلایەکی تریشەوە پرۆسەی ئەنفال تەنها بۆلەناوبردنی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد نەبوو , بەڵکو چۆڵکردن و کاولکردنی گوندەکانی کوردستان و

دەربەدەرکردنی دانیشتوانەکەیی‌و لەهەمان کاتیشدا کارکردن بوو لە پێناو توانەوەی گەلی کورد لە بۆتەی گەلی عەرەب و دواتریش سڕینەوەی ناسنامەی‌و بونە کورد .

(لێرەوە ئەنفال هێرشێکی‌راستەوخۆو سیستماتیزەکراوی هەمەلایەنەیە بۆسەرکۆی ژیانی کۆمەڵگایەك وەك گشتێکی دابەش نەکراو ، بۆسەر بونی مادی‌و مەعنەوی خەڵکانێك تا پلەی فەناکردنی یەکجارەکی‌یان)"8" .

وە ئەتوانین بڵێین کە ئەم پرۆسەیە رێگە پێدراوێکی جیهانی دەگەیەنێ بۆ رژێم ، کە مۆڵەتی قڕکردنی گەلی کوردی لە سەرجەم ناوەندە ئاشکراو نهێنیە دەسەڵاتدارەکانی دنیا وەرگرتووە ، بێدەنگ بونی دنیاش لە ئاست ئەنجامدانی ئەم پرۆسەیەدا واتای رازی بوونی‌و رێگە پێدان دەگەیەنێ .

3- چەمکی ئەنفال :

ئـەنفال زاراوەیـەکی قورئانیـەو بنـەڕەتێکی عـەرەبی هەیـە ، هەربۆیـە بـۆ گـەڕان بـە دوایـدا دەبێـت لـە نێـو فەرهەنگەکانی ئە زمانەدا بە دوایدا بگەڕێین ، ئەنفال کۆی (نفل)یە بە واتای (غنائم) دێت کوی (غنیمة) " 9".

واتای ئەنفال لە روی زمانەوانی و زاراوەییەوە سەیری دەکرێت ، لەروی زاراوەییەوە ئەنفال وشەیەکی عەربیەو کۆی (نفل)ە بەواتای (زیادە دەستکەوت) دێت .

لە رووی زمانەوانیەوە لە قورئان و کتێبە ئیسلامیەکاندا بەو دەست کەوتانە دەوترێت کـە دەکەوێتـە دەسـتی سوپای ئیسلام لە دوای پێکداچونیان لەگەڵ نەیارانیاندا بێ باوەڕان .

هەروەها (راغب الاسفهانی) لە (الالفاظ القران)دا بـەم مانایانـەی خـوارەوە بنـەڕەتی ووشـەی ئـەنفالی دەرهێنـاوە "10".:

1- هو الغنیمة بعینها ولکن اختلفت العبارة عنه باختلاف الاعتبار .

2- الغنیمة : ما حصل مستغنما بتعب کان او غیر تعب وباستحاق کان او غیر استحاق .

3- وما یحصل للمسلمین بغیر قتال و هو الفیء .

گەر بنواڕین لە یەکەمیاندا ئەنفال بە واتای دەسکەوت (غەنیمە) دێت .لـە دووەمیانـدا ئـەنفال بـەواتای (غەنیمـە) دێت کە بەنارەحەت دەست بکەوێت یان بەئاسانی . بەڵام لە سێیەمیاندا بـە واتـای ئـەو دەسـت کەوتەیـە کەبـەبێ کوشتار دەستی موسلمان دەکەوێت .

جا هەندێ لە زانایان وتویانە(غەنیمە)و (ئەنفال) یەك شتە ، بەڵام بە جیاوازی ئیعتباری ناوەکە دەگۆڕێت :

- ئەگەر ئەو ئیعتبارەی بخوێنینەوە کە دەسکەوتە ئەوا پێی دوترێت (غەنیمە) .
- ئەگەر ئەو ئیعتیبارەی بخوێنینەوە کەماڵێکی زیادەیە ئەوا پێی دەڵێن (ئەنفال) .

کەواتە هەمیشە ئەنفال ئەو کالاَ زیادەیەیە کە پاش دابەش کردنی دەسکەوت (غەنیمە) دەمێنێتەوە .

هەروەها توێژەری گەورەی بواری راڤەکردنی قورئان (ناصری صوبحانی) پێی وایە کە ئەنفال (نە غەنیمەیەو نە فیئـە بـەڵکو بـەو کەرەسـتەو شـتومەکانە دەڵـێن کـە بـێ جـەنگ دەسـت دەکـەون و واتـا شـتە خۆڕسـکەکان کـە موڵکیەت هەڵناگرن وەك کانەکان و کانزا بایەخ دارەکان کەموڵکی گشتین و بەشی تاکێکی دیاری کراویـان نییـەو بۆ بودجەی گشتی ووڵات دەگەڕێتەوە)"11".

لێرەوە زانایان رای جیاوازیان هەیە سەبارەت بەناساندنی ووشەی ئەنفال ، بەڵام ئەتوانین بڵێین ئەنفال بەو مـاڵ و سامان و ئاژەڵ و زەخیرانە دەوترێت کە جەنگاوەرانی موسڵمان لە شەڕدا لە بێ بڕوایان بەدەستی دەهێنن .

بەڵام ئەگەر چاوێك بخشێنین بە قورئانی پیرۆزدا ، ئەنفال ناوی سورەتی هەشتەمە لە قورئانی پیرۆزو زەمینـەی هاتنە خوارەوەی ئـەم سـورەتە دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵی دووەمـی کۆچـی و جـەنگی بـەدری گـەورە کـە لـە نێـوان موسڵمانەکان و بێ باوەڕاندا روویـدا و موسـڵمانان بەسـەریاندا سـەرکەتن ، راڤـەکارانی قورئـانی پـیرۆز زۆرینـەیان هۆکاری هاتنە خوارەوەی ئەم سـورەتە دەگەڕێننـەوە بـۆ ئـەوەی کـە پێغەمبـەر (د.خ) بینـی هـاوەڵانی نـاکۆکیو

کەوتۆتە نێوانیان لەسەر ئەو کەل وپەل وشمەکانەی کە لە سوپای بێباوەڕان جیّ ماوە ، بوّ چارەسەری ئەم کێشەیە خوای گەورە ئەم سورەتەی دابەزان کەلە سەرەتای سورەتەکەدا هاتووە (یسألونكَ عن الانفال قلِ الانفال لله والرسول فالتقوا الله واصلحوا ذات بينكم)"12".

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەنفال لە قورئاندا مەبەست لێی کەل و پەل و شتومەك دەگرێتەوە ، هەروەك (ئەبو عوبەیدی کوڕی سەلام) لە کتێبی (اموال)دا دەڵێت (ئەنفال هەموو ئەو شتانەیە کە دەستی موسلمانان دەکەون لە ماڵ و کەل و پەلی شەڕکەران)"13"

لەقورئانی پیرۆزدا ئەنفال مرۆڤ ناگرێتەوە چونکە لە قورئاندا بە دەستگیر کراوی جەنگ دەوترێت دیل (ئەسیر) هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت (ويطعمون الطعام على حبه مسكيناً ويتيماً واسيراً) ."14"

بەلاّ گەر بنوارین رژێم ئەم پرۆسەیەی بەناوی (ئەنفال)ەوە ناونا هەروەك ناوی زۆربەی جەنگ و موشەکەکانی بەناوی (الله اكبر ، محمد رسول الله ، قادسية و موشەکەکانی عەباس و حوسەین) ناو ئەنا ئەوانەی کە جێگای رێزی موسڵمانان و وڵاتە دراوسێکانی بون بۆ ئەوەی چاوبەستێك لە لایەنگرانی بکات و وایان تێبگەیەنیّ کە رژێم خەلافەتی ئیسلامی زیندوودەکاتەوەو ئەو میللەتەش کەبەناوی کورد دژی دەجەنگیّ میللەتێکی یاخیەو دور لە دین و جەنگ کردن لەگەڵیان غەزایەو دەسکەوتی ئەنفالە , ئەمە سەرەڕای ئەوەی کەلەوانەیە رژێم بوّ ئەوە ئەم شالاّوە ترسناك و دڕندانەی بەناو ئەنفالەوە ناونابیّ , بوّئەوەی پرۆسەکە بداتە پاڵ ئاینێك کەکورد ئەوپەڕی رێزو حورمەتی لێدەگریّ و روی بەعسو دام و دەزگا سەرکوتکەرەکەی سپی نیشان بدات و بێتاوان بێت لەبەردەم رای گشتی جیهاندا .

بێگومان ناونانی ئەم پرۆسەیەش بەناوی (ئەنفال) ئەمیش بەهەمان شێوە بەشێکە لەپلانە سەرکوت کەرەکانی و بۆشەرعیەتدانی زیاتر بەتاوانەکانی , بۆیە پرۆسەی ناولێنان لە فەرهەنگی بەعەسدا ئەزموونێکی دێرینی هەیە ,

(ئەوان هەرپرۆسەیەك کە خزمەتگوزاربێت ناوی بەعس و سەرۆك شۆڕشی لێدەنێن وەکو" مەدینە صدام , سد صدام , مصتشفى صەدام , نهرالقائد , حىالثورة , حى البعث " , هەرپرۆسەیەکیش کاولکاری و دڵەڕاوکی و ترس و کارەساتی بەدواوە بێت ئەو ناوانەی لێدەنێن کەدەیانەوێت لەو رێگەیەوە بزراوی بکەن لەلایەنگرانی بۆنمونە ئەو موشەکانەی ئێرانی شیعە مەزهەبی پیّ بۆردوومان دەکرا ناوی " الحسين و العباسى " لێدەنان !!! گەڕەکە کوردەکان ناوی موسنای لێدەنان , ئەو سەربازگەیەی خەڵکی کوردی تیا بەند دەکرا ناوی " خالیدی کوڕی وەلیدی " لێدەنا) . ئەگەرنا هەروەکو بۆمان دەرکەوت :.

1- ئەنفال بەو دەسکەوتانە دەوترێت کەلە مەیدانی جەنگدا دەگیریّو ماڵ و سامان و چەك و زەخیرە دەگرێتەوە و بەکالاّو شمەکی دەسکەوتوو دەوترێت .

2- لەهەمان کاتدا دەبێت ئەو دەسکەوتانە بە شەڕو لەمەیدانی جەنگدا بگیرێت .

3- هەروەها دەبێت ئەو دەسکەوتە لە کۆمەڵێکی بیّباوەڕو کافرو دور لە دین بەزاراوەی شەرعی نەك بەگوتەی سەرزاری خەڵکو کاربەدەسان ."15"

هەرچەندە ئەم مەرجانەی سەرەوە تێڕوانینی ئاینی ئیسلامە بۆ چەمکی ئەنفال ، بەڵام گەر بوارِین رژێم چەمکی ئەنفالی شێواندووە و ئەم بەهیچ جۆرێ لەگەڵ شالاوەکەی رژێمدا (عمليات الانفال) یەکناگرێتەوە ، لەبەر ئەوەی رژێم ئەو ناوەی بەرامبەر بە مرۆڤی کورد بەکارهێناوە کە لەئیسلامدا بە دیل ناو ئەبرێت و دیلیش شوێنی تایبەتی خۆی هەیە لە ئاینی ئیسلامدا .

لەلایەکی دیکەوە لە 94٪ی خەڵکی کوردستان موسڵمانن وە لە پرۆسەی ئەنفالدا زیاد لە (4000)هەزار گوندی کوردستان سوتاوەو روخێنراوە کە بەلانی کەم هەموو گوندێکی کوردستان مزگەوتێك یاخود تەکێیەکی تێدا بووە لە زۆربەی ماڵەکانیشدا قورئان هەبووە ،

بێگومان ئەمانە هەمووی لەلایەن رژێمەوە روخێنراوەو سوتێنراوە ئەم شالاوەی رژێم خۆی پرۆسەیەکە بەرامبەر بەگەلی کوردو ئاینی ئیسلام لەیەك کاتدا . بە دڵنیاییەوە بەدرێژایی مێژوو هیچ سوپایەکی بێباوەڕان نەبووە هێندە مزگەوت و قورئانی سوتاندبێ .

جگە لەوەش گەلی کورد لەسەر خاکو ماڵی خۆی دانیشتووەو بەزەبری هێزو تۆپ و گازی خەردەل و کیمیاوی راگوێزراوەو بێ سەرو شوێن کراوەو کە ئەوانیش بەشی زۆریان کەسانی منداڵ وژن و پەککەوتەبون و لە مەیدانی شەڕدا نەبوون ، بەڵام ئەوەی مەبەستی رژێمە لە بەکارهێنانی ئەم وشەیەدا بۆ ئەوەیە کە قودسەتێکی ئاینی بە تاوانەکانی بدات چونکە رژێم وای راگەیاند کە ئەم کارەی دژی لە ئاین لادەران و بەکرێ گیراوانە وە لە لایەکی ترەوە بەکارهێنانی وشەی ئەنفال بۆ ئەوەبوو کە ئالۆزی و سەرلێشێواندنێك لە ولاتان بکات ، چونکە جینۆساید سزای نێودەوڵەتی لەسەرە .

هۆکارێکی تر وایکرد کە رژێم پەنا بۆ ئەم لۆژێکە بەرێت شەڕی (ئێران عێراق)بوو کە هاوکات بوو لەگەڵ زەمەنی ئەنفالدا چونکە جەنگەکانی سوپای ئێران بەناوی خواو دروشمە ئاینیەکانەوە بوو بەجۆرێ کە سەربازە ئێرانیەکان فەنتازیایەکی ئاینیان بۆ دروست بوبوو ، هەربۆیە رژێم بۆ کەمکردنەوەی بەهای گوتارە ئاینیەکانی ئێران و بۆ بەرزکردنەوەی ورەی سەربازە عێراقیەکان هەستا بە تێکهەڵکێش کردنی کولتوری ئیسلامی بە کولتورە شەڕانگێزیەکەی خۆی .

بەڵام هەموو ئەم تاوانانە پەیوەندی بە رەفتارو کردەوە ئایدۆلۆژیەکانی حیزبی بەعسەوە هەیە بۆیە لەسەرو هەموو شتێکەوە پێویستمانبەناسینی بەعس وشێوەی مامەڵە کردنی هەیە هەروەك بەختیار عەلی دەڵێ (بەبێ ناسینی بەعس ناتوانین ئەنفال بەکۆی دیاردە مێژوویی و کۆمەلایەتی و دەرونیەکانەوە گرێ بدەین ، ئەنفال هەر سەرچاوەیەکی هەبێ ، هەر رەگو یشەیەکی مێژوویی یا ئایدۆلۆژی هەبێت ، پێشتر ئەو هۆکارانە بە هەناوی بەعسیزم دا رابوردون و شێوەیەکی نوێو مۆرکێکی تازەیان وەرگرتووەو بونە بەبەشێك لەکولتوری بەعس)"16".

هەربۆیە ئەو ئایدۆلۆژیایەی کە ئەنفالی بەرهەمهێناوە ئایدۆلۆژیایەکی ناسیۆنالیستی عەرەبی بووە کە هەموو هێزە سیاسی و کۆمەلایەتیو ئابوریەکانی خستبووە خزمەتی تاوانەکانی خۆیەوە ئەم حیزبە رەگەز پەرستە عەرەبیە تۆتالیتاریە ئامانجی یەکگرتنی نیشتیمانی عەرەب بووە لەو پێناوەشدا هەموو رێگایەکی دەگرتەبەر

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەنفال بەرهەمی ئایدۆلۆژیای پڕ لەشەڕەنگێزی بەعسە بۆیە پێویستە لە ڕەفتارو مەبەستەکانی بگەین وتاوانەکانی بدەینەوە بەسەر خویدا نەك گەڕانـەوەی ئـەنفال بـۆ روداوێکـی ئاسـایی یـافکرەو ئایدۆلۆژیایە .

چونکە گەڕانەوەی ئەنفال بۆ هەر روداوی جەنگی ئێران عێراق یا بەرژەوەندی زلهێزەکان یـا بـیری ئـاینی ئـەوا کەم کردنەوەی تاوانەکانی بەعس وتەواو کردنی ئەو پرۆسـەیەیە کـە حیزبـی بـەعس بـۆی تـەواو نـەکرا ، هـەروەك بەختیار عەلی دەڵێ :.(من قـسەم لەریـشە ئایـدۆلۆژی و ئاینیـیـەکانی ئـەنفال نیـیـە چـونکە بەبۆچـونێکی ئێجگـار سـادەو ئاشـکرای ئـەبینم ، گێڕانـەوەی ئۆتۆمـاتیکی ئـەنفال بـۆ ئـاین و فکـری دینـی نـەوەکو خۆدزینەوەیـە لـە خوێندنەوە بەعس بوڵکو گواستنەوەی تاوانەکانی بەعسە بۆ ملی ئاین کـەمن پـێم وایـە لـە جەوهـەردا ئـاین خـۆی یەکێك لە قوربانیـیەکانی بەعسە)"17".

هەربۆیە ئەبینین ئیسلام و رموزە ئیسلامیـیەکان لەم شاڵاوەدا بونەتە قوربانی ، ئەتوانین بڵێین وێران کردن و سوتاندنی ئەو هەموو مزگەوت و قورئان و پەڕاوە ئاینیە گەورەترین زیانێکە بە ئیسلام کەوتووە ، بۆیە ئەم شاڵاوە بەکارهێنانی ئیسلامە بە پێچەوانەیی دژی ئیسلام ، هێندەی پەیوەندی بە دەوڵـەتی هاوچـەرخ ومۆدێرنـەوە هەیـە هێندە پەیوەندی بە ئیسلامەوە نیە ، چونکە ئەنفال روداوێکە لـە چـوار چـێوەی مۆدێرنـەیا نـەبێ نـاکرێ روبـدات هەروەك مەریوان وریا قانع دەڵێ :.(دەبێت ئەوە رون بێت کە ئەنفال بەرهەمی دەسەڵاتێکی مۆدێرنەیە کە لەسەر پایەکانی تەکنەلۆژیای تازەو سیستمی بیرۆکراسیەت وئارو زانست ومیتودی مۆدێرن کار دەکـات ، لـە کاتێکـدا کـە مۆدێرنترین چەکی تێدا بەکارهاتووە وە فەرمانەکانی لـەناو سیـستمێکی بیرۆکراتـی نوێـوە دەرکـراوەو لەشـکرێکی مۆدێرن پیادەی کردووە). " 18"

بۆیە رژێم ویسویەتی بەردەوام هێزە کۆمەڵایەتیەکان و ئاینیەکان بەکار بهێنێ بۆخزمەتیتاوانەکانی دواتر مەریوان دەڵێ: دەبێت هێما بەو راستیە بکەین کە بەعس لـە تـەکتیکی بەرەنگاربونـەوەی مۆدێرنـەو هێزەکـانی مۆدێرنـەدا بەردەوام پێکهاتەکانی بەرلە مۆدێرنەی زیندوو دەکردەوە وەئەوەی دواجار چارەنوسی ئەنفالی دەست نیشان کـرد هێزو دەزگاکانی مۆدێرنەیە نەك فەنتازیاکانی بەرلەمۆدێرنە ."19"

ئێمە ئەبێ بزانین ئەو عەقڵیەت وسیستمە سیاسیەی کە لە پشت ئەنفالەوە بوو بیرو باوەڕێکی ناسـیۆ نالیـستی عەرەبی رەگەزپەرستی لە پشتەوەبوو .

4- زاراوەی جینۆساید :

رژێمی عێراق بەردەوام لەهەوڵی سڕینەوەی خەسڵەتە نەتەوەییەکانی گەلی کورددا بووە , بەتایبەتیش لەپرۆسەی ئەنفالدا کە پرۆسەیەك بوو بۆ فەوتاندنی سەرتاپای خەڵکی کوردستان و وێران کردنی سەراپای نیشتیمانەکەی , کەئەمەش دەچێتە چوارچێوەی جینۆسایدی نێودەوڵەتییەوە , چونکە جینۆساید تاوانێکە لەپڕدا ئەنجامنادرێ , بەڵکو بەسیاسەت و پلان و نەخشەی جۆراوجۆری درێژخایەن و ئامادەکردنی تەواوەتییەوە ئەنجام ئەدرێ .

(بەهەمان شێوە هێرشەکانی ئەنفال پێشتر نەخشەو پلانی درێژخایەنی بۆکێشرابوو , سەرجەم ناوچەکانی دیاری کرابوو بۆ هێرش کردن , کەرەستەو پێداویستییەکانی هێرشەکەی دابین کردبوو , ئەویش بەمەبەستی فەوتاندنی بەشێکی گەلی کوردو وێرانکردنی نیشتیمانەکەی بەخەڵکەکەوە , بەمەبەستی کۆنترۆڵکردنی خەڵکی کوردستان تاکو لەدۆخی مردنێکی لەسەرخۆدا بمێننەوەو رابردووی خۆیان لێبشێوێ‌و ئەوەی دەمێنێتەوە جارێکی دیکە نەگەڕێتەوە ئەو بارە ئاساییەو , چوارچێوەی ژیانی رابردوی خۆی لە کلتورو داب و نەریتی دێرینی خۆی وون بێت)"20 "

بۆیە پێویستە (ئەنفال) بەنێودەوڵەتی بکەین و لە ئاستی نێودەوڵتیدا بیناسێنین , وەنابی لە چوارچێوەی ئۆپەراسیونێکی سەربازی رژێمدا سەریبکەین , بەڵکو کردەوەیەکی رەشەکوژی کوردان بوو لەژێر چەتری بەرەنگاربوونەوەلەگەڵ دوژمنی دەرەوە .

هەربۆیە بە ووتەی نوسەری عێراقی(فالع عبدالجبار) زاراوەی پرۆسەی ئەنفال زاراوەیەکی بێلایەن و بێگوناهە لە جێگەی خۆیدا نییەو بۆ پێناسەکردنی دایکی تاوانەکان ناگونجی ,هەربۆیە نوسەر داوادەکات پێویستە لەجێگەی ئەو دەستەواژەیە ناوێکی دی لە کارەساتی ئەنفال بنرێ کە دڕندەیی پرۆسەکە بخاتە روو هەروەك دەڵێ : (اِقتح عليكم ," على الاقل " , اِستبدال كلمة " عملية" بكلمةأخرى تنضح ببشاعة الفعل .... بيد اَن هناك كلمة اُخرى . اِبادة , مسلخ , مذبحة , مجزرة , اَو " الانفال الاسود " اَو " الانفال الحزينة ") " "21

بۆزیاتر ناساندنی شالاَوەکانی ئەنفال وەکو پرۆسەیەکی قڕکردنی بەکۆمەڵی نەتەوەیی کوردو نیشاندانی ئەم کردەوە نامرۆڤانەیە , وە بۆئەوەی ئەنجامدەرانی بچنەخانەی تاوانبارانی جەنگ (مجرم الحرب) , پێویستە ووشەی جینۆساید لەشوێنی ووشەی (ئەنفال) دابنێین .

وشەی جینۆساید بۆ یەکەم جار زانای یاساناسی پۆڵۆنی (رامابێڵ لمکین) لەساڵی 1944 لە کتێبەکەیدا بەناوی (یاسای میحوەری لە داگیرکردنی ئەوروپادا) ئەم وشەیەی بەکارهێناوە کەتا ئەو کاتە ئەم وشەیە لە هیچ فەرهەنگ وئینسکلۆبیدیایەکدا بەکار نەهێنرابوو ."22"

جینۆساید تاوانێکی نەخشە بۆکێشراوی بۆ ئەنجامدانی سیاسەتێکی دیاری کراو کە بونیادی هاوبەش وبونی کۆمەڵە مرۆڤێك تەفرو تونا دەکات .

جینۆساید لە دوو وشە پێکدێت :.

1- جینۆ (Genos) وشەیەکی گریکیەو بە واتای رەگەز ، بنەچە دێت .

2- سایدەر (Saedere) وشەیەکی لاتینیەو بە واتای کوشتن و لەناو بردن دێت .

هەردوو وشەکە بەسەر یەکەوە بە واتای لە ناوبردنی رەگەزی دێت ."23"

کەواتا جینۆساید واتە لەناوبردن و سرینەوەی لە رەگو ریشەی گروپێك یان کۆمەڵێك خەڵکی دیاری کراو دەگرێتەوە ، کەئەمەش هەموو ئەو تاوانانە دەگرێتەوە کەدژی مرۆڤایەتی بێت ،ئەمەش تەنها کوشتنی جەستەیی ناگرێتەوە ، بەڵکو ئازاردان و راگواستن و دورخستنەوەو تیرۆرو تۆقاندنیش دەگرێتەوە .

هەروەك لە رێکەوتن نامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ قەدەغە کردنی جینۆساید کەلە 9/کانونی دووەم/1948 مۆرکراوە بەمشێوەیە پێناسەی جینۆساید کراوە(بریتیە لەو کارانەی بەمەبەستی تێکدان وهەڵتەکاندنی گشتی یان بەش بەش ئەنجام بدرێت دژ بەکۆمەڵێکی نەتەوەیی ، ئەتنیکی ، نەژادی ، ئاینیو شتی لەم چەشنە)"24"

لەم پەیماننامەیەدا جینۆساید بەمانای هەریەك لەم کردەوانەی خوارەوە دێن کە بنیەتی (intent) لەناوبردنی تەواو یان بەشێك لە گروپێکی نەتەوەیی‌و ئێتنیکی (etnhnic) , رەگەزی یان ئایینی (assuch) ئەنجام بدرێت ." 25 "

کەواتا جینۆساید بەم مانایانەدێت :

- أ- کوشتنی ئەندامانی گروپەکە .
- ب- زیانگەیاندنی زەینی جدی بەئەندامانی کۆمەڵگە .
- ج- بەئەنقەست دانانی گروپێك لەژێر بارودۆخی وا کە بە بڕاردە تەواوی گروپەکە یا بەشێکی , لەباری فیزیکیەوە لەناو ببات .
- و- داسەپاندنی ئیجرائاتی وا کەبەمەبەستی پێشگرتن بێت لە زان (منالبون) لەناو گروپەکە .
- ه- بەزۆر ڕاگواستنی منالآنی گروپەکە.

لێرەوە پێیستە ئەوە بڵێین کە جینۆساید مەرج نیە تەنها هەرلەناو بردن و فەوتاندنی جەستەیی بگرێتەوە بەڵکو جینۆساید زۆر جۆرو رەنگ وشێوازی جۆراو جۆری لێك جودای هەیەو هۆکارو میکانیزمی زۆر جیاواز هەیە بۆ جینۆساید وە لەم جۆرانەش پێکدێت :." 26 "

1- جینۆسایدی جەستەیی (فیزیکی) :

بریتیە لە کوشتن وفەوتاندنی ئەندامانی هەر کۆمەڵە مرۆڤێك چ راستەوخۆ بێت یا نا راستەوخۆ ، بە گوللە بارانکردن ، زیندەبەچاڵکردن ، سەرنگوم کردن ، ئیعدامکردن .

2- جینۆسایدی بیوٚلۆژی :

رێگە گرتن لە ئێشکەوتن و لە دایك بون وزیاد بونی هەر کۆمەڵە مرۆڤێك وەکو بەکار هێنانی ئامرازی داوو دەرمانی منداڵ نەبون و دابڕینی پیاوان وژنان لە یەکتری و دابڕینی منالآن لە دایکو باوکیان .

3- جینۆسایدی کولتوری :

قەدەغـەكردنی زمـان وشـێواندنی مێـژوو رابـردووی هـەر كۆمەڵـە مرۆڤێـك ، وێرانكردنـی ژینگـە ، جێگـەو رێگـە ، شوێنەوارەكان ، دێهات .

4- جینۆسایدی ئابوری :

برسی كردن و وێران كردنی سەرچاوەكانی ژیانی هەر كۆمەڵە مرۆڤێك دەبێتـە هـۆی فەوتانـدنی ، سـەپاندنی گەمارۆی ئابوری ، رێگە گرتن لە بەرهەمهێنانی خۆراك ، ئەنجامی ترسناكیان هەیە بۆسەر پاشەرۆژی مرۆڤ .

بەتێڕوانینێكی سەرپێی لەجۆرەكانی جینۆساید بۆمان دەردەكـەوێت كەگـەلی كـورد لـە هێرشـەكانی ئەنفالـدا بەرهەریەك لەوجۆرانەی جینۆساید كەوتوون . كوشتنی راستەوخۆو لەناوبردنی جەستەیی‌و فەوتانـدنی بـایلۆژی و شێواندنی كلتوری نەتەوەیی‌و ژینگەو شوێنەوارو گەمارۆدان و وێرانكردنی سەرچاوە ئاوی‌یەكان .

هەربۆیە ئەنفال بە گوێرەی چەمك و زاراوەی جینۆساید تاوانێكی دڕندانەی نێونەتەوویی‌یە , چـونكە تـاون بـووە لەدژی كۆمەڵە مرۆڤێكی دیاری كراو كە (كوردن) , هـەروەها هێرشـەكانی ئـەنفال تاونـای جینۆسـایدن و پێـشترو بەبەرنامەو پلانی جۆربەجۆرەوە و حیزبی بەعس بەرەسمی ئـەنجامی داوە , بۆیـە بەهـەموو پێـوەرو پێوانـەكانی یاسایی نێودەوڵەتی , ئەنفال كردەوەیەكی جینۆسایدەو پێویستە لەسەر ئەم بناغەیە مامەڵەی لەگەڵدا بكرێ .

جێبەجێكردن وپراكتیزەكردنی هەرجۆریك لەم جۆرانەی جینۆساید ئەبێتەهۆی لەناوبردن و فەوتاندنی كۆمەڵێ خەڵك ، بۆیە هەر تاوانبارێك چ راستەوخۆ ئەنجام دەربێت یـان پـلان دانـەر بێـت یـان هاوكاربێـت ئـەوا بـەتاوانكاری جینۆساید دەناسرێت ، پێپەڕبونی رۆژگاریش نابێتە هۆی لێ خۆش بون و دەربازبونیان لە سزاو لەبەر پرسیارێتی لە یاسای جینۆسایدی نێودەوڵەتی‌دا .

سەرچاوەکان

1- بەیاد عبدالقادر ـ دەروازەی گۆڕانی کۆمەڵ ، چاپخانەی الحوادث بغداد 1987 ، لاپەڕە 6.

2- استاذ دكتور احسان محمد الحسين ـ موسوعة علم الاجتماع ، بيروت ،طبع الاول 1999، ص419.

3- دكتورة سميرة احمد السيد ـ مصطلحات علم الاجتماع ، الطبعة الاولى 1997 ، ص164 .

4- استاذ دكتور احسان محمد الحسين ـ سەرچاوەی پێشوو ، لاپەڕە 418 .

5– تۆفیق عەبدوول ـ ئەنفالەکان و رایەکی تایبەت سەیارەت بە چارەنوسیان ، گۆڤاری ئاران ، ژمارە 6 ،لا 66.

6–میدڵ ئیست ووچ ـ جینۆساید لەعێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد ، و.سیامەندی موفتی زادە ،چاپی یەکەم ،سلێمانی ،1999، لاپەڕە 126 .

7– پ.د. ئازاد محەمەد ئەمین نەقشبەندی ـ ئۆپەراسیۆنەکانی ئەنفال چەند تێبینیەیەك و سیما سەرەکییەکانی , گۆڤاری سەنتەری برایەتی ,ژمارە 4 , 2002 , لاپەڕە 95 .

8– مەریوان ووریا قانع ـ ئەنفال و مۆدێرنە روداوێك لەدوامانەوە یان ئەگەرێك لە پێشمانەوە ، گۆڤاری رەهەند ، ژمارە 7 ، 1999 ، لاپەڕە 32 .

9-لويس معلوف ـ المنجد , الطبعة خامسة والثلاثون ، ص 828 .

10– راغب الاصفهانى ـ الفلڨ القران ، دارالقلم ديمشق ، 1992 ،ص 820 .

11– عومەر عبدالعزیز ـ قوربانیەکانی عەمەلیاتی بەناو ئەنفال وچەند سەرنجێك ، گۆڤاری پەیامی راستی، ژمارە (32 ـ33) ، ساڵی 1994 ، لاپەڕە 4 .

12– سورەتی ئەنفال ، ئایەتی (1).

13– ابن كثير ـ تفسير ابن كثير , جزء الثانى , طبع السادس و بيروت , 1998و ص 272

14- سورەتی الانسان ، ئایەتی (8).

15– عبدالرحمان صديق ، ئەنفال لەروانگەی ئاینی ئیسلامەوە گۆڤاری پەیامیراستی ، ژمارە (65)، ئازاری 2002 هولێر .

16– بەختیار عەلی ـ لەئارەزوی کوشتنەوە بۆ ئارەزوی فەرامۆشکردن ، گۆڤاری رەهەند ، ژمارە(7)، 1999 ، لاپەڕە (171).

17– هەمان سەرچاوە ، لاپەڕە (196).

18- مەریوان ووریا قانع ـ ئەنفال و مۆدێرنە روداوێك لەدوامانەوە یان ئەگەرێك لە پێشمانەوە ، گۆڤاری رەهەند ، ژمارە 7 ، لاپەڕە 53 .
19 – هەمان سەرچاوە لا 53
20- د. مارف عومەر گول ـ پۆلێنکردنی تاوانەکانی ئەنفال بەگوێرەی جۆرەکانی جینۆساید , سەنتەری برایەتی , ژ 24 , هاوینی 2002 , لا 83 .
21- گۆڤاری ئەنفال ـ ژمارە 1 , سلێمانی 2000 , لا 180

22- جۆردن مارشاڵ ـ موسوعة علم الاجتماع ، المجلد الاول ، طبعة الاول ،2000،ص 75 .
23- عەباس هەمزە خدرـ جینۆساید کارەساتی کوردو تاوانی نێودەوڵەتی ، گۆڤاری یاسا پارێزی ، ژمارە 4 ، ساڵی چوارەم ، 1999 ، لاپەڕە 232 .
24- د. ئەمیری حەسەن پور ـ بەرەو تێگەیشتن و بەربەرەکانیکردنی ئـەنفال , گۆڤاریئـەنفال , ژ 1 ,
سلێمانی 2000, لا 10 .
25- میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ، لاپەڕە 50
26 – مارف عومەر گوڵ ـ ئەنفال قۆناغێك لەپراکتیککردنی جینۆساید ، گۆڤاریرەهەند ، ژمارە 7 ساڵی 1999 ، لاپەڕە 67 .

www.dengekan.com
4/13/2007

تەوەرەی دووەم

پیادەکردنی جینۆساید و شالاّوەکانی ئەنفال

یەکەم : جینۆسایدی کورد و بەرایییەك بۆ شالاّوەکانی ئەنفال

دووەم : پلان دانان بۆ جێبەجێکردنی شالاّوەکە

سێیەم : قۆناغەکانی جێبەجێکردنی شالاّوی ئەنفال

چوارەم : زیانی شالاّوەکانی ئەنفال

پێنجەم : چارەنوسی ئەنفالەکان

جینۆسایدی کوردو بەراییەك بۆ پرۆسەی ئەنفال

گەر بە وردی بڕوانینە پرۆسەی ئەنفال و لە سەرجەم ڕەهەندە سیاسی و سەربازی و ئابوری وئایدۆلۆژیەکانی بکۆڵینەوە ئەبینین پرۆسەی ئەنفال کۆمەڵێك عەمەلیاتی لە ناکاوو کتوپڕ نەبوو هەروا بەشێوەکی سادەو ئاسایی و لەناکاو لەلایەن ڕژێمەوە پیادەکرابێت ، بەڵکو بەشێك لە نەخشەو پلانەی کەساڵەهای ساڵە بەردەوام بوو بۆ جینۆسایدو سڕینەوەی مۆرکی نەتەوایەتی کورد ، بۆیە ئەنفال بەشێکە لەو جینۆسایدەی کورد کەلە شاڵاوەکانی ئەنفالدا گەیشتە لوتکە .

بۆیە ئێمە ناتوانین بەتەواوی لەئەنفال بگەین تا خوێندنەوەو راڤەکردنێکی سەرپێیمان نەبێت بۆو پلان و نەخشانەی کە رژێمە یەك لەدوای یەکەکان عێراق دایان رشتبوو بۆ قڕکردن و لەناو بردنی گەلی کورد .

ئەمە جگە لەوەی پێویستمان بەناسینی بەعس وشێوەی مامەڵەکردن و کارکردنی ئەو حیزبە شۆڤێنیە هەیە لەسەرەتای سەرهەڵدانیەوە تاکو ئێستا . چونکە بەبێ ناسینی بەعس ناتوانین ئەنفال بەکۆی دیاردە مێژوویی وکۆمەڵایەتی و سیاسیەکانیەوە گرێ بدەین . ئەنفال هەرسەچاوەیەکی هەبێ هەر ەگو ریشەیەکی مێژوویی یا ئایدۆلۆجی هەبێت پێشتر ئەو هۆکارانە بە هەناوی بەعسیزمدا رابوردون و بوونە بەبەشێك لە کولتوری بەعس .

هەروەك نوسەری گەورەی عێراق (کەنعان مەکیە) ئەڵێت : ئەنفال روداوێك نیە کە لە ئاسمانەوە کەوتبێتە خوارەوە بەڵکو مێژویەکی درێژی مامەڵە کردنی دڵ رەقانەی کوردی لەلایەن بەعسەوە لە پێشەوەیە ، کە دەکرێت بیریچتەوە بۆ رێکەوتن نامەی جەزائێر لەساڵی 1975 تەنانەت بۆ کۆنتریش ."1"

کەواتە ئەنفال بەشێکە لە پراکتیزەکردنی ئەو جینۆسایدەی کە رژێمەکان بەردەوام بەرامبەر بەگەلی کورد پیادەیان کردووە ، هەربۆیە ئێمە ناتوانین لە ئەنفال بگەین تاکو توێژینەوەیەکی ووردی سەرجەم ئەو جینۆسایدانەمان نەبێت کەبەسەر گەلی کورد دا هاتووەو بە چاوخشاندنەوەمان بە مێژووی بەردەوامی سەرجەم ئەو جینۆسایدانەدا .

دابەشکردنی کوردستان لە پەیمانی لۆزاندا دۆزێکی ئاڵۆزی بۆ گەلی کورد دروست کردو حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقیش هەر لە سەرەتاوە کە هەستیان کرد کوردستانی باشور کۆگایەکی گەورەی نەوتە بیرۆکەی

بەعەرەبکردن هاتە کایەوە لە سەروی هەموشیانەوە شاری کەرکوك و دەورو بەری ، ویڕای ئەو هەموو گۆڕانکارییـە نێو دەولّەتیانە کەچی رژێمی عێراق دەستی لەم دیاردەیە هەلّنەگرتوو رۆژ لەدوای رۆژیش زیاتر پیادەی دەکرد .

هەربۆیە ئەم رژێمانـە هەمیـشە بەچاوی کەمینەیـەکی ترسـناکەوە سـەیری کوردیـان کـردووە و وە لـە پێنـاوی لاوازکردن و قڕکردنی دا خۆیان لە هیچ شێوازێکی نامرۆڤانە نەپاراستووە , چ بە لەناوبردن و راگواسـتن وتـەعریب و کیمیا باران کردن.

ئەم سیاسەتە لەدوای روخانی رژێمی پاشایەتی و هاتنە سـەرحوکمی بەعـسیەکان , بـارودۆخ لـە عێراقـدا بـەرو ئاراسـتەیەکی دیکـە رویـشت و بەرەگـەز پەرسـتی و پاکتـاوکردنی نـەژادی لـەدوای گـەلی کـورد ناسـرا , شـەڕی بـەردەوامی دەولّـەت لـە دژی گـەلی کـورد , دژوارتـرین شـیوازەکانی سـەرکوتکردن و کوشـتن و لـەناوبردنیان بەکارهێناوە .

(لەکاتی دەسەلاّتی عبدالکریم قاسمدا سالّی 1961 زنجیرەیـەك هێرشـی دڕندانـە کرایـە سـەر کوردسـتان , کـە نیوەی سوپای عێراقی بەشداری تێدا کردوو , نزیکـەی سـالّ و نیـوێکی خایانـد لـە ئەنجامـدا "3 " هـەزار کـەس کوژران و (100) هەزاریش ئاوارەی چیاکان بوون و (150) گوندیان سوتان وخاپورکرد) ." 2 "

ئەمیش هەمووی تەنها لەبەر ئەوەی کـورد خـاوەنی نەتـەوەو زمـانی سـەربەخۆی خۆیـەتی , بۆیـە بـەردەوام دژایەتیان کردووە و دانیـان بـەخاك و نەتەوەکەیـدا نـەناوە . هـەروەك لـە کودەتـای 8ی شـوباتی 1963 تالیـب شەبیبە کەرابەرێکی حیزبی بەعس بوو دەلّێ : (ئەستەمە لە هەلّوێستی کـورد تێبگـەین , تێگەیـشتنی گـشتیمان لەسەر کورد ئەوە بوو , کە گەلێکن هاتوونەتە خاکی عەرەب و بونەتە میوان لە نیشتیمانەکەیدا) " 3 ".

بۆیە حیزبی بەعس هەر لەسـەرەتای دروسـت بونیـەوە دوژمنـی سەرسـەختی گـەلی کـورد بـووە و لـە هەولّی قڕکردنیدا بووە .(هەر لەگەلّ وەرگرتنی دەسەلاّت بەعسیەکان بەشێوەیەکی نوێ کورد قڕانیان دەسـت پێکرد , وەك ئـەو تـالاّن و کوشـتارەی 13ی حـوزەیرانی 1963 کەلەناوچـەی کەنـدێناوە کردیـان , لەئەنجامـدا چەندین گوندیان بەمزگەوت و قوتابخانەوە سوتاند , وە چـەندین کەسـی بێتاوانیـشیان کوشـت و ئەشـکەنجەدا و مالّ و سامانیشیان بەتالاّن بردن , لەکۆی " 72 " گوند " 32 " گوندیان سوتان و تالاّنکرد لەناوچـەی دوبـزیش " 21 " گوندیان روخاندو "1500" خێزانیش بێسەرو شوێنە) ." 4 "

هەموو ئەم تاوانانە لەلایەن تواناکانی حیزبی بەعس کە (حرس القومی)یان پێ دەووتن ئەنجام ئەدران و مالّ و سامان و مەڕو مالاّتی کوردستانیان بەتالاّن دەبرد .

وە لە 1963/7/10 نزیکەی " 40 " هەزار کوردی دەورو بـەری شـاری کـەرکوك دەربـەدەرکران , دانیـشتوانی گوندەکانی ئەو ناوچانە راگوێزران و عەرەبی خێلّەکیان لە جێگـەیان نیـشتەجێکردن , مالّـە کوردەکـان بـە بلـدۆزەر تەخت کران و خوێنـدن و نوسـین بـەکوردی قەدەغـەکراو کەوتنـە بەعـەرەبکردنی نـاوە کوردییـەکان و تـالاّنکردنی سەروەت و سامان و باخ و سوتاندنی بێستانی خەلّکەکە , لەئەنجامی هێرشی سوپای عێـراق بۆسـەر کوردسـتان لـە 1963/6/11 وە تـا 1963/7/23 سەرجەم "" 875 " گوند وێران کرا)." 5 "

هەروەك لەراپۆرتی ژمارە (24)ی كۆمەڵەی نێو دەوڵەتی لەلەندەندا هاتووە كە رژێمی عێراق لە نێوان ساڵەكانی (1960–1970) (4)هەزار ماڵی كوردی لە (700)گوندا وێران كردووە ، (300) هەزار كەسیش ئاوارە بونەو (600) هەزاریش شەهیدو بریندار بوون ."6"

هەر پاش (17ی30 تەموزی 1968) هاتە سەر حوكم و دەسەلاتی عێراقی گرتە دەست ، سەرەتا بەنەرمی ئەجولاً هەتا وورده وورده كەوتە هەوڵدان بۆ چەسپاندنی كورسی حوكمیو بۆ ئەم مەبەستەش وای نیشان ئەدا كە چارەسەری كێشەی كورد ئەكا .

هەربۆیە لەساڵی 1970 كە هێشتا لە دڵە راوكێدا بوو وە مەترسی ئەوەی دەكرد لە دەسەلات ، ئەوەبوو بەپێی رێكەوتنی لەگەڵ شۆڕشی كوردا لە 11 ی ئازاری ساڵی 1970دا بە بڕیاری ژمارە (247) حوكمی زاتی بۆگەلی كورد راگەیەنرا كە ئەمەش هەرسێ پارێزگای (سلێمانی ، هەولێر ، دهوك)ی گرتەوە ، كە رێژەكەی (36000)كم2 كە (42٪)روبەری راستەقینەی كوردستانی پێك دەهێنا ، لەم روبەرەش پتر لە (13000)كم2 ی بەر شالأوی راگواستن كەوت . "7"

رژێم سنوری ئۆتۆنۆمی بەشێوەیەك دیاری كردبوو كە بەئەنقەست ئەو ناوچە نەوتیانەی لیٚ دەربكات كە لە لێواری سنوری كوردستاندا بوو ، ئەمەش تەنها نیوەی ئەو خاكە بوو كە كورد بەمافی خۆی دەزانی .

"سەرنجی نەخشەی ژمارە –1– بدە "

بەلأم رژێم لە كاتی راگەیاندنی 11ی ئارایشدا بەرنامەو پلانی شۆڤێنیانەی لە ژێرەوە بەردەوام بوو بۆ لەناو بردنی شۆڕشی كورد ، وە جۆرەها بەرنامەو پلانی دا دەڕشت بۆ بەعەرەبكردنی ناوچە كوردیەكان .

گەر چاوێك بخشێنین بەدەستوری كاتی بەعسدا ژمارە (792)ی ساڵی 1970 كە ئاراستەكەری سیاسەتی یاسای عێراق بوو لە سەر جینۆسایدی كوردو كەمە نەتەوەكانی تر هەراەمادەی یەكەمدا بە ئاشكرا دەخوێنرێتەوە كە كورد لە بۆشایی نەتەوەیی وكولتوری پێكهاتەی گەلانی عێراقدا هیچ شوێنێكی نەگرتووە (العراق جمهورية ديموقراطية شعبية ذات سيادة ، هدفه اساس تحقيق الدولة الواحدة) ،

وە لەمادەی (5)ی برگەی (أ) دا دەڵێت (العراق جزء من الامة العربية) . "8"

كەواتا كوردیش دەبێت بەشێك بێت لە نەتەوەی عەرەب وئامانجی سەرەكیشی هێنانەدی دەوڵتی عەرەبی یەكگرتوو بێت ، ئیتر مافی نەتەوایەتیەك بۆ كوردلەناو دەستوردا دیاری كرابێت جگە لە جینۆساید هیچی تری لیٚ ناخوێندرێتەوە .

هەر دوابەدوای بڕیاری ئۆتۆنۆمی ، حیزبی بەعس كەوتە پیادەكرنی پرۆسەی بەعەرەبكردنی ناوچە بەنەوت دەوڵە مەنەكانی كوردستان،

وەك كەركوكو خانەقین ومەندەلی و شەنگار ، بێگومان دەوڵەمەندی كوردستان بە نەوت لە بری ئەوەی ببێت بەنیعمەت بۆ خەڵكی كوردستان بوە بەنەفرەت بۆی ، چونكە ئەم سامانە دژ بەخەڵكی كوردستان و بەرژەوەندیەكانی بەكارهاتووە ، وە یاریدە دەر بووە بۆ پراكتیزە كردنی سیاسەتی راگواستنی ناوچە كوردیەكان و بەعەرەبكردنی .

هەربۆیە جوتیارە کوردەکانیان لە شوێنگەوماڵی خۆیـان وەدەردەنـاو عـەرەبی خێڵـەکی باشـوریان دەهێنـاو لـە جێیان نیشتەجێیان دەکردن لەبەر ئەوەی ئەو ناوچە کوردیانە پێگەیەکی بەرفراوانی نەوت بون و چـمارەی بـیرە نەوتیەکانی کوردستان دەگاتە (477) بیر کـە بـە تـەنها بیرەکـانی کـەرکوک رێـژەیان (46,5٪) بـیرەو (80٪)ی نوتی عێراق بەرهەم دێنێت ."9"

هەر بە هۆی ئەم داهاتە زۆرەشەوەیە کە حکومەتی عێراقی توانیویەتی سوپایەکی بەهێز دابمەزرێنێت و کوردستانی پێ خاپور بکات و بەردەوام لە هەوڵی پاکتاوکردنی رەگەزیدا بێت . (سەرنجی نەخشەی ژمارە – 2 – بدە)

گەر بڕوانین ژمارەی دانیشتوانی کوردی کەرکوك بەردەوام لە دابەزیندا بووە ، لە بەرامبەریشدا رێـژەی عـەرەب لەسەر حیسابی کورد لەزیادبوندا بووە ، بۆیە گەر بنواڕینە ئاماری ساڵی 1957 دەبینین :–

رێژەی کورد (48،1٪)و رێژەی عەرەب (28،2٪) و رێژەی تورکمان (21،3٪) . "10"

زاخۆ
دهۆک
ئاکرێ
موسڵ
هەولێر
کرکوک
سلێمانی
کفری
خانەقین
مەندەلی
بەدرە
سنوری ناوچەی ئۆتۆنۆمی
سنوری نێودەوڵەتی
سنوری هەرێمی کوردستان

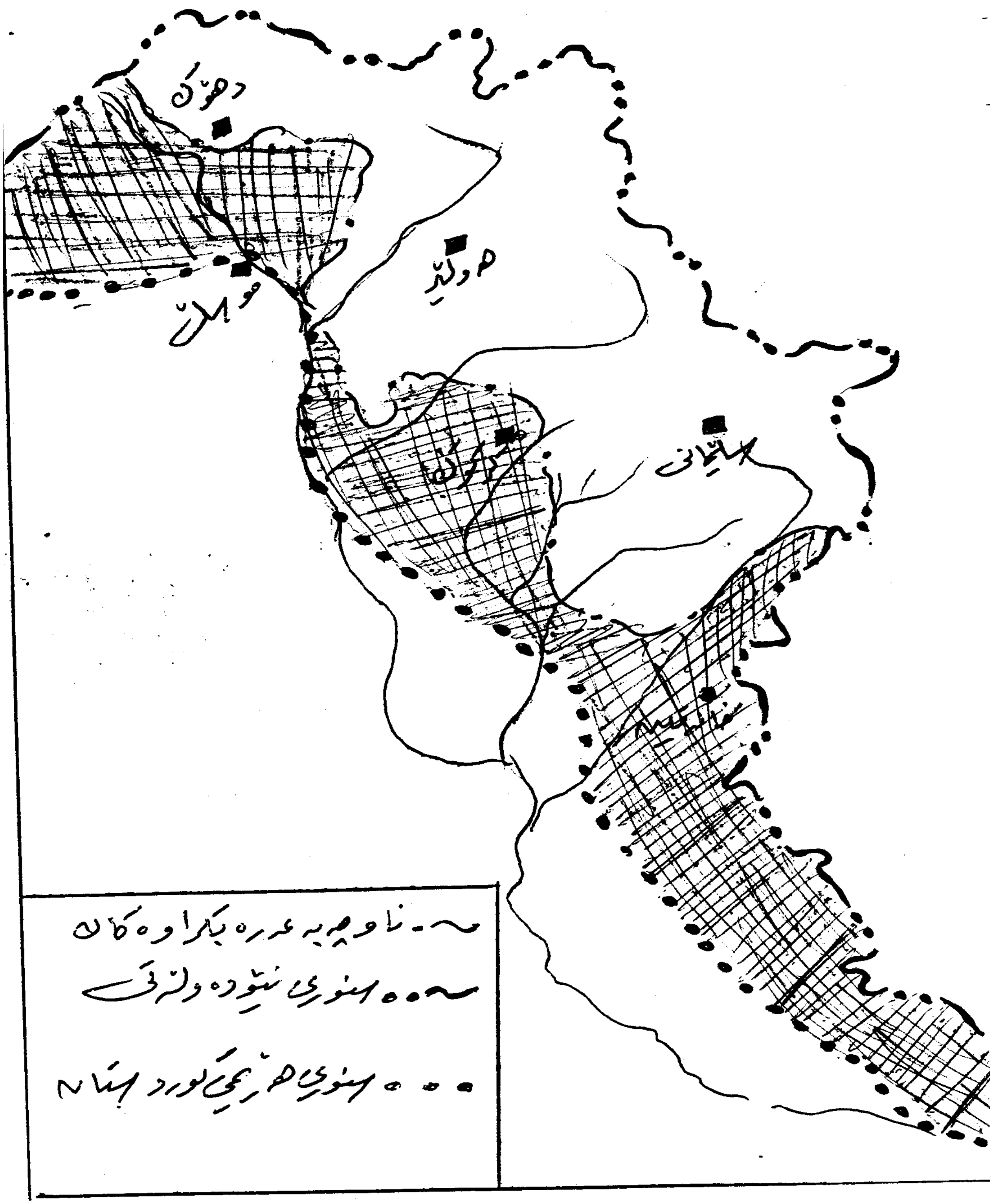

نەخشەی ژمارە (٧) ناوچە بەعەرەبکراوەکانی کوردستان

بەڵام بەهۆی بەردەوام بونی سیاسەتی پاکتاوکردنی رەگەزی لەسەر دەستی بەعسیەکان و راگوێزانی خەڵکی کورد لەشاریکەرکوك ودەوروبەری و نیشتەجێکردنی عەرەبی ناوچەکانی باشور . دەبینین کە رێژەی کورد پاش (20) ساڵ لە بری زیاد کردن زۆر کەم دەبێتەوە وە رێژەی عەرەبیش زۆر زیاد دەکات هەروەك لە ئاماری ساڵی 1977 هاتووە :.

رێژەی کورد (27,7٪)و رێژەی عەرەب (44,4٪) و رێژەی تورکمان (16,3٪). "11"

بۆیە دەبینین بەراورد لەگەڵ ئاماری ساڵی (1957) رێژەی کورد لە (48,1٪)ەوە دابەزی بۆ (27,7٪)ەوە رێژەی عەرەبیش لە(28,2٪) ەوەسەرکەوت بۆ (44,4٪)ەوەدەبینین لە ماوەی ساڵی (1957 – 1977) ، رێژەی کورد ساڵانە (0,7٪) زیادی کردوە وە رێژەی عەرەب ساڵانە (5٪) ریادی کردووە ." 12"

ژمارەی ئەو دێهاتانەی کەسەر بە پارێزگای کەرکوکن و تەواوی دانیشتوانەکەی راگوێزراون لە نێوان ساڵانی (1963 ـ 1988) بریتین لە " 779 " گوند , وە کۆی دانیشتوانە راگوێزراوەکەی (198064) کەسە بەم شێوە :

دێهاتە راگوێزراوەکان لە پارێزگای کەرکوك (1963 تا 1988)" 13 "

قەزا	ژمارەی گوند	ژمارەی دانیشتوانی راگوێزراو
کەرکوك	318	61394
کفری	81	22817
چەمچەماڵ	164	51797
دوز خورماتوو	135	41696
کەلار	81	20360
کۆ	779	198064

هەربۆیە رژێمی بەعس بەردەوام لەهەوڵی تەعریب و پاکتاوی رەگەزی بووە لەوشارە , ئەمیش بەچەندین پلان و بەرنامەی جۆراو جۆر , عەلی حەسەن مەجید بەرپرسی نوسینگەی باکوری حیزبی بەعس لەرۆژی 1989/4/15 بەبۆنەی دەست بەکاربونی (حەسەن عەلی العامری) بە بەرپرسی نوسینگەی باکوری حیزبی بەعس , زۆر راشکاوانە دەڵێ : (کەمن هاتم رێژەی عەرەب و تورکمان لە کەرکوکدا ل " 51٪ " زۆر تر نەبوو پێش هەموو شتێك من " 6 " ملیون دینارم سەرف کرد تا گەیشتمە ئەو ئاستە , بەڵام ئەو هەموو عەرەبەمان هێناوە , رێژەکەیان گەیاندە "

60٪ " دواتر بڕیارێکمان دەرکرد ڕێگەم نەدا کورد لە کەرکوکدا کاربکات , هەروەها لەنزیکی شارو گوندەکانی دەورو بەریدا لە دوای 21/ 6 / 1987 هەرکەسێك بگیرایە دەبوایە بکوژرایە بێ دودڵی)." 14"

بێگومان پرۆسەی راگواستن لەشاری کەرکوکدا بەردەوام بووە , خەڵکەکەی لەبەردەم دوو ئەگەر دادەنا : یائەوەتە دەرکردن بەبێ مەرج و دەستگرتن بەسەر خانوو زەویدا , یاخود هەڵگتنی ناسنامەی عەرەب و خۆکردنە عەرەب بوو لەماوەی نێوان ساڵی (1991 – 2000) لە هەولێر (133) هەزار ئاوارەی کەرکوکی و لەسلێمانی (108) هەزار ئاوارەی کەرکوکی هەن ." 15"

ئەمە لەماوەی سەرەتای دەسەلأتی حیزبی بەعسی عەرەبیدا تا ساڵی (1977) ڕێژەی کور بەو شێوەیە دابەزیوە .بەلأم ڕێژەی کوردی شاری کەکوك تا ساڵی (2002) دابەزیوە بۆ لە (10٪) . ئەمیش پاش بڕیاری ژمارە (199)ی حیزبی بەعس لە ساڵی (2002) دا بۆ باشتر جێبەجێکردنی شاڵاوی پاکتاوکردنی رەگەزی دەری کردوو لەسایەیدا ڕێ بەدزگاکانی ڕژیم دراوە زیاتر پلانی ناسراو بە (تصحیح القومیە) یان لەناوچە کوردی‌یەکان جێبەجێ بکەن. " 16"

لە ناوەڕاست وکۆتایی حەفتاکاندا بەمەبەستی دروستکردنی پشتێنێکی ئەمنی بە درێژایی سنوری عێراق لەگەڵ ئێران و تورکیا ڕژێم سەرلەنوێ دەستی کردووە بە گوێزانەوەی زۆرەملێی بەلانی کەم (250)هەزار کورد ، کەلە نزیك سنورەکانی ئێران و تورکیا دەژیان ." 17 "

ئەمە سەرەڕای شاڵاوی ڕاگواستنی زۆرە ملێی دانیشتوانی شوێنە سنوری‌یەکان و وێرانکردنی زیاتر لە " 500 " گوند و بەپێی هەلو مەرجی ریکەوتن نامەی 1975 ی جەزائیر کەلە ساڵانی کۆتایی حەفتاکاندا ئەنجامدرا ." "18

ڕژێم گوندەکانی ئەم ناوچە کوردی‌یانەی وێران کردوو بەشی زۆری کوردەکان کە لەجێگەی خۆیان هەڵکەنرابوون سەرلەنوێ لە ئۆردوگا زۆرەملێی تازەدا نیشتەجێ کرانەوە کە لەژێر چاودێری سوپای عێراقی دا بوون .

(سەرنجی نەخشەی ژمارە 3 بدە) .

لە ئامارێکدا ژمارەی ئەو گوندانەی لەساڵانی " 1963 ـ 1989 " خاپورکراون و ڕاگوێزراون گەیشتۆتە (3840) گوندو شارو شارۆچکەو , کۆی خێزانە ڕاگوێزراوەکانیش گەیشتە (221829) خێزان کەکۆی دانیشتوانەکەی (1021758) ." 19 "

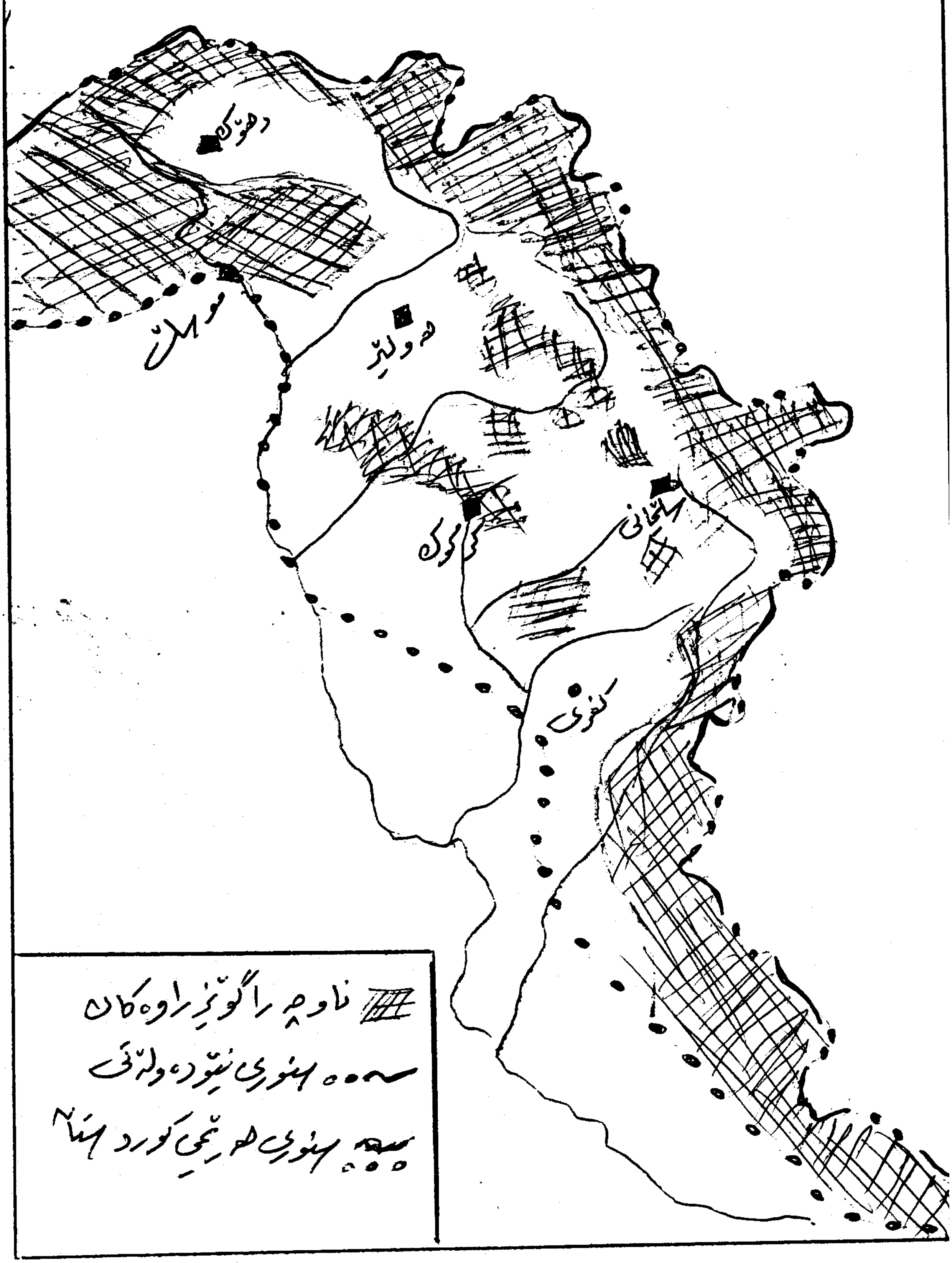

نەخشەی ژمارە (٣) ناوچە ڕاگوێزراوەکانی کوردستان

رژیم بەردەوام لەهەوڵی کەمکردنی دانیشتوانی هەرێمی کوردستاندا بووە , بەدرێژایی هەموو ئەو ئامارانەی لەعێراقدا کراوە , بەردەوام رێژەی کورد لە دابەزینـدابووە , لـە جێـی زیـاد بـوون لـە چوارچێوەی سروشـتی زیـاد بـوون لـە کوردستاندا , لەم خشتەیەدا بەئاشکرا ئەو دیاردەیەمان بۆ دەردەکەوێ .

رێژەی دانیشتوانی کورد لە عێراقدا لە (1947 ـ 1997) " 20"

ساڵی سەرژمێریکردن	رێـژەی دانیـشتوانی کـورد لە عێراق
1947	٪30,4
1957	٪23,4
1965	٪22,9
1977	٪22,4
1987	٪21,2
1997	٪19,6

لە خشتەکەدا بۆمان دەردەکەوێت کە رژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق لە نێوان سالآنی (1947 تـا 1997) توانیویانە رێژەی (10,8)ی کورد لە عێراق کەم بکەنەوە , ئەمیش بەهۆی سیاسـەتی قـەتڵ و عـام و کوشـت و کوشتارو شالأوەکانی ئەنفال و کیمیابارانی کوردستان .

(وە رێژەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان تاکو ساڵی 1989 بەهۆی درندەیی دەسەلأتدارانی بەعسەوە کـە دوچـاری مـاڵوێرانی و راکواسـتن بـوون دەگاتـە (٪30) , کـۆی دانیـشتوانی هـەرێم لەئـەنجامی سیاسـەتی بەعەرەبکردنی کوردستاندا , زیاتر لە (43488)کم2 لـە خـاکی کوردسـتانی عێـراق کەدەکاتـە (٪49,41)ی خاکی هەرێم دانیشتواونە کوردەکەی دەرکران و عەرەب لەجێگەیان نیشتەجێکران)." 21"

هەروەها رژێم لە نێوان ساڵەکانی (1968 ـ 1982) زیاتر لە (200) هەزار هاولأتی کوردی فەیلی لە ماڵ و حاڵی خۆیان لە شارەکانی بەغدا , خانەقین , مەنـدەلی , بـەدرە , دەرکـردو میـصری‌و سـودانی لـە شـوێنیان نیشتەجێکردن , لە نێوان ساڵەکانی (1970 ـ 1980) نزیکەی (4) هەزار کوردی فـەیلی دەرکـرد , هـەروەها لـە نێـوان (1980 ـ 1982) نزیکـەی (20) هـەزار کـوردی فـەیلی تـەنها لـە پارێزگـای (بەختـەرانی) ئێـران نیشتەجێ

بوون . " 22"

هەروەها رژێـم لەسـاڵی (1980) زیـاتر لـە (120)هـەزار کـوردی فـەیلی بەچـەند وەجبەیـەك و بەشـێوەیەکی وەحشیانە فڕێ درانە ئەو دیوی سنوری ئێران و لەپێش ئەمەشدا نزیکەی (70)هەزاری دیکەیان ئاودیو کران .

لە سەرەتاوە تاکو ئێستا زیاد لە (10)هەزار کوردی فەیلی لەنێوان تەمەنی (14 – 45)ساڵیدا بێ سەرو شوێن کران ."23"

www.dengekan.com
4/13/2007

هـەروەها رژێـم تـەنها لـە شـاری سـلێمانی داو لـە نێـوان مـانگی 9ـ10ی 1985 (300) گـەنجی کـوردی لـە سێدارەداوە کەتەمەنیا لەنێوان (17 ـ 23) ساڵ بوون " 24 ".

لە درێژەی جینۆسایدەکانی کوردا و پاش هەرەس هێنانی شۆڕشی کـورد سـاڵی (1975) دەیـان هـەزار خێڵـی بەرزانیەیەکان بە زۆر لە شوێنەکانی خۆیان هەڵکەنران و گوێزۆانەوە بۆ بۆ ناوچەی بیابانی ووشك لە باشوری عێـراق ، بیٚ ئەوەی لەلایەن رێژێمەوە هیچ یارمەتیەیەك بدرێن ، ئـەم گوندنـشینانە نزیکـەی (5) سـاڵیان لـە جێگـەو مـاڵی نویٚدا بەسەر برد لە باشوری پارێزگای (دیوانیەیە) بەڵام لە ساڵی (1980) سوپای عێراقـی , بـە ئۆتـومبیلی ئیڤـا ئەم ئۆردوگایانەیان پیٚ پێچانەوەو بەرەو کۆمەڵگای (قوشتەپە)ی باشوری شاری هەولێر راپێچکران و هەندێکیشیان بران بۆ کۆمەڵگای (بەحرەکە)لەباکوری شاری هەولێر ، ئەوانی تریش بۆ کۆمەڵگای (دیانەو هەریری) نارد ."25"

لەم کۆمەڵگایانەدا خەڵکەکە بۆیەکەمجار هەوای کوردستانیان هەڵمژی پاش ئەوەی لـە 22ی 1980/9 جـەنگی کـاول کـاری نێـوان عێـراق و ئێـران دەسـتی پیٚکـرد ، هەربۆیـە جکومـەتی ئێـران لـە 22/ 7 /1983 پـەلاماری شارۆچکەی

(حاجی ئۆمەران)یان داو بە چاوساغی هێزی پێشمەرگە ناوچەکانی (شیوەڕەش ، ئالانە ،ئـازادی ، رایـەت)یـان لـە دەسەڵاتی بەعس سەندو هەزاران سەرباز لە هەردوولا کوژران .

هەربۆیەرژێمی بەعس لە تۆڵەی ئەم روداوەدا لە 30 / 7 /1983 دا بەسەرۆکایەتی (بەرزان تکریتی و وەتبان تکریتی) هەردوو دایك برای دیکتاتۆرو و بە فەرمانی راسـتەوخۆی (صـەدام حوسـێن) دەوری ئۆردوگـای زۆرەملێـی بارزانیەیـەکانی دا لـە (قوشـتەپەو دیانـاو هـەریرو بەحرەکـە) ، زیـاتر لـە (8)هـەزار پیـاوی گـەنجیان دەسـتگیرو سەرنگوم کرد ." 26 "

هەندیٚ پێیانوایە کەپیاوە بەرزانیەیەکان ساڵێك لە ژیاندا ماون بەڵام (صەدام حوسێن) لە سیپتێمەری 1983 دا گومانێکی ئەوو تۆی نەهێشتەوەو لە وتارێکیدا زۆر بەڕاشکاوانە وتی(ئەوانە خیانەتیان لـە وڵات و لـە پـەیمان کـرد بۆیە بەسزای سەختمان گەیاندن و بۆ دۆزەخمان ناردن) "27"

بەپێی ئەو زانیاریانەی کەلەبەردەستدان ئەم پیاوە بەرزانیانەیان لەبیابانی (عەرعەر)دا زیندە بەچـاڵ کـرد ، ژن ومناڵەکانیشیان دوای خۆیان تا راپەڕین لە ئۆردوگاکاندا دەوریان بە ئەمن و ئیستخبارات گیرابوو ، کـە ژیـانێکی زۆر سەخت و دژواردا دەژیان ئاوو کارەباو کەل و پەلی خواردەمـەنیان لیٚ بڕیبـون بـەردەوام دەسـت درێـژیەیان دەکـردە سەر ناموس و ئابڕویان .

ژنێکی بەرزانی کەلەو کاتەدا لە (قوشتەپە) دەژیا ووتی :.(ئێمە گشت خـەوتبوین کـە سـەربازەکان لـە کاتـژمێر (3:30)دەقیقەی بەرەبەیاندا ئابلۆقـەی کۆمەڵگاکـەیان دابـوو ،پاشـان بـەر لەشـەبەق کاتێك کـە خەڵکەکـە وەبـەر خۆکەوتن بچنە سەر ئیش و کاریـان هـەموو سـەربازەکان بـەجاری رژانـە نـاو کۆمەڵگاکـەوە ، هـەر پیاوێـك دەچـوە دەرەوە دەیان گرت ، تەنانەت پیرەمێردێکی شێتیشیانگرت و دەست و قاچیان شەتەك دا ، ئـەو مەلایەشـیان گـرت کەدەچوو بۆ مزگەوت بانگی نوێژی بەیانی بـدات ، ئـەوجا دەرگـای ماڵـەکانیان شـکاندین و کەوتنـە گـەڕان بـەدووی پیاوەکانماندا ، ئەوان تەنانەت تەماشای سەلاجەو تەنکی ئاویشیان دەکرد ، هەموو نێرینەیەك کەتەمـەنی لـە (13)

ساڵ بەرەو ژور بوو بردیان ، ئافرەتان دەستیان کردە گریان و رۆ رۆو قورئانیان بەرەو رویان بـردن و زۆر پاڕانـەوە لە سەربازەکان تا پیاوەکانیان نەبەن). "28"

پـاش ئـەوەی ئـەم پیـاوە بەرزانییانـەیان دەسـت گیرکـردوو پاشـان رەوانـەی (دیوانیـە)دەکـرێن ، وە پـاش ماوەیەکیش بەفەرمانی راستەوخۆی (صەدا حسین) دەبرێن بۆ بیابـانی عەرعـەری سـنوری عێـراق ـ سـعودیە لەوێدا چاڵیان بۆ هەڵدەکەنرێو دەکەس دەکەس گوللەباران دەکرێن و دادەپۆشرێن ، یەکێك لەوسەربازانەی بەشداری لـەو پرۆسەیەدا کردووە زۆر بەووردی ئەم روداوی زیندە بەچاڵکردنە دەگێرێتەوە . (بروانە گۆفاری یاساپارێزی ژمارە 4 , لاپەڕە 260).

گەر تەماشـا بکـەین ئـەم روداوە لـە زۆر رووەوە لـە پرۆسـەی ئـەنفال دەچـێت تـەنها جیاوازیـشیان ئەوەیـە کـە پرۆسەی ئەنفال زۆر بەفراوانترو دڕندانە تر بوو .

هەر اە درێژەی پیادەکردنی جینۆساید لەلایەن رژێمەوە ، ئەوەبوو رژێمی بەعس بوو بە یەکـەم رژێـم لـە مێـژودا کـە بەچـەکی کیمیـاوی هێـرش بکاتـە سـەر دانیـشتوانی مـەدەنی خـۆی ، بۆیەکـەمجار لـە ئێـوارەی (16/ 4 / 1987)دوانزە فڕۆکەی رژێمی فاشی ناوچەی (بالیسان ، شێخ وەسانان) بە کیمیاوی و گازی خـەردەل بۆردومـان کرد ، بەهۆی ئەم بۆردومانەوە لە گوندی شێخ وەسانان نزیکەی (110) کەس کوژران کە (33)یـان منـاڵی خـوار چوار ساڵ بوون ." 29"

لە پاش کیمیاوییەکەخەڵکی ئەم ناوچانە رووەو هەولێر بەڕێ دەکەون ، کاتێـك لـە نەخۆشـخانەاە هـەلێر تیمـار دەکران لەوکاتەدا (حسن الدوری) بەڕێوە بەری ئەمنی هەولێر هەمو بریندارەکانی برد بۆ بەندیخانەی ئەمنی هەولێر لەوێ (142) کەسیان مردن کە کیمیاویان بەرکەوتبو چونکە لـەوێ بێتیمـارکردن و پـشت گوێخـستنەوە بـەپێی لێکدانەوەی (میدڵ ئیست ووچ) کوژراوانی دۆڵی بالیسان خۆی دەدات لە (400) کەس .

بێگومان رژێم لەم هێرشە کیمیاوییەدا دوو مەبەستی هەبوو :.

1- تا بزانێت چەندێك پێشمەرگەو خەڵکی لەبەردەم چەکی کیمیاویدا .خۆیان دەگرن و بۆ چاو ترسانیان .

2- بۆ ئەوەی بزانێت کاردانەوەی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و ولاتە زلهێزەکان چی دەبێت بەرامبەر بەبـەکارهێنانی چەکی کێمیاوی , بوئەوەی رێگە خۆشکەر بێت بۆ بەکار هێنانی لە شوێنی دیکەدا

هەموو ئەمانەی سەرەوە مشتێك بوون لە خەروارێکی ئەو تاوان و جینۆسایدانەی کە بەرامبەر بە میللەتی کـورد کراوە , لێرەوە دەردەکەوێت کە گەلی کەرد مێژوویـەکی دێـرین و دورودرێـژی هەیـە لـە جینۆسـاید و سـڕینەوەی کلتوری نەتەوایەتی .

نەبونی هـیچ جـۆرە بەرهەڵـستییەکییەکی نێودەوڵـەتی بەرامبـەر بەبـەکارهێنانی چـەکی کیمیـاوی لەلایـەن رژێمەوە زیاتر رێگەی لەبەردەم رژێمدا خۆشکرد بۆ جینۆساید و قڕکردنی میللەتی کورد .

بۆیە ئونفال درێژبونەوەی لۆژیکی قڕکردن و لەناوبردنی میلەتی کوردبوو کەرژێم دەیان ساڵ لەوەوبەر نەخشەی بۆکێشابوو , هەر بۆیە پرۆسەی ئەنفال تاوانێکی نەخشەبۆداڕێژراوی رژێمـە بـۆ ئەنجامـدانی سیاسـەتی لـە رەگـو ریشە هەڵکێشان و سترۆکتۆری نەتەوەی کورد .

پلاندانان بۆ پراكتیك كردنی شالاّوەكانی ئەنفال

بێگومان خۆ ئامادەكردن بۆ پراكتیزەكردنی ئەم شالاّوە پێویستی بەنەخشەو پلانی سەركەوتوو هەیە و ئەمەش پێش هەموو شت پێویستی بە سوپایەكی پڕچەك و تۆكمەو دارایىیەكی بێ سنور هەیە ، هەروەك ئەم پرۆسەیە پرۆسەیەكی لەناكاوو بە شێوەیەكی ئاسایی وبێبەرنامە جێبەجێنەكراوە، بەڵكو پرۆسەی ئەنفال بەرهەمی لۆژیكی پڕ لەشەڕەنگێزی و رق و تورەیی رژێمی بەعسە بەرامبەر بە میللەتی كورد , بەرهەمی پلانێكی نەخشە بۆ داڕێژراوی چەندین ساڵەیە بەمەبەستی سڕینەوەی مۆركی نەتەوایەتی كورد ، ئەمیش راشكاوانە سەرانی بەعس بەگەلی كوردیان راگەیاندبوو ، هەروەك (عەلی حەسەن مەجید) لە كۆبونەوەیەكی دا بە كۆمەڵێك رەفیق حیزبی دەڵێت: . (بەس شەڕی ئێران عێراق تەواو بێت ناهێڵم یەك كەس بمێنێت بەكوردی قسە بكات)."30"

هەروەك لەوكاتەی مفەوەزاتی نێوان یەكێتیو بەعس لەمانگی تشرینی دووەمی ساڵی 1983 دەستی پێكرد (تارق عەزیز) بە وەفدی یەكێتی (فەرەیدون عەبدولقادری)وتبوو : (ئێمە ناروخێین چونكە دنیا لەبەرامبەر ئێراندا پشتیوانیمان لێدەكات ,رۆژێكیش دێت ئەم شەڕە تەواوبێت ، ئەگەر ئێستا بێن و لەگەڵمان پێك بێن چاكەیەكی گەورەمان لەگەڵ دەكەن ، كە هەرگیز لەبیرمان ناچێتەوە ، خۆ ئەگەر شەڕ درێژە پێ بدەن دوای تەواو بونی شەڕی ئێران ئەو چەكە زەبەلاحانەی بۆ شەڕی ئەوانمان تەرخان كردووە ئەیهێنینە سەرئێوە ساڵێك وەخت و سەدهەزار كوژراوتان بۆ تەرخان دەكەین ، خاكتان بەتورەكە دەبێژین و تەفروتوناتان دەكەین)."31"

بێگومان ئەم شتە هەروا شتێكی سادەبێیە بەڵكو بەناوی حكومەت و بەعسەوە بووە هەربۆیە ئەم قسەیەیان لە شالاّوەكانی ئەنفالدا بە كردەوە جێبەجێكرد .

پێش دەست پێكردنی شالاّوەكانی ئەنفال رژێم خۆی بۆ ئەم پرۆسەیە ئامادە كردبوو . سەرەتای ئەم خۆئامادەكردنەش لە رۆژی 18/3 /1987 دا بوو كە ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش (مجلس قيادة الثورة) و

(القيادة القطرية) لە كۆبونەوەیەكی هاوبەشدا بە تۆمەتی دەستەوستانی لە سەركوتكردندا (سەعدی مەهدی صالح و محەمەد هەمزە زوبەیدی)یان لابردو (عەلی حەسەن مەجید)یان كرد بە (رازگری نوسینگەی باكوری حیزبی بەعس)(امين سر مكتب تنظيم الشمالي) ."32"

لە كاتێكدا كە زۆربەی كورد گوێی لێبوو بەڵێنی بەخۆیدا كەلەماوەی دوو ساڵدا كورد سەركوت بكات ئەگەر دەسەلاّتی تەواوی هەبێت ، پاشان بەپێی بڕیاری ژمارە (160)ی رۆژی 29 /3 / 1987ی (مجلس قيادة الثورة)و بەئیمزای رەسمی (صەدام حوسێن) عەلی حەسەن مەجید دەسەلاّتی رەهای پێ بەخشرا لەناوچەی باكوردا .

لێرەوە پرۆسەی جینۆسایدكردنی كورد كەوتە قۆناغێكی خراپتر ، چونكە دەسەلاّت كەوتە دەست دڕندەیەكی زۆر لەصەدام داخ لەدڵتر بەرامبەر بەكورد ، هەربۆیە عەلی حەسەن مەجید كەوتە دانانی بەرنامەو پلان بۆ قڕكردنی میللەتی كورد . ئەمیش سەرەتا وەك خۆئامادەكردنێك بۆ پرۆسەكە سەرجەم قوتابخانەو نەخۆشخانەی لادێكانی

داخست و لەخزمەت و پێداویستی بێبەشی کردن ، هەروەها پێش دەست پێکردنی هێرشەکانی ئەنفال رژێم ناوچەکانی دیاری کردبوو بە بڕیاری ژمارە (457)ی رۆژی 30 / 6 / 1987 دا ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە عێراقدا هەموو بەڕێوەبەرایەتی‌یەکی کشتوکاڵی لەشارو ناوچەکانی کوردستان هەڵوەشاندەوەو هەموو کەرەسەیەکی کشتوکاڵیش قەدەغەکرا ." 33"

لێرەوە ئەبینین گرنگترین سەرچاوەی ژیانی دێهات نشینەکان قەدەغەکران ، لەبەرئەوەی کشتوکاڵ سەرچاوەی ژیانی سەرانسەری خەڵکی کوردستانە . هەربۆ رێگە خۆشکردنی تەواوەتی بۆ پرۆسەی ئەنفال رژێم لەنیسانی 1987

دەستی کرد بە پیادەکرنی بەرنامەیەك کە لە سێ قۆناغ پێك هاتبوو بە مەبەستی دروستکردنی ناوچەیەکی دابڕاو لەنێوان رژێم و ئەو هەرێمانەی کە پێشمەرگەی لێبوو .

مەبەستیش لێی دوبارە کۆکردنەوەی گوندنیشینەکان بوو ،

قۆناغی یەکەم لە 21 / 4 تا 20 / 5 / 1987 بوو .

قۆناغی دووەم لە 21 / 5 تا 20 / 6 / 1987 بوو .

بە مە زیاد لە (700) گوند سوتێنراو بە بلدۆزەر تەخت کران ، بەلاّم قوچناغی سێیەم دواخرا بەهۆی شەڕی لەگەڵ ئێران بۆیە لەگەڵ دەست پێکردنی شالاّوی ئەنفال روی دا . "34"

ئەمەش بۆخۆی ئاگادارکردنەوەیەکی گوند نشینەکان بوو بۆ ئەوەی بێنەوە ژێر دەسەلاّتی رژێم ، هەر بۆیە رژێم بڕیاری قەدەغەکردنی هەموو کەرەسەو خواردەمەنی‌یەکی بۆ گوندەکان دەرکرد . عەلی حەسەن مەجید وەکو نوێنەری سەرکردایەتی‌دەسەلاّتی تەواوی هەبوو بۆ بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی بەعس بەپێی بڕیاری ژمارە (28 / 4008) لە 20 / 6 / 1987 دا دەرچوو بەیەکجاری پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە ئیتر سیاسەتی کوشتن و وێران کردن لە 22 / 6 /1987 لە دێهاتە قەدەغە کراوەکاندا پیادە دکرێت ئەم بڕیارەش بە ئیمزای (عەلی حەسەن مەجید) بەناوی (قيادة مكتب تنظيم الشالي ـ مكتب سكرتارية)وە دەچووە و ئاراستەی فەیلەقەکانی(یەك ، دوو ، پێنج) سوپای عێراقی کراوە لە ناوچەکانی کوردستاندا .(بڕوانە دەقی بڕیارەکە لە پاشکوی ژمارە 2 .)

کورت کراوەی ئەم بڕیارەش بەم جۆرەیە :.

لەبەر ئەوەی بەڕەسمی راگەیەنراوە کە دوا کاتی کۆکردنەوەی دێهاتەکان لە 21 /6 / 1987 دا تێدەپەڕێت ، ئیتر لەرۆژی 22 / 6 /1987 ەوە ئەم کارانە ئەنجام ئەدرێت :.

1− ئەو دێهاتانەی هێشتا کەسانی ئاژاوە چی‌یان (مخرب)یان تێدایە وەکو دێهات قەدەغەکرا دادەنرێت .

2− ئەو دێهاتانەی وەکو ناوچەی شەڕ دادەنرێن و بەتەواوی مرۆڤ و ئاژەڵیان تێدا قەغەیە ،سوپاش بۆی هەیە هەرکات بی‌یەوێت بەئازادی تەقەو دەست ڕێژیان لێبکات .

3− هاتوو چۆ بەتەواوی بۆئەو ناوچانە قەدەغەیە ، وە هەموو جۆرە کشتوکاڵ و ئاژەڵداری‌یەك لەو دێهاتانەدا قەدەغەن و لەژێر کۆنترۆڵدان.

4- سوپا پێویسته هەرکاتێك بێت بۆردومان بکات تۆپ و هەلی کۆپتەرو فرۆکە بەکاربهێنێت ، تاکو زۆرترین ژمارەی ئەو کەسانە بفەوتێنێت کە لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندان .

5- هەر کەسێك لەگوندەکاندابێت پێویستە بگیرێن و لەلایەن دەزگای ئاسایشەوە لێی بپرسرێتەوە ، وە هەرکەسێك لەوانە تەمەنی لە نێوان (15 – 70) ساڵ بێت لە دوای ئەوەی زانیاری تەاوی لێوەردەگیرێت ، دەبێت ئیعدام بکرێت .

6- هەرکەسێك خۆی تەسلیم کردەوە دەبێت لەماوەی سێ رۆژدا لێ پرسینەوەی لەگەڵ دا بکرێت .

7- مستەشارەکان وهێزی فەوجەکانی بەرگری میللی، جگە لەچەکی قورس دەست بەسەر هەموو شت و مەکێکدا بگرن ، بۆخۆیاندەبێت.

ئەم بەڵگە نامەیە خۆئامادەکردنێکی تەواوی رژێم پیشان دەدات بۆ جێبەجێ کردنی پرۆسەیەکی گەورەی لەناوبردن و جینۆسایدکردن وە هیچ جیاوازیەیەك ناکات لەنێوان گوندنشینێك و پێشمەرگەیەکدا هەموو بە (مخرب) لە قەڵەم دەدات و بەبێ جیاوازی تەمەن و رەگەز پێویستە لەناو ببرێن .لەسەر بنەڕەتی برگەکانی ئەم بەڵگەنامەیە شاڵاوەکانی ئەنفال بەرێوە چوو .

وەك ئەبینین لەکاتی شاڵاوەکانی ئەنفال دا هەموو ئەو برگانەی سەرەوە جێبەجێدەکرا هەربۆیە ئەم بەیان نامەیە بەخاڵی دەست پێکردنی پرۆسەی ئەنفال دادەنرێت و وە گرنگترین پلانی رژێمە بۆ جێبەجێکردنی شاڵاوەکانی ئەنفال . وە پاش ئەم بریارەش رژێم بۆزیاتر دابڕینی خەڵکی دێهات نشینەکان لەشارو بەتەواوی جیاکردنەوە و ناسینیان ، هەستا بە پیادەکردنی پێناسی ریزی نیشتیمانی
(الاحصاء)لە 17 /10 / 1987 لەم رۆژەوە ناوچەی دابڕان و (مناطق المحظورة) دوا مۆڵەتیان درایە بۆ گەڕانەوەیان ، وە ئەم سەرژمێریەیە دا ئەنرێ بە گرنگترین هەنگاوی ئیداری کە لەلایەن رژێمەوە پیادەکرا .

پاش ئەوەی رژێم ناوچەی دابڕاوی دیاری کرد ئاگاداری بۆ ناوچە قەدەغەکراوەکان دەرکرد ، لەم ئاگاداریەیەدا رژێم بە دانیشتوانی راگەیاند کە یەکێك لەم دوو رێگایە هەڵبژێرن :.

1- یا بگەڕێنەوە ریزی نیشتیمانی : واتا هەموو شتێك بەجێ بهێڵن و رازبن بەسەرلەنوێ نیشتەجێکردنیان لەو ئۆردوگا پیسانەی کەراستەوخو لەژێر چاودێری هێزە ئەمنیەکانی رژێمدان .

2- یا ئەوەتا مافی هاولاّتی لەدەست دەدەن : لەم کاتەدا بەسەربازی هەڵات و دادەنرێن ، بەمەش بەر ئەحکامی بڕیاری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی ژمارە (677)ی 28 / 8 /1987 دەکەون ، کەلەلایەن (صەدام حوسێنەوە) ئیمزا کراوە :."35"

1- سزای هەڵاتن لە سەربازی لە سێدارەدانە .

2- هەڵنەبژاردنی ریزی نیشتیمانی یەکسانی بەسزای لەسێدارەدان ،

پێش دەست پێکردنی سەرژمێریەکە دەزگاکانی ئاسایش و موخابەرات دەستیان بەکاروباری تایبەت کرد ، بەمەبەستی قەدەغەکردنی هەموو جۆرە پەیوەنیەك لەنێوان هەردوو لادا ، ئەمە جگە لە پیادەکردنی سیاسەتێکی دیکە ئەویش دەرکردنی خێزان و کەس و کاری پێشمەرگەبوو لەناوچەکانی ژێر دەسەلاّتی حکومەتدابوو ، دەبوایە

ئـەو خەڵکـە بـەزۆر دەربکرانایـە بـۆ ناوچـە قەدەغـەکراوەکان ، هـەروەها دام و دەزگاموخابەراتیـیەکانی ڕژێـم لەناوچەکەدا بەتەواوی کەوتبونە خۆیان وهەماهەنگیان لەم کارەدا دەکردوو ئەم کارەیان جێبەجێ دەکرد .

هەموو ئەو بڕیارانەی کە لەلایەن (عەلی حەسەن مەجید)ەوە دەردەکرا ڕۆژانە لەلایەن یەکەکانی سوپاو دەزگا ئەمنیو حیزبییەکانەوە جێبەجێ دەکران ئەمیش بەتەواوی ڕێگە خۆشکردن بوو بۆ شالاّوی ەنفال و نزیـك بونـەوە لە جێبەجێکردن و پیادەکردنی شالاّوەکە . وە هێـرش کردنـە سـەر گوندنـشینەکان و لـەناو بردنـی هـەموو جـۆرە سەرچاوەیەکی ژیانیان . هەروەکو (عەلی حەسەن مەجید) لە یەکێك لە کۆبونەوەکانیدا دەڵێت :.(هاوینی داهـاتوو نابێت هیچ گوندێك لێرەو لەوێ مابێتەوە ، کۆمەڵگاکانی لێبەدەربێت ، دەبێ ڕێك وەك مریـشکە بـەکڕی لێبێـت کـە چۆن جوجەڵەکانی دەخاتە ژێر باڵی .... لەئێستاوە ئاردو شەکرو نەوت و کارەبا لـەو گوندانـە دەبـڕم ..... مـن ناوچەی گەورەو فراوان قەدەغە دەکەم و ناهێڵم کەسی تێدا بژی و هەموو ژیانێکی تێدا قەدەغەدەکەم) "36"

وەك دەبینین ئەم قسانەی (عەلی حەسەن مەجید) هیچ جیاوازییەکی نەهێـشتۆتەوە لـەنێوان گونـد نـشینێك و پێشمەرگەیەك هەربۆیە مەبەستی لێرەدا ئەوەیە کە ئەو بەشە کوردانەی لـەژێر دەسـەلاّتی خۆیـدا نـەبێت بەتـەواوی بیان فەوتێنێت و لەناویان بەرێت ، ئـەم ئامانجەشـی بەتـەواوی لـە پرۆسـەی ئەنفالـدا بردەسـەرو زیـاد لـە چـارەکە ملیۆنێك خەڵکی بێتاوانی کوردی لەناو برد .

بۆ پیادەکردنی ئەم پرۆسەیەش ڕژێم هێزێکی گەورەو پڕ چەکی بەتازەترین و ترسـناکترین شـێوە بـەکارهێنا ، هەربۆیە قەوارەی ئەو هێزەی کە ڕژێم ئامادەی کردبوو بۆ ئەم شالاّوە سەرجەم فەیلەقەکانی (یەك — بە لێپرسراوی سوڵتان هاشم و فەیلەقی دوو —بەلێپرسراوی نزار خەزرەجیو فەیلەقی سێ بەلێپرسراوی یونس محەمەد زەرب) وە سەرجەم تواناکانی (ئیستخبارات بە لێپرسراوی فەریق الرکن وفیق الـسامرائی)و ئـەمنی عامـە و قـوات الطـوارئ و مکتب تنظیم الشمالی ، ئەمیش بەهاوکاری (300) فەوجی خەفیفە کە لە (250)هەزار جاش پێکهاتبوو بەشـداریان کرد ، کە هەمیشە چاوساغ و یارمەتی دەری ڕژێم بوون لە جێبەجێکردنی تاوانەکانیدا لە کوردستان . "37"

بێگومان ئەم جاشانە ڕۆڵـی بەرچـاویان هـەبوو لـە شـالاّوەکانی ئـەنفال کـە هەریەکـەیان (85)دینـاری عێراقـی وەردەگرت بەپێی دۆلاری ئەوکاتە کـە دینـارێ (سـێ) دۆلاری دەکـرد ئـەویش دەیکـردە (255) دۆلار ، بێگومـان ئەمانە کەسانێکی بێسیماو بێ پەیوەندن ئەمانە هیچ ئینتیمایـەکیان بـۆ پێکهاتـەی سیاسـی کـورد نـەبوو . لێـرەوە بەعس توانیویەتی عەقڵی ئەمانە پەسیج بکات و وەك میکانیزمێك بەکاریان بهێنێت بۆ جێبەجێکردنی پلانەکانی .

قۆناغەکانی جێبەجێکردنی شاڵاوەکانی ئەنفال

پرۆسەی ئەنفال گەورەترین پرۆسەی سەربازی رژێمی عێراق بوو بۆ لەناو بردنی میللەتی کورد ، رژێم بۆ جێبەجێکردنی ئەم پرۆسە گەورەیە کەوتە دانانی نەخشەو پلان هەربۆیە ناوچەکانی کوردستانی دیاری کردوو بەسەر چەند قۆناغێکدا دابەشی کردن ، دیارە ئەم دابەش کردنەش بۆ ئەوە بوو کە رژێم بتوانێت بە ئاسانی لە پەلامارەکەیدا سەرکەوتو بێت وقورسایی هێزی لەیەك ناوچەدا بەکار بهێنێ‌و بەئاسانی بەسەر هێزی پێشمەرگەدا سەر بکەوێت ، ئەگەر بەیەکجار پەلاماری هەموو ناوچەکانی کوردستانی بدایە ئەوا نەیدەتوانی بەتەواوی لەم شاڵاوە سەر بکەوێت .

پاش ئەوەی لەسەرەتای ساڵی 1988 دەزگا ئیستخباراتی‌یەکانی رژێم دزەیان کردبووە ناو دەزگا دەسەڵاتدارەکانی ئێران ، هەربۆیە دڵنیا بون لەوەی کە ئێران توانای هێرشی گەورەی نەماوە بۆسەر عێراق , لەبەر ئەوە ئێراق بەشێکی زۆری سوپاکەی لە مەیدانی جەنگ کشانەوە بۆ تێکشکاندنی بزوتنەوەی کوردو جێبەجێکردنی هێرشی ئەنفال ."38"

بۆیە رژێم لە 23ی شوباتی 1988 دەستی کرد بەپیادەکردنی پرۆسەکەو بەسەر (8)قۆناغدا دابەشی کرد لە (6) ناوچەی جوگرافیادا (قۆناغی یەکەم بۆسەر ناوچەی دۆڵی جافایەتی ، قۆناغی دووەم بۆسەرناوچەی قەرەداخ ، قۆناغی سێیەم بۆسەرناوچەی گەرمیان ، قۆناغی چوارەم بوسەر ناوچەی قەڵاسێوکەو دۆڵی زێی بچوك ، قۆناغی پێنج و شەش و حەوت بۆسەر ناوچەکانی شەقڵاوەو رەواندوز، قۆناغی هەشتەم و کۆتایی بۆسەر ناوچەی بادینان). سەرجەم ئەم قۆناغانەش لە 6 ی ئەیلولی 1988 پاش روخاندنی هەموو گوندەکانی کوردستان کۆتایی هات .

قۆناغی یەکەمی پرۆسەی ئەنفال   لە (23 /2 تـــا 18 / 3 / 1988)

ئەم شالاّوەی رژێم بۆسەر ناوچەکانی دۆڵی جافایەتی لە سنوری قەزاو ناحیەکانی (دوکان ، بنگرد ، چوارتا ، قەلاّچوالان ، سەرچنار ، سورداش)ی سـەربەپارێزگای سـلێمانی دەسـتی پێکـرد ."39" ئامـانجی سـەرەکی ئـەم هێرشە بۆ وێرانکردن و لەناو بردنی (25 – 30) گوندی دۆڵی جافایەتی و داگیرکردنی بارەگای سەرکردایەتی (ی ، ن ، ك) بوو .

لەبەرەبەیانی 23 / 2 /1988 خەڵکی یاخسەمەرو سەرگەڵو بەرگەڵو بەدەنگی ناڵەو زرمەی راجیمەی کیمیـاوی بەئاگاهاتن ، ئەم بۆردوومانە بەیەکەم تەقەی پەلاماری ئەنفال دەژمێردرێت ، ئـەم کیمیابارانـەش بـۆ چاوترسـاندنی هێزی پێشمەرگەو خەڵکی ناوچەکەبوو ،ئەم هێرشە کیمیاویە زۆر بەخەستی دەستی پێکرد و پاشان سەرلەبەیانی 23ی شوبات سوپاو هێزی ئاسمانی و گـاردی کۆمـاری و هێـزە زەمینیـەکانی رژێـم لـە هـەموو لایەکـەوە پـەلاماری ناوچەکەیان دا ، (هێزێك لەمێرگە پانەوە بـەرەو شـەدەڵە ، هێزێکـی تـر لـە دۆڵـە روتـەوە بـەرەو کـەلکی قزلـەر ، هێزیکی تر لەقەڵەم پاشاوە بـەرەو بەرگـەڵو ، هێزێکـی تـر لەدەشـتی بنگـردەوە بـۆ سـەر گـەورە قـەلاّو ئاسـۆس ، هێزێکی تر لە گۆجاڕەوە بەرەو گەورە دێ , هێزێکی تر لە کارێزەوە بەرەو خەجە لەرزۆك) "40"

رژێم لەم هێرشەیدا توانانەیەکی سەربازیو داراییو ئیعلامی زۆر گـەورەی بـۆ تـەرخان کردبـوو ، لەبـەر ئـەوەی وای دانا کەلەم هێرشەیدا سەرکەوتووبێت ئەوا بە ئاسانی دەتوانێت لە قۆناغ و ناوچەکانی تـردا سـەرکەوت و بێـت ، سەرپەرشتیاری ئەم هێرشەی ئەنفال لیوا روکن (سوڵتان هاشم ئەحمەد)بوو ، هێزەکانی بەشدار بوو لـەم شـالاّوەدا بریتیبوون لە (20)لیـواو ، (60) فـەوج و ، (10) فـەوجی سـوك ومـەفرەزەی تایبـەت ، جگـە لـە دەیـان دەبابـە ئەمانە هەموویان پاپشتی هێزی ئاسمانی بوون ، سەرەڕای ئەو هێزە زۆرو چەکە قورسـانەش کیمیـاوی بەخەسـتی بەکارهێنرا ."41"

سوپای عێراقی رۆژ بەرۆژ بەرەو پێش هەنگاوی دەناو تا سەرەتای مانگی ئازار گوندەکان یەك لەدوای یەك داگیر دەکران و دانیشتوانەکەشی بەرەو ئێران هەڵدەهاتن وسوپاش بەبلدۆزەر گوندەکانی تەختی زەوی دەکر .

وە بۆ سوککردنی ئەو هێرشە گەورەیەی رژێم لەسەر ناوچەکە ، هێزی پێشمەرگە هـەوڵیان ئـەدا بـەرەی دووەم بکەنەوە بۆ ئەوەی ئەو هێزە زەبەلاحەی رژێم لەسەر ئەو ناوچەیە سوك بکـەن . بـۆ ئـەم مەبەسـتەش بـە پاڵپـشتی هێزی سەربازی ئێران شاری هەڵەبجەیان دیاری کرد کە نزیکەی (83)کم لـە سـلێمانیەوە دورە شـوێنێکی قـەرە

باڵغەو نزیکەی (60) هەزار هاوڵاتی تێدا دەژی بۆ ئەم پلانەش لە گرتنی شاری هەڵەبجەدا هێزەکانی (پ،د،ك ـ ی، ن، ك ـ حسك ـ بزوتنەوەی ئیسلامی) بشدار بوون ."42"

لەهەمان کاتیشدا رژێم رقو تورەیی زۆری بەرامبەر بەم شارە هەبوو هەربۆیە بۆ بیانو دەگەڕا ، لە بەرواری 10 / 5 / 1987 هێزێکی رژێم هەڵی کوتایە سەر گوندەکانی دەورو بەری شاری هەڵەبجە نزیکەی (52)گوندیان راگواست ، لە تۆڵەی ئەم روداوەدا لەرۆژی 13 / 5/ 1987 خەڵکی (هەڵەبجەو خورماڵ و سیروان) راپەرین و ناوچەکەیان لە رژێم پاك کردەوە ، هێندەی نەمابوو ببێتە راپەرینێکی سەرتاسەری ، بەلاچم لەبەر دڕندەیی سوپای دوژمن تەنها شەقڵاوەو رەواندوز هاوزەمان بون لەگەڵ هەڵەبجەدا راپەرین ، بەلاَم رژێم بەهێزێکی زۆرەوە ئەم ناوچانەی گرتەوە و زیاد لە (50) کەسی شەهید کردوو (72) کەسی دەستگیردوو دوایی زیندە بەچاڵی کردن ، وە گەڕەکی کانی عاشقانی لەگەڵ زەویدا تەخت کرد کە زیاتر لە (350) ماڵ دەبوو ، وە بەهۆی ئەم هێرشە دڕندانەی رژێمەوە نزیکەی (40)هەزار کەسی ناوچەکە ئاوارەو دەر بەدەر بوون ." 43"

رژێم بۆ وێرانکردنی شاری هەڵەبجە لەبیانو دەگەڕا ، لە سەرو بەندی ئاڵۆزبونیبارودۆخی دەڤەری هەڵەبجەو ناوچەکە لەرۆژی 12 / 3 / 1988 (صەدام حوسێن) هات بۆ سلێمانی تا لەوێوە سەرپەرشتی هێرشەکانی دۆڵی جافایەتی (ئەنفالی یەك) بکات ، بە فەرمانی خۆی هەڵەبجەیان فەرامۆش کرد و هیچ هێزێکی بۆ رەوانە نەکرد ، بەلاَم هەروەکو لیوا رکن (وفیق السامرائی) دەڵێت : (رۆژی 16ی مارت ، (50) فڕۆکەی هێرشبەری زەمینی کە هەریەکەیان (4) بۆمبای (500) کیلۆگرامی کیمیاویان هەڵگرتبو ، هەڵەبجەیان بۆمباران کرد و بەو پێیە (200) تەن گازی کیمیاویان بەسەر شارەکەدا باراند) ."44"

خەڵکەکە کەزانییان کیمیابارانە ئەوەی توانای جوڵەی هەبوو بەرەو سنورەکان ملی رێگەی گرت ، وەفڕۆکەکان بەردەوام بون لە کیمیاباران کردن ، ئیتر ئەوناوە ببوە تراژیدیایەك خەڵکی وایان دەزانی رۆژی حەشر هەستاوە ، رێگەو بانەکان پڕبون لە خەڵك دنیا ببووە شیوەن و گریان و هاوار ، ئەم شالاَوە بووە هۆی شەهید کردنی زیاد لە (5)هەزار مرۆڤی بێتاوانی کورد و (5)هەزاریش بریندار بون ئەم هێرشە بەیەکەم هێرشی فراوانی زیان بەخشی دنیا دێت لە مێژوودا کە حکومەتێ بەرامبەر خەڵکی خۆی بەکاری بهێنێ .

لەپاش کارەساتی هەڵەبجە سەرکردایەتی یەکێتی کەلە ناوچەی دۆڵی جافایەتی (ئەنفالی یەك) بوو . زۆر بەرگری نەکرد هەر وەك نەوشیروان مستەفا دەڵێ : کاتێ بۆمان دەرکەوت بەرگری بێ هودەیەو شەڕەکەمان دۆڕاندووە لەبەر ئەوە بڕیاری کشانەوەمان دا رۆژی 18 / 3/ 1988 بریندارەکانمان و خێزانەکانمان و پێشمەرگەکانمان کشاینەوەو ناوچەکەمان چۆڵکرد ." 45"

هەربۆیە لە رۆژی 18 / 3/ 1988 یەکەکانی سوپا رژانە ناو سەرگەڵووەو بەرگەڵوش هەر ئەو رۆژە گیرا و هێزە چەکدارەکانی رژێم (القيادة العامة للقوات المسلحة) لە رۆژی 19 / 3 / 1988 دا بەبەیانی ژمارە (3087) لە هەموو دەزگاکانی راگەیاندنی خۆیەوە گیرانی بارەگاکانی سەرکردایەتی یەکێتی وەکو مژدەیەك بلاَو کردەوە ، هەر ئەو رۆژە بروسکەی پیرۆز بایی (سوڵتان هاشم) سەرکردەی هێرشەکانی ئەنفالی یەك بۆ صەدام لە دەزگاکانی راگەیاندنەوە خوێنرایەوە ، هەر ئەو رۆژە لەرۆژنامەی (الثورة)ی ژمارە (6508)و هاوکاری ژمارە (959)ەوە خوێنرایەوە .

لەم هێرشەدا نزیکەی (250) کەس بونە قوربانی چەکی کیمیاوی نزیکـەی (160) کەسـیش لـە رێگـادا بـەرەو ئێران بەهۆی سەرماو سۆڵەو بەفرەوە رەق بونەوە ." 46" (بنوارِە پاشکۆی ژمارە 3 ، 4 ، 5)

قۆناغی دووەمی پرۆسەی ئەنفال لە 3/ 22 تـــا 1 / 4 / 1988

پاش داگیرکردنی دۆڵی جافایەتی لەلایەن رژێمەوە ، کۆتایی بە پەلاماری ئەنفالی یەك هات ، رژێم خۆی بۆ قۆناغی دووەم ئامادەکرد ئەم پەلامارەش بۆ سەرناوچەکانی (قەرەداغ ، بازیان ، دەربەندیخان) بوو .

رژێم زۆر داخ لەدڵ بوو بەرامبەر بە ناوچەی قەرەداغ ، لەبەر ئەوەی لەم ناوچـەیەدا رژێـم زەبـری کوشـندەیان لـە رژێم دەدا ، هەرچەندە رژێچم ناحیەی قـەرەداغی پێـشتر پـێ چـۆڵکردبوون لەسـاڵی 1987 ، بۆیـە (6)رۆژ دوای کارەساتی هەڵەبجە لە 22/ 3 / 1988 گوندی (سێوسێنان) بەسەختیو بە شێوازی بەعسیانە درایە بـەر راکێتـی کیمیاوی . بۆیە ئەم چەکە بوو بەسامناکترین چەك کە دژی کـورد بـەکار بهێنرێـت ، ئـەم هێرشـە بـە دەسـت پێکـی قۆناغی دووەمی ئەنفال دا ئەنرێ ، لەئەنجامی ئەم کیمیا بارانەدا وێـراِی زیـانێکی مـادی زۆر ، بووبـە هـۆی شـەهید بونی زیاد لە (66) کەس و بریندار بوونی دەیانی تر لە ناو شەهیدەکاندا (30)یان منالْ بوون ."47"

بێگومان نەریتی سوپای رژێم وابوو پـێش ئـەوەی پـەلاماری هەرناوچـەیەك بـدات سـەرەتا بـە هێرشـی کیمیـاوی دەستی پێدەکرد ، ئـەمیش بـۆ چـاو ترسـاندنی هێـزی پێـشمەرگەو خـەڵکی گونـد نـشینەکان ، ئـەم سیاسەتەشـی لەسەجەم قۆناغەکانی ئەنفالدا پیادەکرد ، پاشان هێرشی زەمینی سوپاو جاش لە هەموو قوڵێکەوە دەستی پێکـرد ، هێزەکانی فیرقەی (43)ی سوپا بە پاڵپـشتی جـاش هێـزی کتوپڕیـان لـە هەرچـوار لاوە بـەرەو ئـەو ناوچـەیەی دەکەوێتە نێوان قەرەداغ و دەربەندیخانەوە پێشرەویان کردو چواردەوری ناوچەکەیاندا ، وە خـەڵکی ئـەم ناوچـەیە بەشێکی زۆری بەرەو سلێمانی هەڵهاتن بەلاّم لە رێگادا دەسـتگیرکران و نزیکـەی (30) کـەس لـە خـەڵکی گونـدی سێوسێنان دەگیرێن ورەوانەی بارەگای هێزەکانی (طوارئ)کـران لـە سـلێمانی کەنزیکـەی (1000) کەسـی تـری لێبوو ، وە رۆژانـە سـەدان کەسـیان بـۆ دەهێنـاو پـاش نزیکـەی (4) هەفتەمانـەوە پاشـان بێـسەرو شـوێن کـران و نەبینرانەوە ."48"

وە بەشێکی زۆری خەڵکی ناوچەی قەرەداغ بەرەو گەرمیان هەڵاتن لەبەر ئەوەی ئەم ناوچـەیە بـە ژێـر دەسـتی پێشمەرگەدا بوو ، پاش ئەوەی رژێم ئەم ناوچەیەی داگیر کردبوو سەرجەم گونـدەکانی ئـەم ناوچـەیەی روخانـد کـە نزیکەی (80) گوندوو (2241) خانوو کە (12254) کەس لەم ناوچـەیەدا دەیـان ، وەنزیکـەی (5637) کـەس بەر شالاّوی ئەنفال کەوتن و سەر نگوم کران ."49"

وه خەڵکێکی زۆری ئەم ناوچەیە خۆیاندا بەدەست سوپاوە لە بەرئەوەی شوێنێك نەبوو داڵدەیان بدات . پاش رووخان و گشت گوندەکانی ئەم ناوچەیە ئەنفالی دوو لە 1 ی نیسانی 1988 کۆتایی ئەم شاڵاوەش هات ، ئەم قوچناغەش بەسەرپەرشتی لیوا روکن (ئەیاد خەلیل زەکی)بوو ، وە لەرۆژی 2 ی نیسان سەرکەوتنی (ئەنفالی دوو) لە سەرجەم کەناڵەکانی رژێمەوە راگەیەنرا دەقی بەیان نامەکە بە ژمارە (3109)بلاۆکرایەوە کەتێیدا باسی پاککردنەوەی تەواوی ناوچەی قەرەداغ دەکات لە (تەکیە ، بەلەك جاڕ ، مێوڵی ، بانی مۆرد ، دەر بەند فەقەرە ، قەرەداغ ، جافەران ، پۆخشین و سێوسێنان و هەموو ناوچەکانی دەربەند باسەرە ، سەرگرمە، قوپی قەراغ) "50"

(سەرنجی پاشکۆی ژمارە 6 بدە).

قۆناغی سێیەمی ئەنفال 7/ 4 تا 20 / 4 / 1988

ئەم هێرشەی ئەنفال بۆسەر ناوچەی گەرمیان بوو ، چەقی جوگرافیا ناوچەی گەرمیان ناحیەی قادر کەرەمە کە نزیکەی (10000) هەزار کەسی تێدا دەژیا ، ئەم قۆناغە لە 7ی نیسان بەبۆنەی جەژنی شومی دامەزراندنی حیزبی بەعسەوە دەستی پێکرد . وە ئەم هێرشە بەکاریگەرترین و کوشندەترین و بەزیانترینهەڵمەت داەنرێت ئمیش بۆسەر ناوچەکانی (چەمچەماڵ ، سەنگاو ، قادرکەرەم ، دوز ، کفری ، کەلار ، بێباز ، تیلەکۆ) ، ئەم ناوچانە سەر بە هەرسێ پارێزگای (کەرکوك ، سلێمانی ، دیالا)بون ، ئەمیش فراوانترین هێرشی ئەنفال بوو کە پتر لە (500)گوندی گرتەوە سەرەڕای تەخت کردنی 4 ناحیەیە. "50"

لەبەر فراوانی ناوچەکە رژێم بە سێ پلان ئەم پرۆسەیەی ئەنجام دا :.

1- پلانی پەلاماری دوز خورماتوو : بەرەبەیانی رۆژی 7ی نیسان هێزەکانی سوپاو فەوجەکان جاش کەوتنە جم و جوڵ و لە بنکەکانیانەوە دەرچون کە لە دوزخورماتوی باشوری رۆژئاوای گەرمیان بوو .ئەمیش بوو بە سێ هێرشەوە ، یەکەمیان بۆ باشوری رۆژهەڵاتی شاری نەوجول بەرەو چەمی ئاوە سپی ، هێرشی دووەمیان هێزێکی گەورەتر بوو بەرەو رۆژ هەڵات لەم هێرشەدا پەلاماری گوندی (وارانێی ژورو و خوارویان)دا نزیکەی (102)کەسیان لێ دەستگیرکردن کە زۆربەیان ژن و منداڵ بوون گوندەکانیان سوتاندن و تەختی زەویان کردن ، هێرشی سێیەمیان بۆسەر گوندی (20)ماڵی تازەشار بوو ، لەبەر ئەوەی بایەخێکی ستراتیجی هەبوو ، زۆربەی خەڵکی ئەم ناوچانە خۆیان دا بەدەست جاشەکانەوە و هەر لەوێ پیاوو ژنیان لەیەك جیا کردەوەو سەر نگومیان کردن ."51"

2- پلانی پەلاماری قادرکەرەم و باکوری گەرمیان : ئەم پەلامارەیان لە 9ی نیسان دەستی پێکرد هێزەکان رژێم لە کەرکوك و چەمچەماڵ و لەیلانەوە ، دەرچون و لە هەموو لایەکەوە بەرەو شارۆچکەی قادرکەرەم پێشڕەویان کرد ، ئەم هێرشە بەسەر پەرشتی عەمیدی هێزی تایبەت (بارق عبداللە حنطة)بوو کەوا دەر دەکەوێت فەرماندەی گشتی پرۆسەی ئەنفالی سێ بووبێت ، هێرشەکە رۆژی 10ی نیسان گەیشتە قادر کەرەم و سەرجەم گوندەکانیان خاپور کرد و خەڵکەکەشی خۆیان دا بەدەستی رژێمەوە . "52"

3–پلانی پەلاماری سەنگاوو باشوری گەرمیان : هێزی یەکەمی پەلامارەکە لە شارۆچکەی کفرییەوە لە 9ی نیسان کەوتە رێ.

لە هەمان رۆژدا رەتڵەکانی تر لە کەلارو بێبازو پونگەڵوە کەوتە رێ . ستراتیجیەتی سەرەکیشیان بریتی بوو لە ئابلۆقە دانێکی گەورە فراوان لە چەندین لاوەو دەستکردن بە کۆمەڵگرتنی تەواوی ئەو خەڵکەی دەوریان داون و روخاندنی گوندەکانیان و کۆکردنەوەی خەڵکەکە بۆ شوینە دیاری کراوەکانیان .

رەتڵەکەی کفری بەفەرماندەی لیوا سامی سەر بەفەیلەقی یەك سەرجەم گوندەکانی ئەو ناوچەیەیان روخاند و خەڵکەکەشیان دەست گیر کرد . هێزی کەلاریش لە 9 ی نیسان بەفەرماندەی (میجەر میندەر ئیبراهیم) دەرچوو بۆ ئاوایی تیلەکۆ ، ئەم ناوچەیە جێ نشینی تیرەی روغزایی هۆزی جاف بوو ، کە سەرەۆ هۆزەکەیان ناوی (مەحمود توفیق محەمەد) بوو لەگوندی (پەڕاوگەل) دەژیا ، سەرەپای خەڵکەکە لە نزیکەی سەد گوندا ئەنفال کرا ، ئەم سەروك خێڵە هەردوو ژنەکەیو 10 منالێ وکورەکەیی و بوکەکەیی و شەش منالیان ئەنفال کرا کە نزیکەی (39)کەسی خێزانەکەیەتی ."53".

هەربۆیە سوپا ئابلۆقەی سەرجەم گوندەکانی دابوو یەك لە دوای یەك وێرانی دەکردن ، زۆربەی دانیشتوانەکەشی کە بە (120)هەزار کەس مەزەندە دەکرا جگە لە خۆبەدەستەوەدان هیچ رێگە چارەیەکی تریان نەبوو ، خەڵکی هەموو ناوچەکە بەرەو گوندی (ملە سورە و کوڵە جۆی حاجی حەمەجان) دەهاتن و لەوێدا کۆببونەوە ، لە رۆژی (14 / 4/ 1988) لوتکەی هێرشی ئەنفال بوو ، لەم رۆژەدا بەپێی خەملاندنی (کۆمیتەی بەرگریکردن لە مافی قوربانیانی ئەنفال) نزیکەی (20)هەزار لە ژن وپیاو و پیرو منالێ کۆکرانەوەو بە ئیڤای سەربازی و تراکتوری گوندنشیەکان رەوانەی قەلا سەربازیەکەی (قورەتوو) کران و لە وێشەوە بەرەو چارەنوسی نادیار رۆیشتن ."54".

هەر بۆیە ئەم رۆژە کرا بەرۆژی (ئەنفالەکان) .

هەروەها لەلای رۆژ هەلاتیشەوە بەسەرپەرشتی (محەمەد نازم حەسەن) لە بێبازو پونگەڵەوە بەرێکەوتن و گوندی شێخ تەویڵیان وێران کردو پاشان خەڵکی ئەم ناوچەیە کە هەزاران کەس دەبوو لە گوندی فەقێ مستەفادا سەربازو جاش چواردەوریانگرتن و بردیانن بۆ قەلا سەربازیەکەی قورەتوو .

ئەم هێرشەی قۆناغی سێیەم لە رۆژی 20 / 4 / 1988 کۆتایی هات و یەك گوند لە گەرمیاندا بە پێوە نەماو روخێنرا ، خەڵکەکەشی بەزۆری لەقادر کەرەم کۆکرانەوەو پاش تەواو بوونی ئەم قۆناغە (عەلی حەسەن مەجید و بارق و سوڵتان هاشم) هاتن بۆ سەیری ئەو گیراوانەی کە لە قادر کەرەم کۆکرابوونەوە . چەند رۆژێك تەلەفزیونەکانی رژێم پیشانی ئەدان .

پاشان زۆربەی ئەو گیراوانە لە رێگای شۆڕش ـ چەمچەماڵەوە رەوانەی تۆبزاوای کردن ، هەربۆیە خەڵکی چەمچەماڵ کاتێك هاوخوێنەکانی خۆیان بینی کەوتنە بەرد باران کردنی ئیڤاکان و جامەکانیان شکاندن و سەربازەکانیان چەك کرد ، هەتا منالی بچوکیش پڕ کۆشیان لەبەرد کردبوو جامیان دەشکاند بەم شێوەیە ژن و منالێکی زۆریان بەردا بەلام حکومەت بە فرۆکەی مێکو هێلی کۆپتەر بۆردومانی خەڵکی هەڵەبجەیان کردوو راپەرینەکەیان دامرکاندەوە .

لە ئەنجامی قۆناغی سێیەمی ئەنفال دا نزیکەی (500) گوندی گەرمیان وێران کرا کە پتر لە (30000)گەنج و ژن و منالْ وپیری بێسەرو شوێن کرد ." 55"

بەپێی خەملاْندنی (کۆمیتەیبەرگری لەمافی قوربانیانی ئەنفال) رێژەی بێسەرو شوێن کردنی ئەم قۆناغە بەم جۆرەبوو :.

سنوری ناوچەی چەمچەمالْ (5645)کەسی بێسەرو شوێن کراوە ، قادرکەرەم (14863) ، کەلار (4567) ، سەنگاو (4922)، تیلەکۆ (3680) ، پێباز (0 442)کەسی لێئەنفال کراوە ."56"

قۆناغی چوارەمی ئەنفال لە 3 / 5 تــــا 15 / 5 / 1988

پاش قۆناغی سێیەمی ئەنفال ورەی سوپای عێراقی بەرزبوو ئەمیش بەهۆی سەرکەوتنی لە قۆناغەکانی (یەك ، دوو ، سێ)ی ئەنفال داو وەلەهەمان کاتدا سەرکەوتنی لە سەندنەوەی نیمچە دورگەی فاودا ، ئەم قۆناغەش بۆسەر ناوچەکانی (ئاغجەلەر ، ناوشوان ، چەمی رێزان ، دەشتی کۆیە ، تەق تەق) لە سنوری هەرسێ پارێزگای (هەولێر ، سلێمانی ، کەرکوك) بوو ، ئەم هێرشەش بە کیمیابارانکردنی گوندی گۆپتەی (300)ماڵە دەستی پێکرد.

لە کاتژمێر (5:40)دەقیقەی دومەو ئێوارە (13ی رەمەزان) کاتژمێرێك پێش رۆژو شکاندن شەش فرۆکەی جۆری مێك لە رۆژی 3 / 5 / 1988 هەڵیان کوتایە سەر گوندی گۆپتەپەو کیمیابارانیان کرد و پاشان گوندی عەسکەریشیان کیمیا باران کرد ." 57"

ئەم هێرشەشە بووە هۆی کوشتنی نزیکەی (300)کەسی ئەم گوندە ، وە بە دووەم هێرشی زیان بەخش دائەنرێ لە دوای شاری هەڵەبجە ، خەڵکی گوندەکە هەر ئەو شەوە لەنزیك مزگەوتی گوندەکە چاڵیان بۆیان هەڵکەندن و تێیان کردن ، محەمەد شێخ جەواد بێدەری کە باوکی شۆرشگێرو کەسایەتییەکی ناسراوی ناوچەکەبوو لە هێرشەکەدا شەهید ببوو ، خۆی لەوێ ئامادەی ناشتنی تەرمەکان بوو دەگێڕێتەوەو دەڵێت :.

(سەرەتا کە کیمیاوییەکە لێی داین دەنگی بۆردوومانەکە زۆر گەورە نەبوو وە دووکەڵی سپی پەیدا بوو کە بۆنی خۆشی لێ دەهات وەك بۆنی سێو نەعنا ، لە هەمان کاتدا رژێم ئاوی زێیەکەی زیاد کردبوو کە فێڵێکی رژێم بوو بۆ رێ گرتن لەهەر هەوڵدانێك بۆ پەڕینەوە ، پاشان دەمان دی هەر خەڵك بوو بەلا دا دەهاتن و دەمردن ، هەربۆیە ئێمە لەنزیك مزگەوتەکە چاڵێکمان بەشوچفلْ بۆ هەڵکەندن ، لاشەکان بەشێکی زۆریان دەمو چاویان رەش هەڵگەڕابوو ناناسرانەوە ، هەندێکی تریان لاشەکانیان یەکسەر رەق ببو ، ئێمە تا شەوێکی درەنگ بەتراکتۆر لاشەمان گرد دەکردەوەو دەمان ناشتن)"58"

سەرلەبەیانی رۆژی 4ی مایس هێزی پیادەی رژێم لە هەموو لایەکەوە دەستی پێکرد ئەم هێرشە بە فەرماندەی لیوا روکن (سولّتان هاشم) بوو بەشێك لەم هێرشە لەچەمچەمالّ وتەکیەوە بەرەو ناحیەیەی ئاغجەلەر کەوتە رێ ئەم ناحیەیە سالێك لەوەو پێش روخابوو پاشان هێرشێکی تر لە سوسێوە بەرەو سورقاوشان کەوتە رێو هێرشێکی دیکە لەناوچەی تەقتەقەوە بۆ گوندەکانی لێواری زێی بچوك و شێخ بزێنی و گۆپتەپە, هێرشێکی دیکە بەرەو گوندەکانی نزیك قەزای کۆیە بەرێکەوت . هەندێ لەخەڵکی ئەم ناوچانە بەرەو جادەی چەمچەمالّ سلێمانی و هەندێکیان بوچ باینجان و تەکیە بەرێ کەوتن ، وە بەشێکی زۆری خەڵکی ناوچەکە بەرەو تەقتەق بەرێ کەوتن لەوێ دەست گیر کران ، هەر وەك لە راپۆرتی دەست نوسی رۆژانەی ژمارە (8280) لە 6 / 5 / 1988 لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سوپا تا ئەو رۆژە لەنزیك شارۆچکەی تەقتەق ئەوانەی خۆیان بە دەستەوە داوە (60) پیاوو (129)ژن و (396)منالّ بوون ."59"

سوپا لەرۆژی 5/15/ سەرجەم گوندەکانی ئەم ناوچەیەی روخاندو تەنها لەناوچەی ئاغجەلەر کە (67) گوندی تیدا بوو (2813)خانوی تێدا بوو (14864)کەسی تێدا دەژیا نزیکەی (7201) کەس ئەنفال کراوە ."60"

قۆناغی پێنجەم و شەشەم و حەوتەمی ئەنفال لە 15 / 5 تـــا 26 / 8 / 1988

پاش کۆتاییو تەواو بونی قۆتاغی چوارەمی ئەنفال و وێران کران سەرجەم گوندەکانی ئەو ناوچەیە رژێم خۆی ئامادەکرد بۆ قۆناغەکانی (پێنجەم و شەشەم و حەوتەم) ، ئەم پەلامارە بۆسەر دۆڵی نێو چیاکانی (شەقلاوە و رەواندوز) بوو وە لەرۆژی 15ی مایس دەستی پێکرد ، ئەم پەلامارەش بەسەرپەرشتی فەرماندەی فەیلەقی (5)و سەرپەرشتیاری ئەم قۆناغەی ئەنفال (یونس محمد زەرب بوو) ، سەرەتای ئەم پەلامارەش هەروەکو سەرجەم پەلاکارەکانی دی رژێم بە هێرشی کیمیاوی دەستی پێکرد ، رۆژی 15 / 5 / 1988 دوا روژی رەمەزان بوو خەڵکی خۆیان بۆ جەژنی رەمەزان ئامادەکردبووچەند فرۆکەیەك کەوتنە کیمیاباران کردنی گوندەکانی (وەرە ، عەلی یاوا ، سماقولی ، نازەنین) لەم پەلامارەدا لە گوندی وەرە (36)کەس شەهید بوون (17)پیاوو (19)ئافرەت ."61"

ئەم پەلامارەش بە دەست پێکی قۆناغی پێنجی پرۆسەی ئەنفال دائەنرێت پاش چەند رۆژێك لەم شالاّوە لە هێرشی زەمینی دەستی پێکردوو لەئەنجامدا سەرجەم گوندەکانی ئەم ناوچەیە خاپورو کاولکران خەڵکەکەشی ئاوارە و دەربەدەربوون و بەشێکی زۆریان بەرەو ئێران و بەشێکیشیان بەرەو ئوردوگای حاجی ئاوا بەرێ کەوتن ، قۆناغی پێنجی ئەنفال لە رۆژی 7ی حوزەیران کۆتایی هات و خۆئامادەکردن و پلان دانان دەستی پێکرد بۆ عەمەلیاتی شەشەم و حەوتەمی ئەنفال ، بەلاّم رژێم بریاری کاتی راگرتنی ئەم هێرشەیدا ، وا دەر ئەکەوێ ئەم بریارە بە هۆی سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە بووبێت لە چیای کۆرەك و دەوروبەری یاخود بەهۆی سەردانەکەی (مام جەلال) بوبێت بۆ (واشنتن) ، کە تالّەبانی کاربەدەستانی ئەمریکی ئاگادار کردەوە لە بارەی عەمەلیاتەکانی ئەنفال و پەلاماردانی نوێی کیمیاوی دژی کورد .

بەلاّم هۆی سەرەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە لـە 17ی تـەموزی 1988 (عـەلی خامنـەئی) سـەرۆك کۆمـاری ئێران (خافێر پێرێس دیکویلاری) سکرتێری گشتی ئەوکاتی نەتەوە یەکگرتووەکانی ئاگادار کردەوە کـە ولاّتەکـەی بە نیازە بڕیاری (598)*ی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان قبولّ بکات ."62"

بێگومان ئەم بڕیارە زیانی زۆری بە هێزی پێشمەرگە گەیاند لەبەر ئەوەی ئەم بڕیارە دژی رێکەوتنی 1986 ی نێوان هێزی پێشمەرگەی کوردستان و ئێران بوو کە هیچ لایەکیان بەتەنها هەڵسو کەوت لەگەلّ بەغدایا نەکەن ،

بۆیە دوای ئەم بڕیارە لە 26ی تەمموز هێزی پێشمەرگە بڕیاری کشانەوەی دا ، ئـەبوو رژێـم بـەکیمیابارانکردنی گوندەکانی (بالیسان و بالوکاوە و خەتێ) هێرشی دەست پێکرد ، کە (227)کەسی مـەدەنی شـەهید کـرد کـە (91)یان منالّ و (94)ی گەنج و (42)ی بەسالاّ چووبو ." 63"

رژێم توانی لەرۆژی 26 / 8 سەرجەم گونـدەکانی ئـەم دەڤـەرەش داگـیر و وێـران بکـات و خـەڵکێکی زۆری ئـەم ناوچەیە دەستگیرکران .

لەمیانەی شالأوەکانی ئەنفالی (پێنج و شەش و حەوت)دا زیاتر لە (52) گوند لە ناحێکانی خەلیفان و خۆشناوو رەواندوز وێران کران کە سەرجەم (2602) خێزان بوون وە (52) مزگەوت و (24) قوتابخانەی ئەم گوندانە وێران کران ، ئەمە جگە لـە کوێرکردنـەوەی سـەدان کـانی و جۆگـەو سـوتاندنی سـەدان رەزو بـاخی ناوچـەکە کـە ئەمانـە ژێرخانی ئابووری ئەم ناوچانەی پێکدەهێنا ."64 "

* بڕیاری ژمارە (598)ی ئەنجومەنی ئاسـایش کـە لـە 20 / 6 / 1987 دەرکـراو داوای دەسـت بـەجێ راگرتنـی شەڕی نێوان عێراق و ئێرانی کرد لە ژێر سەرپەرشتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا .

قۆناغی هەشتەم و کۆتایی ئەنفال 26 / 8 تـــا 6 / 9 / 1988

قۆناغی هەشتەمی شالآوی ئەنفال بۆسەر دەڤەری بادینانی سنوری تورکیا بوو ، کە لە هەرە شـالآوە دڕنـدەکانی ئەنفال بوو وە جۆرەها چەکی قورس و هێزی ئاسمانی و تانك و چـەکی کیمیـاوی بەشـێوەیەکی خەسـت و بـەبلاَو و بەردەوام بەکار دەهێنرا , چونکە لەدوای کۆتایی جەنگی عێراق ـ ئێران دەستی پێکرد ، وە تواناى زیاترى بۆ بەکار هێنراوە و هەموو ئەو هێزانەی کەلەبەرەی جەنگی ئێراندا بوو بۆ ئەم هێرشە پاشەکشەیان پێکرابوو .

بەمەش سوپای عێراقی بۆ ئەم هێرشە ورەی زۆر بەرز بوو هەروەك لیوا روکن (یونس محمد زەرب) فەرمانـدەی فەیلەقی (5)و سەرپەرشتیاری ئەم قۆناغەی ئەنفال دەنوسێ (ورە زۆر بەرز بوو هـەر لەسـەرەتاوە بـە روخـساری سەربازەکانەوە دیاربوو ، بەتایبەتی لە دوای داتەپینی ئێرانی دوژمن و تێکشکاندنی لەو هێرشە سـەرکەوتوانەدا کـە بەشەڕی قارەمانانەی (فاو) دەستی پێکرۆدوو تا شەڕی (محمد رسول الله)ی خایاند) ."65"

سەتای هێرشەکەش بۆ چاو ترساندنی خەلَکە بە کیمیابارانکردن دەسـتی پێکـرد ، پـاش کیمیابـارانێکی خەسـت رژیچم هێرشی زەمینی لەرۆژی 28 / 8 / 1988 دەستی پێکرد ، ئەم شالآوە لـە رۆژئـاواوە لـەزاخۆوە تـا ئامێـدی درێژبووەوە لە باشورو رۆژهەلآتیشەوە شێخان و ئاکرێی گرتەوە .

بۆ ئەنجام دانی ئەم شالآوەش جگە لە فەیلەقی (5) چەند بەشێکیش لە فەیلەقەکانی (سێ و شەش و حەوت) کە لەباشوری عێرقەوە گوێزرابونەوە بۆ ئەوێ بەشدارییان تیا کرد , ئـەم هێزانـە (200)هـەزار سـەرباز دەبـوون ، کەلە (14 ـ 16) فیرقەی سوپای نیزامی پێك دەهاتن هەریەکەی (12) هەزار سەرباز دەبوون ، ئەمانـەو چـەندین هەزار فەوجی جاش بەشداری هێرشەکەیان کرد ." 66"

www.dengekan.com
4/13/2007

ژمارەی ئەو گوندانەی لەم شالأوەدا وێران کران (450)گونـدە ، بـەم شـێوەیە قـەزای شـێخان (19) گونـد ئاکرێ (35)گوند زاخۆ (100)گوند سەنتەری دهۆك (63)گوند ، ئامێدی (233) " 67 "

هەروەك (منظمة العفو الدولية) لە 14 / 6 / 1990 دا سەبارەت بە ئـاوارە بـونی خـەڵکی گونـد نـشینەکانی ناوچەی بادینان دەنوسێت: (لە مانگی 8-9ی 1988 زیاد لە (55000) کوردی عێراقی لە باکوری عێراق بـەرەو تورکیا هەڵهاتن لە ترسی هێرشی سوپای هێزەکانی حکومەتی عێراقی دژی ئامانجە مەدەنیـیـەکان بـەکاری دەهێنـا هەروەك بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی) . (بنوارە پاشکۆی ژمارە 7)

ئەمە سەرەڕای دەستگیرکردنی خەڵکێکی زۆری ئەم ناوچەیە کەدەستی سوپای رژێم کـەوتن رژێمـیش رەوانـەی قەلأ سەربازییەکەی دهۆکی کردن و پاش جیاکردنەوەی ژن و پیاو لە لەیەکتری بەرەو شوێنی نادیار رەوانە کران ، پاش روخانی سەرجەم گوندەکانی ئەم ناوچـەیە لـە رۆژی 6 / 9 خاتمـەی ئـەنفال راگەیـەنرا و هەربـە بۆنەیەشـەوە لێبوردنی گشتی راگەیەنرا بۆ ئەوانەی کە دەرباز بوون بەپێی خۆیان بگەڕێنەوە ، ئەو خەڵکەی کە سوپا دەستگیری کردبـوون بـە جـۆرە تۆمـار کرابـوو :. ئـەو تێکدەرانـەی خۆیـان بەدەسـتەوە داوە (803) پێـشمەرگەبوون ، ئـەو تێکدەرانەی کەوا گیراون (771)کەس بوون ، پیاوی مەدەنی (1489)کەس ، ژن (3368) ، منـاڵ (6964) ، سەرجەمیش (13395)کەس بوون . "68"

زیانی شالأوەکانی ئەنفال

شالأوی درندانەی ئەنفال مادیو مەعنەوی بە گەلی کـورد گەیانـدوو زیانێـك کـە تـا سـەر ئیـسقان بـەزامی کوردیـا رۆچووە ، شالأوی ئەنفال هێندە زیان بەخش بوو هێندەی نەمابوو میللەتی کورد تیـی دا لـەناو بـچێت چـونکە رژێـم بەرنامەی لەناوبردنی هەموو گەلی کوردوو ئەو کەسانەی ناسنامەی کوردیان هەیە دانـابوو ، ئـەم پرۆسـەیە لـەمانگی شوباتەوە تاسەرەتای مانگی ئەیلولی خایاند و گـەورەترین زیـانی گیـانی بـە گـەلی کـورد گەیانـد ، هـەروەك (میـدڵ ئیست ووچ) دەنوسێت (پرۆسەی ئەنفال لە 23 ی شوبات تا 6 ی ئـەیلولی سـاڵی 1988 ی خایانـد لـەو ماوەیـەدا فراوانترین ناوچەی کوردستان بەر شالأوی تێکدان و راپێچان کەوت ، لە هەڵمەتێکی وادا پتر لە (200)هەزار مرۆڤی کورد لەناو بران ، وەلای کوردو بزوتنەوەی سیاسی کوردیش (182) هەزار کەس رۆیـوە ، لـەناوبردنی ئـەو خەڵکـە زۆرەش کێشەو گرفتێکی لەچارەنەهاتووی بۆ پاش ماوەکەخۆیو گەلی کورد بەجێ هێشت)." 69"

ئەم کارەساتە هێندە کارەساتێکی گەورەیە کە بەقەد ژمارەی زۆرێك لە دەوڵەتانی دونیا قوربـانیو بێـسەرو شوێنی لێکەوتەوە ، بەڵام ئەنفال لەکاتێکدا بێشەروشوێن کردن و لـەناوبردنی سـەدان هـەزار مرۆڤـی کـورد بێـت لـە هـەمان کاتـدا وێـران کردنـی هـەموو پێداویـستیەکانی ژیـانی مرۆڤـە ، بێگومـان لـەناوبردنی هـەزاران گونـدو شـارو شارۆچکەو سوتاندنی سەدان دارستان و هـەزاران هـەزار سـەر ئاژەڵـە ، بۆیـە چـەند وێرانەیـەکی مادیـیە بەهـەمان ئەندازەش وێرانەیەکی مەعنەوییە .

ئەم شالأوە بووە هۆی وێران کردنی نزیکەی (4)هەزار گوندو ، (4)قەزا ، (30)ناحیەیەو ، (3100)مزگەوت و (100)کڵێسا ، وە لە روی گیان دارییەوە بووە هۆی بەتالأن بردنی (2)ملیۆن سەر مەڕو مالأت و ئاژەڵ ، ئەنفال

جگه لەو زیانانەی سەرەوە کارەساتێکی ژینگەیی ئایکۆلۆژی گەورەبوو کەبووە هۆی شێواندنی رواڵەتی گیانداریو رووەکی ناوچەکەو بووە هۆی لەناوبردنی روبەرێکی فراوان لە باخ و رەزو چەم و چنار کە هاوسەنگی ژینگە لاسەنگ دەکات ." 70"

هەروەك (د. کەندالٚ نزان) دەربارەی شالأوەکانی ئەنفال دەنوسیٚ (لە شالأوەکانی ئەنفالدا بنەماکانی ژیان لەکوردستان هەلٚتەکێنران , دوای ئەوەی ئەو هستریا شێتانەی جینۆسایدی کورد کۆتایی هات لە (90٪) ی گوندەکانی کوردستان و زیاتر لە (20) شارو شارۆچکە لەسەر نەخشە سڕانەوە , ناوچە گوندنشینەکان بە (15) ملیون مین مین رێژکران , بەم جۆرەش چالاکی کشتوکالٚی لە ناوچانەدا کارێکی ئەستەم بوو (1,5) ملیۆن کوردی گوندنشین بۆ ئۆردوگا زۆرە ملێکان گوێزرانەوە , نزیکەی (10٪) ی کوردی دانیشتوانی عێراق لە نێوبران (" 71".

بەمەش نزیکەی (7729)کم2 لەروبەری هەرێمی کوردستانی عێراق توشی شالأوەکانی ئەنفال بووە ." "72

هەربۆیە ئەنفال بەتەنها پلانێك نەبوو بۆ وێران کردنی روکارێك لە روکارەکانی میللەتی کورد ، وەهەرەشەیەك نیە بەتەنها رووله رەهەندیچك لە رەهەندەکانی ژیانی ئابوریو کۆمەلأیەتیو کلتوری گەلی کورد بەلٚکو ئەنفال نەخشەو پلانێك بوو کە رژێم بۆ سڕینەوەی مۆرکی نەتەوایەتی کوردو لەناوبردنی هەموو شوێنەوارێکی کلتوری و سیاسی و ئابوری کوردستان دای رشتبوو ، وە هەولٚ دانێك بوو بۆ سڕینەوەی گشت سیماو ماکەکانی میللەتێکی ژێر دەستەو چەوساوە .

چارەنوسی شوێن بزرکراوەکان

لەگەلٚ بەردەوام بونی هێرشەکانی ئەنفال و وێران کردنی هەر ناوچەو گوندێکدا ئەو خەلٚکەی کە دەستگیریان دەبوو لەلایەن جاش وسەربازەکانەوە سەرەتا هەموویان لە شوێنێکی نزیکدا کۆدەکرانەوە تاکو ناوچەکە بەتەواوی وێران دەکرا پاشان هەموو ئەو خەلٚکەی کە دەگیرا دەست دەکرا بە گوێزانەوەیان بۆ شوێنیکی تایبەت و چارەنوس نادیار

ئەمیش بەتایبەتی لە ناوەڕاستی 3ی 1988 دا گیراوەکان گوێزرانەوە بۆ ئەو زیندانانەی کە لە ژێر کۆنترۆلٚی ئیستخباراتی عەسکەریدا بوو , گوێزانەوەی گیراوەکان لە ناوەڕاستی مانگی نیسانەوە گەیشتە لوتکە ، پاش ماوەیەك وون بونی بەکۆمەلٚی گیراوەکان دەستی پێکرد، لەم قۆناغەدا زۆربەی گیراوەکان گوێزرانەوە بۆ (تۆپزاوا) کە بریتیە لە سەربازگەیەکی گاردی میللی لە نزیك کەرکوك لەسەر رێگای (تکریت) ئەم بەندیخانەیە نزیکەی (35)قاوش دەبوو هریەکەیان نزیکەی (200) کەسیان تێدەکرد ، ئەمیش زۆر قەرەبالٚغ بوو ، خەلٚکەکە هەموو بە چیچکانەوە دادەنیشتن ، رۆژانە هەریەکەیان دووسەمونی رەقیان دەدانیٚ " 73 ".

هەروەك لە کوێخا (حەمە سەعیدی) تەمەن (70)ساڵەی خەلٚکی گوندی (شێخ پالٚەوانی) سەربەناحیەیەی (ئاغجەلەر) دەگێرێتەوە : (پاش ئەوەی من و کوڕە گەنجەکەمیان لای کانی شەیتان گرت وپاشان سواری ئیڤایان کردین و بردیانین بۆ تۆبزاوا ، لەویٚ کاتیٚ بینیمان عەشاماتێك بوو ئێمەیان بردە قاوشەکەوە کەپڕبوو لە خەلٚك هەر

لەوێ کوڕەکەمیان لێ جیاکردەوە ، ناو قاوشەکان زۆر پیس بوون چونکە خەڵکە کە هەر لە شوێنی خۆیـان پیـسیان دەکرد رەزالەتێك بوو خەڵکی هەموو لە ترسی ئەو دڕندانە لاڵ ببون) "74"

پاش چەند رۆژێك یەکسەر زیندانیەکانیان لێك جیاکرانەوەو پۆلێن کران بەم شێوەیە :.

1- لە تەمەنی 12 ساڵ تا 45 ساڵ .

2- تەمەنی 50 ساڵ و سەرو تر .

3- ژن و مناڵ .

4- کچ بەجیا ." 75"

پاش پۆلێن کردن و جیاکردنەوەی خەڵکەکە ، کەوتنە پلاندانان بۆ دورخستنەوەو بـێ سـەرو شـوێن کردنـی ئـەو خەڵکە بێشومارە ، هەروەك (عەلی حەسەن مەجید) لە کۆبونەوەیەکی دا دەڵێت : (ئایا دەکرا هەروا بە رێکو پێکـی دایان نێم ، ئێ من ئەم خەڵکە بێشومارە لە کوێ دابنێم ..؟ .. چی لەم بزنانە بکەم ..؟ خزمەتیان بکـەم ؟ نـەخێر .... بۆیە کەوتمە دابەشکردنیان بەسەر پارێزگاکانداو ئەو کاتەش بە بلدۆزەر دەیان کەمە ژێر خۆڵە وە)." 76"

پاش ئەوە دوور خستنەوەو بێسەرو شـوێن کـردن دەسـتی پێکـرد، ئـەو بەشـەی کەتەمـەنیان لـە نێـوان (12 ـ 45)ساڵ بوو واتا گەنجەکان بەشی زۆریان بەدەست و چاوی بەستراوەوە سواریپاسی داخراو کران وبـەرەو باشـور بەڕێکران و پاشان سەر نگوم کران , بـەپێی گێڕانـەوەی ئـەو کەسـانەی کـە لەمەرگەسـاتەکە رزگاریـان بـووە، ئـەم پیاوانە لە بیابانی عەرعەرو رۆژئـاوای دیوانیـەو سـەماوە دەسـت وچـاویان بەسـتراوەتەوەو گوللـە بـاران کـراون و بەشێوەیەکی زۆردڕندانە زیندە بەچاڵ کراون . *

* بۆزیاتر دڵنیا بوون بڕوانە بەسەرهاتەکانی (محەمەد ، عومەر ، عوزێر ، ئیبراهیم ، مستەفا) لە میدڵ ئیـست ووچ ، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 405

وە ئەو بەشەی کە ژن و منداڵ بوون بۆ سەربازگەی (دبس) گوێزرانەوە لە نزیك تکریت ، ئەمانیش هەموو بە پاسی داخراو گوێزرانەوە ، وە ئەم بەندیخانەیە نزیکـەی (7)هـەزار بەنـدی تـێ خزێنرابـوو لێـرەدا ژیـانێکی زور سـەختیان

هەبوو بەهۆی قەرەباڵغیو نەخۆشیەوە زۆربەی منداڵەکان گیانیان لە دەست دا ، هەروەك (گەوهەر عەلی) کە ژنێکی تەمەن (35)ساڵ و خەڵکی دوز بوو بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێت : (کاتێك لە توپزاوا جیایان کردینەوە بردیانین بردیانین بۆ سەربازگەی دبس ، لەوێ خواردنمان نەبوو ژیانمان زۆر خراپ بوو ، وە سەربازەکان زوو زوو ئەهاتنە سەرمانو لێیان دەدایین بە کێڤڵ بۆ چاو ترساندنمان ، وە منداڵەکانمان زۆر دەترسان هەربۆیە بەشێکی زۆریان لەترس و برسێتیو بەهوچی بلاو بونەوەی نەخۆشییەوە دەمردن ، پاش ئەوەی لێبوردنەکە دەرچوو هەندێکمان بەربوین و هەندێکیشمان بێسەرو شوێن کراین) ."77"

وەك دەردەکەوێت ژمارەیەکی زۆری ئەم ژن و منالأنەشیان لەبیابانەکانی دیوانیەو سەماوەدا زیندە بەچاڵکرد ، هەروەك بەسەر هاتی (تەیمور عبدالله)و دایکیو خۆشکەکانی کە زیندە بەچاڵیان کردن , وەهەموو ئەو کاروانەی لەگەڵ تەیموردا زیندە بەچاڵ کرابوون ژن و منال بوون ." 78"

لێرەوە دەردەکەوێت کە زیندە بەچاڵکردن تەنها پیاوە گەنجەکانی نەگرتەوە بەڵکو بەشێکیش لە ژن ومنال زیندە بەچاڵکران ، هەروەك (محەمەد عبدالکریم بەرزنجی) کەیەکیچکە لە زیندانیە سیاسیەکان ، لەو زیندانیەی ئەمی تیابوو چەندین تاوان باری تیابوو ، کە بەشداریان لە زیندە بەچاڵ کردنی ئەنفالەکاندا کردووە ، یەکێك لەو تاوان بارانە بەم شێوەیە دەیگێڕایەوە :. (من رۆژانە ئەم بینیو بە پێش چاوم دا بەمشێنی گەورە ژن و منال و پیرو گەنجیان ئەهێنا ، بەکۆمەڵ ریز ئەکران و گوللە باران ئەکران ، گریان و هاوارو ئاخ و ئۆف بەرز ئەبووەوە ، رۆژێکیان ماشێنێکی پڕلەخەڵکیان هێنا بۆ شوێنی جێبەجێ کردنی تاوانەکە لە کاتێکدا ویستیان دایان بەزێنن ، سەرجەمی خەڵکی ناوماشێنەکە دانەبەزین و مانیان گرت ، هەربۆیە لێپرسراوەکە فەرمانی دەرکرد ماشێنەکە ئاگر تێبەردەن ،بەڵێ ماشێنەکەیان بەو هەمووخەڵکە بێدەسەلأتەوە ئاگر تێبەرداوهەموویان بەماشێنەکەوە سوتاندن وە بەماشێنەکەشەوەفرێدرانە ناوچاڵەکەوە،ئەم کارانە لەسنوری پارێزگای (رومادی ، سەماوە، دیوانیە)دا بوو."79"

ئەوبەشەش کەتەمەنیان لە نێوان (50 ـ 90)ساڵیدابوو واتە پیرو پەك کەوتەکان بەرەو قەلأی بەجێماوی (نوگرەسەلمان)لە باشوری عێراق نێردران ، پاش ەوەی ەم پیرانەیان بە ئۆتۆمبێل گوێزایەوە بۆ نوگرە سەلمان کە نزیکەی (15)کاتژمێر لە توپزاواوە دوورە ، لەم بەندیخانە چۆڵەدا نزیکەی (8)هەزار بەندی تێدابوو کە لەژیانی دۆزەخی دا دەژیان هەروەك ئەفسەرێك لە توپزاوا پیچی وتبون : (کورد هەموو خائین و ناپاکن و خۆمان دەزانین بۆ کوێتان دەنێرین ، ئەتان نێرین بۆو دۆزەخەی کەبەتایبەت بۆ کورد دروست کراوە)." 80"

سەبارەت بەو ژیانە سەختەی نوگرەسەلمان (حاجی عبدالله) ی تەمەن (70)ساڵە بۆمان دەگێڕێتەوە : (پاش ئەوەی لە توپزاوا سواری پاسیان کردین لە بەیانی زووە وە بەڕێوە بووین نزیکەی (13 ـ 15) سەعات لە سەیارەدابووین ، پاشان بردیانینە قەلأیەکی کۆنی بەجێماو سەیرمان کرد حەشا ماتێکی لێبوو ، کردیانینە قاعەی گەورەوە کەهەریەکەیا نزیکەی(200)کەسی تی بوو ، روژی سەمونێکیان دەدایینێ ئەم زیندانیە وەك دەیان ووت نزیکەی (8)هەزار کەسی تێدابوو ، لێرەدا خەڵکی زۆری بێتوانابوون برسێتیو نەخۆشی باڵی بەسر زیندانەکەدا کێشابوو ، لەهەمووی ناخۆشتر ن ئەفسەرێکی رەشی لێبوو ناوی (حەجاج)بوو زۆر خراپ بوو لەگەڵمان زۆر ئازاری دەدایین ، پاش چەند مانگێك بەهۆی برسێتی و نەخۆشیەوە نزیکەی (3)هەزار کەسمان لێ مردن وە

مردووەکانیشمان دەناشت لەچاڵی بچوکدا لەبەر ئەوەی توانامان نەبوو گۆڕیـان بـۆ هەڵبکـەنین ، تـەنها بـەلم دامـان دەپۆشین بەڵام پاش ئێمە شەش حەوت سەگی زل دەهاتن لمەکەیان لادەداو مردووەکانیان دەخوارد)."81"

ئـەم پـیرو پەککەوتانـە پـاش لێبوردنەکـەی 6 / ئیلـوڵی / 1988 ئـەو بەشـەی کـەمابوو بـە نیـوە مردوویـی هێنایانەوە بۆ کوردستانو لە چەمچەماڵ و کەلار بەریاندان ، لێرەوە دەردەکـەوێت کەبەشـێکی زۆری ئـەو کەسـانەی کە شوێن بزرکران لە بیابانەکانی عەرعەرو رومادیو سەماوەو دیوانیەدا لە گەنج و ژن و منالّ بەزیندووی خرانـە نـاو چاڵەوەو پاشان بەبلدۆزەر ژێرخۆڵخران .

هەروەك (یوست هلّتەرمان) دەڵێت : (پاش ئـەوەی ئـەو خەڵکـە لـە گونـدەکانی خۆیـان دەسـتگیرکران بـەرەو مەرکەزەکانی جەیشی شەعبی لەکەرکوك پەل کێش کران ، لەوێشەوە لەلایەن کەرتی تایبەتی ترەوە لەناو ماشێن و پاسی کیلۆنکراو وپەنجەرە رەش کراودا بەرەو رۆژئاوای عێراق لەباکورەوە بۆ باشوری بیابان دگوێزرانەوە لەوێشدا پیاوان و لە زۆربەی حاڵەتەکانیشدا ژنان و منالّەکانیش رەمی دەکرێن دەکوژرێن و بە بلدۆزەر مردوو چاڵیان دەکەن ، بە تەقدیری ئێمـە نزیکـەی (100) هـەزار کـەس لـە پیـاوو ژن ومنـالّ کەزۆربـەیان مـەدەنی بـوون بەشـێوەیەکی سیستەماتیکی دەکوژرێن)." 82"

بەپێی زۆرێك لەبەڵگـەکان و بـەپێی قـسەی دەسـەلاتدارانی رژێـم خۆشـیان ئیعترافیـان لەسـەر (100)هـەزار کـەس کردووە کە لەناویان بردون ئەوەتا (عەلی حەسەن مەجید) زۆر بەراشکاوانە لە دانوسـانی 1991دا کاتێك وەفـدی کوردستان بە عەلی حەسەنیان وتبو سەبارەت بـە چارەنوسـی ئەنفالـەکان ، ئـەو ژمارەیـەی وەفدەکـە دایـان نـابوو (182)هەزارکەس بوو (عەلی حەسەن) هەڵچوو تەقیەوەو وای دانـا کـەتێکڕا ئـەو ژمارەیـە کەلـە ئەنفالـدا کـوژران بەهیچ جۆرێك لە (100)هەزار تێنەپەڕیوە ."83"

هەر لەهەمان دانوسانەدا چارەنوسی ئەنفالەکانیان لە (طـارق عەزیز) پرسی بوو ئـەویش لـە وڵامـدا ووتبـوی : (انسوهم) هیچی تر ."84"

لێرەوە بەئاشکرا بوچمان دەردەکەوێت کە سەرانی رژێم خۆیان دەزانن چ تـاوانێکی گـەورەیان بەامبـەر بەگـەلی کورد ئەنجامداوە بەتیبەتیش لە ساڵی 1988 و شالاّوەکانی ئەنفال دا ، یەکیکی تر لەو لەوبەڵگە نامانەی رژێم کـە بەئاشکرا دان دەنێت بەلەناوبردنی ئەنفالەکاندا وەلاّمی ئـەو بـەزەیی نامەیـەبوو کـە (عاصـی مـستەفا ئەحمـەد)ی خەڵکی شـاری چەمـچەماڵ ئاراسـتەی سـەرۆکی عێراقـی کردبـوو کـە ئـەم خـۆی دیلـی جـەنگ بـوو لـە ئێـران پـاش گەڕانەوەی لە 24 / 8 / 1990 دا بۆی دەرکەوت کە ژن و منالّەکانی بەر شـالاّوی ئـەنفال کـەوتوون بۆیـە بـەزەیی نامەیەکی ئاراستەی سەرۆکی عێرراقی کردبوو ، ئەویش بەم جۆرە وەلاّمی داوەتەوە :.

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

کۆماری عێراق

دیوانی سەرۆکایەتی

ژماره . ش ع / 4 / 16565

رۆژ 29ی تشرینی یەکەمی 1990

بەڕێز / عاسی مستەفا ئەحمەد

پارێزگای سلێمانی / قەزای چەمچەماڵ / گەڕەکی بێکەس / مزگەوتی حاجی ئیبراهیم

ئاماژە بەبەزەیی نامەکەت لە 4 ی تشرینی یەکەمدا ، ژنەکەت و منداڵەکانت لە سەردەمی عەمەلیاتی ئەنفال دا کەوا لەساڵی 1988 لەناوچەی باکوردا ئەنجامدرا وون بون .

دڵسۆزتان

سەعدون علوان مصلّح

سەرۆکی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار

(بڕوانە پاشکۆی ژمارە 8)

سەرچاوەکان

1- كنعان مكية ـ قصوة والصمت ، منشورات هيئة الارسال العراقية ، طبع الاول ، 1996، ص 110 .

2– د. مارف عومەر گوڵ ـ جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا . ئەمستردام , لا 65 .

3– د. جەبار قادر ـ ئەنفال دەرهاویشتەی ڕەگەز پەرستیو تۆتالیتاریزم و کۆمەڵگەی داخراو , سەنتەری برایەتی , ژمارە 24 , هاوینی 2002 , لا 69 .

4– کاوە نادر . کەندێناوە لەنێوان ڕاگواستن و بەعەرەب کردندا ـ هەولێر 2001 ـ لا 29 .

5– د. جەبار قادر ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 224

6– هاوڕێ باخەوان ـ (هاوڕێ نامە) بۆ مێژوی کوردستان و کورد ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، 1999

7- چیا ـ ئەمنی ستراتیژی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان , تەرحیل ، تەعریب ، تەبعیس ، چاپی یەکەم ، دەزگای ناوەندی کۆمەڵە ، 1988 ،لاپەڕە 145 ـ146 .

www.dengekan.com
4/13/2007

8-حميد الساعدی ـ مبادئ القانون الدستوری وتطور النظام السياسی فی العراق ، متبعة البغداد ، 1990,ص199
9-جيا ـ ترحيل المناطق النفطية فی كوردستان ، مجلة القافلة ، عدد (5) ، 1999 .ص40.
10– نوری تاڵەبانی (د.) ـ دۆزی كوردو ئاسۆكانی ئایندەی لە عێراقدا ، و ـ بەشی راگەیاندن و روناكبیری مەڵبەندی كەركوك (ی ـ ن ـ ك) ، چاپی یەكەم ، 1999 .
11– خليل اسماعيل محمد (ب.) ، موءشرات سياسة التعريب والتهجير فی اقليم كردستان العراق ، مطبعة جامعة صلاح الدين ، اربيل ، 2001 ، ص 16 .
12–جەزا تۆفیق تالب ـ بایەخی جیوپۆلەتیكی دانیشتوانی هەرێمیكوردستانی عێراق ، چ 1 ،1999 ،ص183.
13– خليل اسماعيل محمد (ب.) - سەرچاوەی پێشوو , لا 40 .
14– مارف عومەر گوڵ ـ جینۆسایدی گەلی كورد لەبەر رۆشنایی یاسای تازەی نێو دەوڵەتیدا , چ1 , ئەمستردام , 1997 ,لا43
15– لەتیف فاتیح ـ مەجید صاڵح ـ كورد قڕان , چ1 , سلێمانی ,2003 , لا 38 ز
16– عومەر غەریب ، دابەزاندنی رێژەی كورد بۆ (10٪) سیاسەتێكی بیٚ ئاینده ، كوردستانی نویٚ ، ژماره (2582) 2002/2/12 .
17– ئەنفال : جینۆساید كردنی كورد لەعێراق ـ وەرگێرانی كاوه جەمال ،گۆڤاری رەهەند ،ژـ7 ن 1999، لا98
18– پ.د. ئازاد محەمەد ئەمین نەقشبەندی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 96 .
19–سلێمان عبدالله ـ راگواستنی گوندنشینەكان لە هەرێمی كوردستانی عێراقدا , گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژ12 ,1999,لا7
20– د. خليل اسماعيل محمد ـ اَقليم كوردستان عيراق , اربيل 1999 , ص 46 ـ 47 .
21– ئەمین قادر مینه ـ ئەمنی ستراتیجی عێراق و سێكوچكەی بەعسیان , سەنتەری لێكۆڵینەوەی ستراتیجی كوردستان ’ چ2 , سلێمانی 1999 لا 268
22– د. خليل اسماعيل محمد ـ موءشرات سياسة التعريب والتهجير فی اقليم كردستان العراق ، مطبعة جامعة صلاح الدين ، اربيل ، 2001 ، ص 21 .
23– عەباس هەمزه خدر ـ جینۆساید كارەساتی كوردو تاوانی نێودەوڵەتی ، گۆڤاری یاسا پارێزی ، ژـ 4 ، ساڵیچوارەم ، 1999 , لاپەڕه 285 .
24– د. مارف عومەر گوڵ ـ سەرچاوەی پێشوو ,لا 32 .
25– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕه 105 .
26– عەباس هەمزه خدر ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 260 .
27– رۆژنامەی (العيراق) ، 13ی ئەیلولی ، 1983 .

28– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 106 .
29– کوردستانی نوێ ، 1993/4/14 ،ژمارە 363 .
30– نەوشیروان مستەفا ئەمین ، خولانەوە لەنێو بازنەدا ، چاپی دووەم ، 1999 ، لاپەڕە 7 .
31– عەباس هەمزە خدر ـ سەرچاوەی پێشوو ، لاپەڕە 258 .
32– تۆفیق عەبدول ـ سەرچاوەی پێشوو ، لاپەڕە 69 .
33– الوقائع العراقیە ـ بغداد , عدد (3158) فی 13 / 7 / 1987
34– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 58 .
35– خالید صالح ـ ئەنفال جینۆسایدی کورد لە عێراقدا ، و ـ کاوە جەمال ، گۆڤاری رەهەند ، ژـ 7 ، ساڵی 1999 ، لاپەڕە 100 .
36– مارف عومەر گوڵ ـ کۆبونەوەکانی عەلی حەسەن مەجید ، رۆتردام ، بێوار ، ژ ـ18 ، 1999 .
37– زیاد عبدالرحمان ـ تونی مەرگ هێرشەکانی ئەنفال لەبەڵگەنامەکانی رژێمدا ، تەورێز ، 1995، لا 217
.
38– نەوشیروان مستەفا ئەمین ـ سەچاوەی پێشوو لاپەڕە 141 .
39– زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ن لا 7
40– . نەوشیروان مستەفا ئەمین ـ سەچاوەی پێشوو لاپەڕە 146
41– . بەهجەت رەئوف ـ بیرەوەری ئەنفالی بەدناوی یەك ، روژنامەی کوردستانی نوێ ، ژ ـ (455) ، 1993/8/6
42– نەوشیروان مستەفا ئەمین ـ سەچاوەی پێشوو لاپەڕە 146 .
43– شەوکەتی حاجی موشیر ،کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجە بەهاری 1988 ، چاپی یەکەم ، سلێمانیئازاری 1999 ، لا 39 .
44– وفیق السامرائی ـ حطام البوابة الشرقیة ، 1996 ، ص 104 .
45– نەوشیروان مستەفا ئەمین ـ سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 151 .
46– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 201 .
47– کوردستانی نوێ ، ژمارە 67 ، 15 /4 /1992
48– یوسف دزەیی ، ئەنفال ، کارەسات ، ئـەنجام و رەهەنـدەکانی , چـاپی یەکـەم ، هـەولێر ، 2001 ، لا 100 .
49– زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 124 .
50– رۆژنامەی هاوکاری ، ژمارە (953) ، 1988/4/4 .
51– زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو لا 8 .
52– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 248 .
53– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 105 .

54– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 266 .
55– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 103 .
56– زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 124 .
57– توێژەر خۆی روداوەکەی بینیوە .
58– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ کۆمەڵگەی شۆڕش ، بەرواری 1/3/ 2002 .
59– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 120 .
60– زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 124 .
61– کەریم عبداللە هەرتەلی ـ کارەساتی گوندی (وەرە) ، ئالآی ئازادی ، ژ ـ (120) .
62– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 357 .
63– محەمەد رەنجاو ـ لەیادی کارەساتەکەی دۆڵی بالیساندا ، کوردستانی نوێ ، ژ ـ 662 ، 94/4/17 .
64– یوسف دزەیی ـ تاونی ئەنفال بەرامبەر کورد ، گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژ 19 ,2001 , لا 42 .
65– میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 438 .
66– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 140
67– مارف عومەر گوڵ ـ سەرچاوەی پێشوو , لا50 .
68– 0میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 480
69–یوسف مەعروف دزەیی ـ تاوانی ئـەنفال بەرامبـەر بـە کـورد ، سـەنتەری برایـەتی ، ژ ـ 19 ، بـەهاری 2001
70– تۆفیق عبدول ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 67 .
71– پ.د. ئازاد محمد ئەمین نەقشبەندی ـ سەرچاوەی پێشو , لا 103 .
72– پ.د. خلیل ئیسماعیل ممحەمەد ـ لێك جیاکردنەوەی شوێنی شاڵاوەکانی ئەنفال لە هەرێمی کوردستانی عێراق , گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژمارە 24 , لا 277
73–خالید صالح سەرچاوەی پێشوو , لا 101
74– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ کۆمەڵگەی تەکیە ، بەرواری 2002/4/6 .
75– مارف عومەر گوڵ ، سەرچاوەی پێشوو ، لا 61 .
76– خاك ـ ئەنفال ، ژمارە (34) ، ساڵی سێیەم ، 10ی نیسانی 2000 .
77–چاوپێکەوتنی توێژەر ـ کۆمەڵگەی شۆڕش ، بەرواری 2002/4/5 .
78–کەنعان مەکیە ـ چاوپێکەوتنی تەیمور ، وـ فایەق رەحیم محەمـەد ،گۆڤـاری ئـەنفال ، ژـ 1،2000،لا 116.
79– محەمەد عبدالکریم بەرزنجی ـ ئەنفالی بەدناو لە زمانی پیاوەکانی رژێمەوە ،کوردستانی نـوێ ، ژـ (87) ،1992/5/18 .
80–خاك ـ ئەنفال ، ژمارە (34) ، ساڵی سێیەم ، 10ی نیسانی2000 .

81- چاوپێکەوتنی توێژەر ـ کۆمەڵگەی رزگاری ، بەرواری 2002/4/8
82- ئاراس فەتاح ، چاو پێکەوتنێك لەگەڵ (یوست هیلتەرمان) ، گۆڤاری رەهەند ، ژمارە 7 ، ساڵی 1999
83- میدڵ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە 24 .
84- تۆفیق عبدول ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا 71 .

تەوەرەی سێیەم

دەرهاویشتە کۆمەڵایەتییەکانی ئەنفال

یەکەم : ژیانی ئۆردوگاو دەستپێکی گرفتە کۆمەڵایەتییەکان

دووەم : کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەکانی ئەنفال لەسەر ژنان

سێیەم : کاریگەری ئەنفال لەسەر هەڵوەشانی کۆمەڵگەی کوردی

دیارە کارەساتی ئەنفال یەکێکە لە گەورەترین ئەو تاوانە نەخشە بۆ کێشراوانەی کەبەسەر گەلی کوردا هاتووە ، ئەم تاوانە هەر تەنها پرۆسەیەك نەبوو بۆ لەناوبردنی (182)هەزار مرۆڤی کورد و کۆتایی پێبێ ، بەڵکو ئەم کارەساتە کاریگەرییەکی ئێجگار گەورەو مەترسی داری لەسەر ئێستاو دوارۆژی گەلی کورد هەیە .

وە دەیان گیروگرفتی کۆمەلأیەتیو سایکۆلوجچی بۆ کۆمەڵی کوردەواری دروست کردووە ، لەگەڵ ئەوەشدا پروسەیەك بوو بۆ لەبەریەك هەڵوەشانەوەی دەزگا کۆمەلأیەتیو ئابوریو سیاسییەکانی گەلی کورد ، بێگومان ئەم شالأوە ئاسەوارو کاریگەری خراپی لەسەر هەموو چین و تەمەن و رەگەزو توێژەکانی هەیەو هەریەکەو ئەتوانین لە دەروازەیەکەوە شی بکەینەوە کە چۆن کاریگەری خراپ و نادروستی هەبووە لە سەر هەموو لایەنەکانی ژیان و بۆتەمایەی تێك دان و لەبەر یەك هەڵوەشانەوەی شیرازەی خێزان و کۆمەڵگاو پەیوەندییە کۆمەلأیەتییەکان و باری دەرونیو ئابوری و رۆشنبیری ، بەلأم ئەوەی ئێمە دەمانەوێت لەسەری بدوێین ئاسەوارە کۆمەلأیەتییەکانی ئەنفالە کەتاکو ئێستا کاریگەری گەورەی هەیە و بە ئاشکرا دەبینرێت .

بەم شێوەیە هەوڵدان بۆ نەهێشتنی ئاسەوارە نەگەتیڤەکانی ئەنفال ، هەوڵدانە بۆ چارەسەرکردنی برینێك لەجەستەی کۆمەڵی کوردیدا ، دیارە جێبەجێکردنی پرۆسەی ئەنفال و شوێن بزرکردنی (182)هەزار مرۆڤی کورد دەرئەنجامی زۆر خراپی لەسەر هەڵوەشانەوەی کۆمەڵی کوردەواری دا دروست کردووە ، هەڵوەشانەوەش بەو مانایەی کەهەزاران ژنی بێ پیاوو هەزاران منداڵی بێباوك کردوو ،ئەمەش لە چەندین رووە وە گۆڕانیان بەسەر سیمای کۆمەڵی کوردیدا هێناوە کە بووەتە هۆی تێکشکاندنی لایەنی سایکۆلۆجی کەس وکاری ئەنفالەکان .

وەك دەبینین کەس وکاری ئەنفالەکان دەیان ساڵ لەچاوەڕوانی جەرگ بڕدا بونە ، کەئەمەش ستڕۆکتۆری تاکی کوردی توشی دڵتەنگیو ڕارای کردووە ، ئەگەر سەرنج بدەینە روخسارو سیمای کەس وکاری ئەنفالەکان دەبینین هەرەیەکەیان بەهیوای گەڕانەوەی نەوە کانیان بوونە ، لێرەوە دەردەکەوێت بەشێکی زۆری کۆمەڵی کوردەواری لە چاوەڕوانی و دڵەڕاوکێیەکی جەرگ بڕدان ، هەریەکەیان دەریایەك لە ئازارو خەم و ئەندێشەیان هەڵگرتووە ، کە ئەمیش کاریگەری لەسەر نەوەی نوێیان دەبێت و کاریگەری لەسەر هەڵسو کەوت و رەفتاریان دروست ئەکات .

بەلأم ئەوەی ئێمە مەبەستمانە قسەی لەسەر بکەین کاریگەری کارەساتی ئەنفالە لەسەر پاشماوەی کەس و کاری ئەونفال و هەمووئەو تەنگەژەو گرفتانەی کە رووبەرویان بۆتەوە , بێگومان ناکرێ تەنها لە یەکرووە وە قسە لە کێشەکانیان بکەین , بەڵکو هەموو ئەو گیروگرفتەکانەی لەساتی دەستگیرکردنیان و زینـدانیکردن و بێسەرو شوێنکردن و نیشتەجێبونیان لەئۆردوگاکانداو شوکردنەوەی ئافرەتان و دەیان گرفتی تر.

دوابەدوای شالأوەکانی ئەنفال و وێرانکردنی سەرجەم دێهاتەکانی کوردستان , لە 6 / 9/ 1988 بڕیاری لێبوردنی رژێم هەموو ئەو خەڵکەی کە دەست گیر کرابوون و لە زیندانەکانی (نوگرەسەلمان و دبس) بون و ئەوبەشەی کەلە نەخۆشی وبرسێتی رزگاری بوو ئازادکران و بەرەو زیندانییەکی فراوانتر گوێزرانەوە , کە ئەویش ئوردوگا زۆرە ملێکان بوو , لەگەڵ هەموو ئەو خەڵکانەی کە لە دێهاتەکانەوە هاتبونو بەر شالأوەکە نەکەوتبون .

بێگومان دروستکردنی ئۆردوگاکان هەوڵێکی تری رژێم بوو بۆ تێکشکاندن و سڕینەوەی مۆرکی نەتەوایەتی گەلی کورد و بەرایی کێشەو تەنگەژە کۆمەلأیەتییەکانی پاشماوەی ئەنفال بوو , هەربۆیە پێویستە هەڵوێستەی لەسەر بکەین .

1- ژیانی ئۆردوگاو دەستپێکی گرفتەکۆمەڵایەتی‌یەکان

دروست کردنی ئۆردوگا زۆرەملێکان نەخشەو پلانێکی تری رژێمی بەعس بوو دژ بەگەلی کورد بەتایبەتیش گوندنشینەکان , راستە دروست کردنی ئۆردوگاکان پەیوەندی‌یەکی ریشەیی بەشاڵاوەکانی ئەنفالەوە هەیە , بەڵام مێژوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای حەفتاکان .

هەربۆیە (رژێم بەبیانوی ئەوەی گوندەکانی کوردستان " بەتایبەتی " زانستی نین و بنکەی تەندروستی و تۆڕی ئاوو کارەبایان تێدانی‌یە و بەشێوەیەکی گشتی سیمای شارستانی‌یان پێوە دیارنی‌یە , پێویستە کۆبکرێنەوەو لە نزیك زوی‌و زاری بە پیتدا ئۆردوگای مۆدرن و زانستی جێگەی گوندە کۆنەکان بگرێتەوە) " 1 ".

هەربووێە بۆشەرعی‌یەتدان بەراگواستنی گوندنشینەکان و نیشتەجێبونیان لە ئۆردوگاکاندا (رژێم پلانی راگواستنی گوندنشینەکانی خستە چوارچێوەیەکی زانستی‌یەوەو بۆ جێبەجێکردنی ئەو پلانە کە پێیان دەوت " اصلاح الزراعی" لە نێوان ساڵەکانی 1973 ت 1977 دا شەش کۆنگرەی کشتوکاڵی سازکرد , بەمەبەستی چەسپاندنی بیرۆکەی دروسکردنی مجتمعات)" 2 ".

دیارە رژێم ئامانجی لە دروستکردنی ئۆردوگاکانداو گواستنەوەی گوندنشینەکان دروستکردنی پشتوێنی ئەمنی بوو , بۆیە (لەهاوینی 1978 دا رژێم " 28 "هەزار خێزانی گوندنشینی کە ژمارەیان " 200 "هەزار کەس بوو لە ناوچە سنوری‌یەکان راگوێزاو بەزۆری لە ئۆردوگاکانی بازیان و تەکی‌یەو قوشتەپە جێگیرکران)" 3 ".

لێرەوە رژێم کەوتە وێران کردنی گوندەکان و نیشتەجێکردنیان لە ئۆردوگاکاندا , ئەمیش بەمەبەستی دابڕینیان لە داب و نەریت و پەیوەندی‌یەکۆمەڵایەتی‌یەکانیان و , هەروەها تێکدانی شیرازەی خێزان و تێکشکانی لایەنی سایکۆلۆجی تاکی کوردی , کەئەمەش کاریگەری نەگەتیفی لەسەر کۆمەڵگەی کوردی رەوشی سیاسی و کۆمەڵایەتی دروست دەکات .

(بەشێوەیەکی گشتی ژمارەی دانیشتوانی ئۆردوگاکان لەساڵانی هەشتاکاندا لەنێوان (17 بۆ 20) هەزار کەس دەبون , بەڵام ئەوئۆردوگایانەی کەلەنێوان ساڵانی 1985 تا کۆتایی ئۆپەراسیونەکانی ئەنفال دروست کران وەکو ئوردوگای دارەتوو , بنەسلاوە , کەورگوسك , شۆڕش , صمود . ژمارەی دانیشتوانی لەڕادە بەدەربوون , وەکو ئۆردوگای شۆڕش لە چەمچەماڵ " 50 تا 60 "هەزار کەسی تیا دەژیا , ئۆردوگای صمود لە " 85٪ "ی رزگاربوانی ئەنفال بوانی پێکدەهێنا , بەشی زۆری گەڕاوەکانی بەندیخانەی تۆپزاواو دبس و نوگرەسەلمان نیشتەجێی ئەم ئۆردوگایانەن)" 4 ".

لێرەوە خەڵکانی پاشماوەی ئەنفال سەرەڕای ئەو هەموو ئێش و ئازارو نەهامەتیانەی کە لەلایەك بەهۆی لە دەست چونی کەس و کاریان و هەڵتەکانیان لە شوێنی باوو باپیرانیان و کاول کردنی گوندەکانیان و بەتاڵانبردنی سەروەت وسامانیان , لە لایەکی ترەوە بەهۆی ئەو ئازارو دەردەسەریانەی کە لەزیندانی‌یەکانی رژێمدا چەشتیان و بە جۆرەها شیچوە ئازاری جەستەیی و دەرونی دراون , وە بۆئەوەی ئەم خەڵکانە بەردەوام لە دۆخەدا بژین و تێکیان بشکێنێ , بۆئەم مەبەستەش هەموویان لە ئۆردوگاکاندا نیشتەجێکردن , ئەمەش نەخشەو پلانی رژێم بوو

www.dengekan.com
4/13/2007

چونکە بەعس هەر لەسەرەتاوە گریمانەی ئەوەی لای خۆی دانابوو کە رێی تێدەچێ خەڵکانێك لە پەراوێزی پرۆسەی ئەنفال و نەخشەی لەناوبردن لە لایەن خودی خۆیەوە بەرنەکەوێت , باشترین رێگاش بۆی کەنەخشەی پرۆسەی ئەنفالی تیا جێبەجێبکا ئاخنینی ئەو خەڵکەی پاشماوەی ئەنفال بوو لە ئۆردوگاکاندا .

(دیارە دروست کردنی ئۆردوگا لەبنەڕەتدا پەیوەندی ریشەیی و تۆکمەی بە پەلاماری ئەنفالەوە هەبوو , بەمانایەکی دی دروست کردنی ئۆردوگا بەواتای دەست پێکی پەلاماری ئەنفالدێ لەفەرهەنگ و گوتاری بەعسدا)"5"

هەربۆیە لەدوای رزگاربونی ئەو خەڵکانەی کە لە زیندانەکاندابون و نیشتەجێبونیان لە ئۆردوگاکاندا ئازارو نەهامەتیەکان بەردەوام ئامادەیی دەبێت و سەرەتاو دەستپێکی گرفت و کێشە کۆمەڵایەتیو ئابوری و سایکۆلۆجیەکانە , سەرباری هەموو ئەو نەهامەتیانەش نەبونی شوێنی نیشتەجێبون و پێداویستی هێندەی تر ئازارەکان قوڵتر دەکەن بەمانایەکی دی (دەبێ ئەم خێزانانە لە هێڵی سفرەوە دەست پێبکەنەوە بۆ گوزەرانی ژیان , چونکە ئەوەی هەیان بوو پەلامارچیانی ئەنفال بە تالأن بردیانن , لە ئۆردوگاکەشدا پارچەیەك زەوی و هیچی تر ! چۆن دەکرێتە خانوو شوێنی نیشتەجێبوون و حەوانەوە ؟ کێ بیکا ؟ کێ کولفەی تێچونی دابین دەکات)" 6 ".

ئەمە سەرەتایی ترین ئەو کێشە وگرفتانەن کە روبەروی پاشماوەی ئەنفال لە ئۆردوگاکاندا دەبێتەوە , چونکە ئەوان لەگوندەکانی خۆیان خاوەنی موڵکو ماڵ و سەروەت و سامان و دیوەخان و کشتوکاڵی خۆیان بوون هەموو پێداویستیەکی ژیانی رۆژانەیان بۆخۆیان دابین دەکرد ,بەلأم پاش پرۆسەی ئەنفال گەڕانەوە خاڵی سفر.

لە ئۆردوگاکاندا جگە لە پارچە زەویەك هیچ پێداویستیەکیان بۆ دابین نەکراوە , هەروەك پیاوێکی پاشماوەی ئەنفال دەڵێ :. لەم ئۆردوگایانەدا هیچ شتێکی لێنەبوو , جگە لە درك و داڵ و قوتەی پاسەوانان بەچەکەوە , هیچیان پێنەداین , دەبوو لەسەر زەویەکە بخەوتینیایە " 7 ".

ئەم هاوڵاتیانە بەردەوام لە تێکشکانی دەرونیدا دەژیان , لەلایەك بەهۆی چارەنووسی نادیاری کەس و کارو رۆڵە و مێردەکانیان و لەلایەکی دی بەهۆی چاودێریو زوڵم و ستەمی رۆژانەی دەزگا ئەمنیەکانی بەعسەوە کە لەژێر چاودێریەکی توندا بوون و هەموو پەیوەندیو هاتوو چۆیەکیان دەخستە ژێر چاودێریەوە , (دەزگا ئەمنیەکان فەرمانی گرتنی دەردەکرت بۆ هەرکەسێك کە ئۆردوگاکانی بێ مۆڵەت جێبهێشتایە , یان بەشێوەکی دی سەرپێچی لە مەرجەکانی نیشتەجێبوون بکردایە)"8 ".

کەواتا ئۆردوگاکان جەهەننەمێك بوون بۆ پاشماوەی ئەنفالەکان کە ئەمیش هەموو چین و توێژەکانی ناو ئۆردوگاکانی دەگرتەوە , پیرو پەککەوتەکان بەهۆی نەخۆشی رانەهاتنیان لەگەڵ بارودۆخ و ئاوو هەواکە بەردەوام چاو بەگریان و دوعاو پاڕانەوە بوون , وەهەندێکیان بەناچاری پەنایان بۆ سواڵکردن دەبرد بەلأم سواڵیشیان دەست نەدەکەوت چونکە دەورو بەریان هەموو وەك یەك بوون , دیارە روخانی ژێرخانی ئابوری پاشماوەی ئەنفال لە ئۆردوگاکاندا زۆرترین کاریگەری هەبووە بەردەوام لەسەر کێشە کۆمەڵایەتیەکان .

بێگومان هەربەهۆی نەبونی لایەنی ئابوریەوە ژنانیش بەردەوام دوچاری گرفتەکان دەبوونەوە , بەناچاری پەنایان بۆکاری رۆژانەیان دەبرد وەئاشناشی نەبون , چونکە هەرچەندە لە گوندەکاندا ئافرەتان شان بەشانی

پیاوان کاریان دەکرد , بەلأم کارکردن لەشارەکاندا جیاوازبوو , وە بەهۆی داب و نەریتی ناو کۆمەلگاکانەوە بەردەوام روبەڕوی نەهامەتیو گرفتی کوچمەلأیەتی دەبونەوە .

بۆیە لێرەدا بەپێویستی دەزانم قسە لەسەر کاریگەرییەکانی شالأوی ئەنفال بکەین لەسەر ئافرەتان , چونکە زورترین نەهامەتییەکانی ئەنفالیان چەشتووە .

2- کاریگەرییە کۆمەلأیەتییەکانی ئەنفال لەسەر ژنان

شالأوەکانی ئەنفال وێڕای شوێن بزرکردن و لەناوبردنی دەیان هەزار مرۆڤی کوردو سوتماککردن و وێرانکردنی سەرجەم گوندەکانی کوردستان و تێکدانی ژێرخانی ئابورییان , دەیان گیروگرفتی کۆمەلأیەتیو سایکۆلۆجی و نەخۆشی و دەردەسەری بۆ پاشماوەکەی و کۆمەڵی کوردەواری جێهێشتووە .

ئەمەش هەرچەندە کاریگەری زۆری لەسەر گشت چین و توێژێك و رەهەندە جیاوازەکانی ژیانی کۆمەڵی کوردەواری جێهێشت , بەلاچم ژنانی پاشماوەی ئەنفال زۆرترین پشك و نەهامەتی و دەردەسەرییەکانی بەرکەوت , هەر لەسەرەتای دەسگیرکردنیان و پاشانیش زیندانی کردنیان و دواتریش نیشتەجێبونیان لە ئۆردوگا زۆرە ملێکاندا , ئەمە بۆ خوچی ئافرەتانی دوچاری دەیان نەخۆشی دەرونی و گیروگرفتی کۆمەلأیەتی کرد .

هەربۆیە بۆ قسەکردن لەسەر کاریگەری شالأوەکانی ئەنفال لەسەر باری کۆمەلأیەتی ژنانی پاشماوەی ئەنفال , ناکرێ رۆڵ و ئەرکی ئافرەتان بەرلەشالأوەکانی ئەنفال پشت گوێ بخەین , چونکە توێژینەوەکە تەواوکار دەرناچێ , بۆیە بەسێ قۆناغ باس لە باری کۆمەلأیەتی ئافرەتان دەکەین :.

ا-رۆڵ و ئەرکی ئافرەتان بەر لەشالأوەکانی ئەنفال .

ب- بارودۆخی ئافرەتان لە شالأوەکانی ئەنفالدا .

ج-بارودۆخی ژنان لە دوای شالأوەکانی ئەنفال .

ا- رۆڵ و ئەرکی ئافرەتان بەر لەشالأوەکانی ئەنفال .

لێرەدا ڕۆڵ و ئەرکی ژنان ئەخەینە ڕوو لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا ، بەتایبەتیش لە گوندەکاندا لەبەر ئەوەی لە گوندەکاندا زیاتر ڕۆڵ و ئەرکی ژنان قورستر دەبێت و دەردەکەوێت ، لەلایەکی دیکەشەوە گوندەکان پەیوەندی ڕاستەوخۆیان بە شاڵاوەکانی ئەنفالەوە هەیە .

بۆیە سەرەتا پێویستە ئەوە بڵێین کە کۆمەڵگەی کوردەواری کۆمەڵگەیەکی لادێ نشینی کشتوکاڵییەو پابەندیشە بەکۆمەڵێك داب و نەریت و بنەمای تایبەتی خۆی کە جیاوازە لە کۆمەڵگەکانی دەوروبەری ، دیارە ئافرەتیش وەکو توێژێکی سەرەکی ڕۆڵ و ئەرکی خۆی لە بنیات نانی کۆمەڵگەدا بینیوە و بوونی خۆی لە گشت بوارەکانی ژیاندا پیشانداوە .

هەرچەندە کۆمەڵی کوردەواری پەیوەستن بە سیستمی باك سالارییەوە کە ئەمەش پەیوەندی بە سیستمی خێڵایەتییەوە هەیە ، ئەم سیستمە تاکو ئیستا توانیویەتی پارێزگاری لە مانەوەی خۆی بکات .(ئەم سیستمەش وای کردووە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە هەمیشە پیاوان خاوەنی دەسەڵات و بڕیاربن و لێپرسراویش بن لە بەرامبەر ژنان ، هەربۆیە زۆربەی کارەگرنگ و چارەنوسسازەکانی خێزان لەدەستی پیاواندا بووە و پیاوان بەو ئەرکە هەستاون ، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ناکرێ نکوڵی لەوە بکرێ کە ژن پایەیەکی بەرچاوی هەبووە لە کۆمەڵگەی کوردیدا ، هەرلەناو خێزانەوە تاکو دەگاتە یەکە کۆمەڵایەتییەکانی تر ، هەروەها ژنان تا ڕادەیەك لە ژیانی ڕۆژانەیاندا سەربەست بوون ئەم سەربەستییەش لەشارەکانەوە بۆ لادێکان گوێراوە)" 9 ".

سەرەڕای هەموو ئەو داب و نەریت و گیروگرفتە کۆمەڵایەتییانەی کە بەسەر ئافرەتە گوندنشینەکاندا سەپێنراوە و زۆرجار بۆتەهۆی دواکەوتنی لەڕوی کۆمەڵایەتیو ڕۆشنبیریو ڕامیارییەوە ، بەلأم لەگەڵ ئەوەشدا هەمیشە ئافرەتی کورد شانبەشانی پیاوان بەشدار بوونە لە گشت بوارەکانی ژیاندا .

(ئافرەتی کورد بە حوکمی باری جوگرافی ناوچەکەو داب و نەریتی خۆی هەمیشە شان بەشانی پیاوان لەبوارەکانی کارو گوزەران و ژیان بەڕێوەبردندا بەشداربونەو ، لەهەمان کاتیشدا ڕۆڵی جوامێرانەو بەرچاویان لە ئیدارەی کاروباری سیاسیدا نواندووە)" 10 ".

سەرەڕای ئەوەی ژنان لەکۆمەڵگەی کوردیدا لە پاڵ کاری ڕۆژانەییو ئیش و کاری ناومالی و ئاژەڵداری و کشتوکاڵی ، لەهەمانکاتدا بەخێوکەرو پەروەردەکەری منالأنیش بووە ، (ژنان لە کۆمەڵگەی لادێنشینی کوردیدا ، بەشداری پیاوانیان کردوە لە کشتوکاڵ و ئاژەڵداریدا بەشێکی زۆری کارەکانی لادێ لەلایەن ژن و پیاوەوە پێکەوە کراون ، سەرباری ئەوەی ژن ماڵداریشی لەسەر بووە) " 11 "

وێڕای هەمو ئەو ئەرکانەی کە لەسەر شانی ژنی کورد بووە ، ژنان توانیویانە ڕۆڵی گەورەیان هەبێت و لە قۆناغە جیاجیاکاندا دەسەڵاتی سیاسیان گرتۆتە دەست و بەشداریان لە بەڕێوە بردنی کاروباری دەوڵەتدا هەبووە هەروەك خانزادی میری سۆران و عادیلە خانمو حەبسەخانی نەقیب و چەندانی تر کە توانیویانە ئەسپی خۆیان تاوبدەن و ڕۆڵی سیاسیانەی خۆیان بگێڕن (ئەوەتە حەبسەخانی نەقیب لە بیست وسییەکانی سەدەی بیستەمدا چەندین جار نامەی تایبەتی ناردووە بۆ بارەگای یەکێتی نەتەوەکان لە جنێف وتێیدا باسی ئەو جەورو ستەمە زۆرەی کردووە کەبەسەر کوردا هاتوون ، هەروەها میناخانمی خێزانی پێشەوا قازی محەمەدی نەمر لە ڕۆژگاری

کۆماری مهاباتدا جێگای حەبسەخانی نەقیبی گرتبووەوە وا دیارە خەریکی دامەزراندنی یەکەمین رێکخراوی ئافرەتان بووە) " 12 " .

هەروەها ئەمین زەکی بەگ سەبارەت بەرۆڵی ژن لە کۆمەڵی کوردەواریدا دەڵێ (لە مێژوی هۆز وتیرە کوردییەماندا کۆمەڵێك ئافرەت هەبون کە توانیان رۆڵی بەرچاویان هەبێت و کاروباری خێڵ و هۆزەکانی خۆیان بەڕێوەبەرن , لەوانەش حەلیمەخان لە هەکاری و عادیلە خان لە هەڵەبجەو کوێخا نێرگز لە شوان) " 13 ".

بەلأم سەبارەت بە سیستمی کۆمەلأیەتی و چۆنیەتی پەیوەندی کۆمەلأیەتی لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگەدا, ئەوا پەیوەستە بە خێزانەوە چونکە خێزان ئەو سیستمە کۆمەلأیەتییەیە کە داب و نەریت و ترادسیۆنە کوچمەلأیەتییەکان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی دەگوازێتەوە .

هەروەها پەیوەندی نێوان تاکەکان لە خێزاندا پەیوەندییەکی پتەوەو لەسەر بنەمای سۆزو خۆشەویستی وەستاوە, وە بۆ بەردەوامی ئەم پەییوەندیانە زۆربەی کات پرۆسەی هاوسەرگیری لە گوندەکاندا لە نێوان خزم وکەس و کاردا ئەنجام ئەدرێ , بۆیە زۆربەی کات ئەو خێزانانەی کە لەگوندێکدا دەژین خزم و کەس و ئاموزای یەکترین ئەویش بەهۆی پرۆسەی ژن و ژن خوازێوە .

لە گوندەکاندا باوك سەرۆکی خێزانەو لێپرسراوی کاروباری رۆژانەی ئەندامانی خێزانەو ئەندامانی خێزانیش گوێڕایەڵی دەکەن و رێزی لێدەگرن , هەمیشە لە لادێکاندا باوك و دایك ئارەزووی منالی زۆردەکەن (خێزان لە لادێکاندا بەوە دەناسرێنەوە کە قەبارەی گەورەیەو منالّ بوون تیایدا زۆرە , ئەمەش لەلایەك پەیوەندی بە سروشتی ژیانی لادێوە هەیە کە پێویستی بە هێزی کارەو, لەلایەکی دی پەیوەندی بە تێڕوانینی کۆمەلأیەتییەوە هەیە , چونکە لە ناوچە گوندنشینەکاندا زۆری ژمارەی منالّ پایەیەکی کۆمەلأیەتی دەداتە خێزان) " 14 ".

ژنان لە لادێکاندا پەیوەندی کۆمەلأیەتییان زیاترە بۆدەرەخسێ لەگەلّ خەڵکانی تردا بەهۆی چونە دەرەوەیان لەمالّ بۆ کاری رۆژانەیان (کارکردن لەدەرەوەی خێزاندا بۆتەهۆی ئەوەی کە ژنان لە چوارچێوەی مالّدا گۆشەگیر نەبن و بواری تێکەلأوبونیان بۆ برەخسێت , هەربۆیە ژنانی جوتیار زیاتر کۆمەلأیەتی ترن لەچاو ژنانی تردا و, سەربەستی هاتوچۆو سەردانیان هەبووەو بەشداری پرسەو شایییان کردووە)" 15 ".

لێرەوە ئەوەمان بۆدەردەکەوێت کە :

1– ئافرەتان لە کۆمەڵگەی کوردیدا وێرای هەموو ئەو داب و نەریت و کۆت و بەندانەیان بەشداری گرنگیان لە بنیات نانی کۆمەڵگەدا هەبووە .

2– سەرەڕای ئەرکو کاری رۆژانەی ژنان لە کۆمەڵگەی کوردیدا , توانیویەتی بەشداری لە بەڕێوەبردنی وولأت و کاروباری سیاسیدا بکات .

3– بەهۆی بەشداریان لە پرسەو شایی و پەیوەندییە کۆمەلأیەتییەکاندا ژنان زیتر کراوەترو کۆمەلأیەتی تر بونە و خاوەنی جۆرێك لەسەربەستی خۆیان بوونە .

4– هەرچەندە لە خێزاندا باوك سەرپەرشتیارە , بەلأم لە لادێکاندا ژنان بەشداری کاریکشتووکاڵی و ئاژەڵداری و زۆربەی کارەکان بەهاوکاری پیاوان پێکەوە دەکەن .

ب- بارودۆخی ئافرەتان لە شالآوەكانی ئەنفالدا

بەر لە دەست پێكی شالآوەكانی ئەنفال وەكو خۆبۆئامادەكردن و رێگەخۆشكردنێك بۆشالآوەكە ,رژێم بەبڕیارێك كە لەرۆژی 21 /6 / 1987 ئاگاداری خەڵكی گوند نشینەكانی كرد كەلەم رۆوە دێهاتەكان وەكو دێهاتی قەدەغەكراو دادەنرێ , سوپا پێویستە هەركات بێیەوێت بۆردومان بكات و تۆپ و هەلی كۆپتەر بەكاربهێنێت , هەركەسێك لەو گوندانەدا بگیرێ بەبێ جیاوازی دەگوژرێ . " بڕوانە پاشكۆی ژمارە 2 "

هەربۆیە رژێم لەم رۆژەوە تا 22ی شوباتی 1988 سەتای ئەنفال دەستی كرد بە پیادەكردنی پلانەكەی (رژێم بەرلەشالآوەكە رۆژانە بۆردومانی گوندەكانی دەكرد و هەلیكۆپتەریش بەردەوام بەسەر گوندەكاندا دەسوڕایەوە , هەركات زیندەوەری ببینیایە لە مرۆڤ و ئاژەلٚ تەقەی لێدەكرد , هەبۆیە خەڵكی لەترسی بۆردومانی تۆپ و هەلی كۆپتەری رژێم بەشەو ئیش و كاریان دەكردو بەرۆژیش خۆیان دەشاردەوە)" 16 " .

پاش ئاماری سالٚی 1987 رژێم بەتەواوی گوندەكانی دابڕی لە شارەكان و داوای لێكردن كە گوندەكان چۆلٚ بكەن و لە ئۆردوگاكاندا نیشتەجێ بن , بەلآم پاش گوێ نەدانی خەڵكی گوند نشینەكان بەبانگەوازەكەی رژێم , هەربۆیە شالآوەكانی ئەنفال دەستی پێكردو هێزی جاش و یەكە سەربازیەكان بە پالٚپشتی فرۆكەی جەنگیو بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی زۆردڕندانە پەلاماری گوند نشینەكانی دەدا , ئەویش بەبێ جیاوازی كردن لەنێوان ژن و منالٚ و پیرو گەنج دا .

هەروەك حەبسە بەهادینی خەلكی گوندی "لەكی قادر سەرهەنگ" و ئیستا دانیشتوی شۆڕشە دەلٚێ (پاش ئەوەی جەیش و جاش بەپالٚ پشتی توپ و تەیارەو شۆفلٚ هاتن دایان بەسەر دێكەماندا , بەبێ جیاوازی كردن لە نێوان ژن و منالٚ و پیرو گەنج دا هەمومانیان كۆكردەوەو خستیانینیانە ناو ئیڤاوەو بۆ لیواكەی چەمچەمالٚ , لەوێشەوە بۆ تۆبزاوا كاتێ گەیشتین دەتگوت رۆژی حەشرە هێندەی خەلٚك لێ بوو قیژەی ژن و منالٚ دەگەیشتە كەشكەلانی فەلەك)" 17 " .

پاش گێدەیشتنی خەلٚكەكە بەسەربازگەی تۆبزاوا كەمەلٚبەندی سەرەكی كۆكردنەوەی ئەنفالەكان بوو بەتایبەتیش لە قادركەرەم و لەیلان وچەمچەمالٚ وتەقتەقەوە , پاشان لە تۆبزاوا دەست كرا بەدابەشكردنی خەلٚكەكە بەسەر چوار گروپدا هەروەك بەسیرە عەلی لە دایك بووی سالٚی 1964 كەركوك دەلێت (لە ناونوسینەكەدا لە یەكتری جیاكراینەوە , هەرچی پیاوی گەنج بوایە ئەیان خستە ریزێكەوە و ئەوەی پیربوایە بۆریزێكی ترو ژن و منالٚ پێكەوەو كچە عارەبەكانیشیان بۆ قاعەیەكی تر برد) " 18 "

هەرلەناو زیندانەكەشدا بەجۆرەها شێوە ئازاری جەشتەیی و دەرونیان ئەدان , زوربەی كات لەبەرچاوی ژنان تەعزیبی پیاوانیان ئەداو هەروەها منالآنیان لێدائەبڕین هەروەك (سەبریەیە عبدالكریم)ی دانیشتوی سمود دەلٚی (بۆ زیاتر ئازاردانمان زۆربەی جار شەو دەهاتن هەرچی منالٚ بوو لێیان ئەسەندین , منالٚ هەبوو شیری ئەخوارد , هەبوو لە شیرینی خەودا بوو , ئەیانكرد بەپەلێداو ئەیانبرد , قیژەو زریكەی منالٚ وهاواری دایكان ئاسمانی كاس ئەكرد , كوێر ئەبوین ئەوەندە ئەگریاین ... پاش چەند سەعاتێك بۆیان ئەهێنانینەوە) " 19 ".

سەرەڕای ئەوەی زۆرێك لە ژنان دوو گیان بوون منالٚەكانیان لەباردەچو یاخۆد لەناو ئەو حەشاماتەدا منالٚیان دەبوو , هەروەك " فەیرۆز ئیسماعیل جەلال " دانیشتووی سمود دەلێ (لەناو ئەو هەموو دەردەسەری و

www.dengekan.com
4/13/2007

ڕەزالەتی‌یەی توێزاوادا بەو هەموو ژان و نارەحەتی‌یەوە بە سکێك دوو منالم بوو ....! تۆ بیربکەرەوە ژنێك زەیستان بەدوومنالی روتەوەو لە ناو ئەو هەموو زوڵم و زۆرو برسێتی‌و بەتبەختی‌یەدا بەبێ کەل و پەلێ ئەبێت ژیان چۆن بێت ....! ئەمە سەرەرای سوکایەتی کردن و ئازاردانی سەربازەکانیش لەولاوە بوەستێ)" 20 "

ئەو چەند رۆژەی کە لە توێزاوابون ژنان توشی دنیایەك لە مەینەتی و دەردەسەری و ئازاری جەستەیی و دەرونی بونەتەوە . تا دەگاتە سەردەست دریژی کردنە سەر ئافرەتان .(کاتێك پیاوو ئافرەتەکان لێك جیاکرانەوە , جەلادەکان دەست درێژی‌یان کردۆتە سەر ناموسی ئافرەتەکان و تەعەدایان لێکردوون) " 21".

ئەمیش بەدوور لەهەموو داب و نەریتێکی مرۆڤایەتی سوکایەتی‌یان بەکەرامەتی هاولاتیان کردووە , زۆربەی شاهیدحالەکان دەست درێژی ناموسیان بینیوە , "رەحمە عبالکریم " دەڵێ (بەچاوی خۆم لەسەربازگەی توێزاوا دەستدرێژی کردنە سەر ئافرەتانم بینیوە , کچێکی زۆر جوان کەناوی بەیان بوو خەڵکی یەکێك لەگوندەکانی قەرە حەسەن بوو , تەمەنی " 14 ـ 15 " سالێ بوو عەسکەرەکان پەلاماریان دا , هەر ئەو شەوە لە تاوا شێت بوو دوایی لە قاعەکان بە زنجیر دەیان بەستەوە بە پەنجەرەکانەوە) " 22 ".

هەروەها ئافرەتێکی هەلاتووی عەرعەر دەلێت (رۆژی واهەبووە دوانزە پیاو هاتونەتە لام و دەستدریژیان کردۆتە سەرناموسم) " 23 ".

لەلایەکی تریشەوە بەشی زۆری ئەو ئافرەتە گەنجانە درانە ئەفسەرو رەفیق حیزبی و سەرەك عەشەرتەکان و بەزۆر لێیان مارەکراون بەبێ گوێدانە هیچ یاساو دابو نەریتێك .(" ئامینە حەمە ئەمین صالح " 12 سالێ و لە داك بوی 1976 خەڵکی گوندی گوپتەپەیە لە کیمیابارانەکەی گۆپتەپەدا دایکی و باوکی‌و چوارخوشك و دووبرای شەهید بوون , خۆشی ئەنفال دەکرێت و رژێم دەیداتە یەکێك لە رەفیق حیزبی‌یەکان و " 10 "هەزار دیناریشی بەخەلات دەداتێ , ئێستا ئامینە خێزانی ئەو رەفیق حیزبی‌یەیەو دانیشتووی شارۆچکەی " تەیمومەیە" لە پارێزگای بەسرەو چوار منالیشی هەیە)" 24 " .

هەروەها بەشێکی زۆری خەڵکی شارەکانی بەغداو باشوری عێراق ئاگاداری ژیان و چارەنوسی ئەو کچانەن کە دراون بە رەفیق حیزبی‌یەکان . ئەوەتا سیروان ئەحمەد بەگ , دانیشتوی شاری بەغدا لە گەرەکی رەشید دەلێت (هاورێییەکم بەناوی " ئەحمەد حاجی ئەمین " ناسراو بە ئەبوو ئازاد شوێنی زیاتر اە " 40 " کچی کوردی ئەنفالکراو پێدەزانێ کە لەلایەن رژێمەوە دراون بەرەفیق حیزبی‌یەکان , هەروەها ئەیوو ئازاد زانیاری تەواوی لەسەر شوێنی ئەو کچە کوردە ئەنفالکراوانە هەیە) " 25 ".

بێگومان رژیم بەم کارەی دەیبیست بەیەکجاری داب و نەریت و کلتوری رەسەنی کوردەواری بشێوێنێ چونکە ئافرەتی کورد هەمیشەخاوەنی رەوشت وکەرامەتی خۆی بووە , هەروەك دەستدرێژی ناموس لە کۆمەڵی کوردەواری‌دا زۆر لە کوشتن و لەناوبردن قورستر بووە .

(ئەوەی جێگای قێز لێبوونەوەیە رژێم ئەنجامی دابێت ئەوەیە کە وێرای سوکایەتی کردن بەئافرەتان و ئازاردانیان , رژێم کەوتە مامەڵەو سەودایەکی تر , ئەویش فرۆشتنی ئافرەتان بوو, هەروەك چەرخەکانی ناوەڕاست و کڕین و فرۆشتنی بەندە " عەبد" و گەڕانەوە بوچ سیستمی " عبودی‌یەت ") " 26 ".

سەرەڕای فرۆشتی ئافرەتـان بـە ئەفـسەرو رەفیـق حیزبییـەکان زۆر جـار بەکۆمـەلچ عـەرەب چـونەتە انـو زیندانییەکان و ئافرەتە جوانەکانیان هەڵبژاردووە , هەروەك رەحمـە عبـدالکریم دەڵێـت :(دوو هەفتـەبوو برابوینـە دووبز , رۆژێك کۆمەڵێك سەیارەی جام رەش هاتن , هەمووی عەرەبی دزداشە لەبەر بوون بەناو قاعەکەدا ئەگەڕان , زابتی قاعەکەی ئێمە پیاوێکی باش بـوو پێـی ووتـین هەرچـی ژنـی جـوان و جـەحێلّ هەیـە لەچـکەکانتان لـە دەم و چـاوتانەوە بئـاڵێنن , ئەمانـە هـاتوون هەرچـی جـوان بێـت و عـەقڵیان بیبرێـت ئەیبـەن بـۆ خۆیـان , کۆمـەڵێکیان جیاکردەوەو بردیانن) " 27 ".

رژێم سەرەڕای فرۆشتنی ئەم ئافرەتانەلـەناو خـۆدا کەوتـە دابەشـکردنیان و فرۆشـتنیان بەسـەر مـەلهاو یانـە شەوییەکانی وولاّتانی عەرەبی دەوروبەردا , بەپێی بەڵگەنامەیی ژمارە (601) ساڵی 1989 رژێم لەسەر داوای ولاّتی میصری عەرەبی (18)کچی کوردی ئەنفال رەوانەی مەلهاکانی ئەو ولاّتە دەکات , هەروەك لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە :

بەناوی خوای گەروەو میهرەبان

نهێنیو زۆر بەپەلە	ژمارە / 1601
بەڕێوەبەرایەتی هەوالگری پارێزگای کەرکوك	بەروار / 10 / 12 / 1989

بۆ / بەڕێوەبەرایەتی موخابەراتی گشتی

بابەت / جیٚبەجێکردن

دوای ئامـــاژەی راســـتەوخۆ لەلایـــەن ســـەرکردایەتی سیاســـییەوە , هەڵـــساین بەئەنجامـــدانی پرۆســـەکانی ئەنفالی (یەکەم و دووەم) , کە تیایدا کۆمەلێکی جۆربەجۆرمان لـە هاولاّتیانیئـەو ناوچـانە دەسـتگیرکرد , لەگـەڵ ژمارەیەکی بەرچاو لە کچان کە تەمەنیان لە نێوان (14 ـ 29) ساڵیدان , هـەروەها بـەپێی فەرمانـەکانی ئێـوەی بەڕێز ژمارەیەك لەو ئافرەتانەمان رەوانەی " مەلهاو یانە شـەوییەکانی " وولاّتـی میـصری عـەرەبی کـرد , ئـەویش لەسەرداوای خۆیان واتا " دەوڵەتی میصر " , ئەمـەش لیـستی نـاوی سـەرجەم ئـەو کـچانەن لەگـەڵ تەمەنـەکانیان بفەرموون بۆ ئاگاداریتان لەگەڵ رێزدا :

ناوەکان	تەمەن
گەلاوێژ عادل رەحیم	17
چیمەن نازم عەباس	23
لەیلا عەباس جەوهەر	21
لەمیعە نازم عومەر	19
پەیمان شوکر مستەفا	16
خۆراسان عبدالله تۆفیق	20
قەدرییە ئەحمەد ئیبراهیم	17
گولیلك ئیبراهیم عەلی	19
خەولە ئەحمەد فخرالدین	25

عیسمەت قادر عەزیز	24
نەجیبە حەسەن عەلی	18
حەسیبە ئەمین حەمزە	29
شلێر حەسەن عەلی	20
شوکریە رۆستەم محەمەد	27
حەسیبە هیدایەت ئیبراهیم	15
کوێستان عەباس مولود	26
سروە عوسمان کەریم	17
سۆزە مەجید بەسیم	29

ئیمزا

بەڕێوە موخابەراتی پارێزگای کەرکوك

1989 / 12 / 20

(بڕوانە پاشکۆی ژمارە 7)

بۆزیاتر دڵنیابوون لەسەر ناردنی ئافرەتی ئەنفال بۆمیصر و " ئەڵماس پیر داود هەیاس " کاکەیی لەدایك بوی 1939 ی شاری کەرکوکە دەڵێت (من لەساڵی 1988 کریکاربووم لە باخچەی " مەقەڕی قیادەی جەیشی شەعبی لیوای کەرکوك " بەیانیەك کارم دەکرد لە حەدیقەکەدا سێ میصری اە بەصرەوە هاتبوون هاتن بۆلای " سەردار " زابت تەوجیهی سیاسی , ووتیان هاتوین بۆ ژنی کورد , ئەویش زانیاری نەبوو لەسەر شتی وا بۆیە حەبسی کردن , بەیانی "قایدی جەیشی شەعبە " ناتق هات سەردار پێی ووت : ئەو ژنانە هاتوون بۆ ژنی کورد , تو هیچ زانیاریەکت هەیە لەسەریان , ناتقیش وتی من هیچ مەعلوماتێکم نیەیە بۆ یە دەچم بۆ (فەرع) واتا فەرعی کەرکوکی حیزبی بەعس , نا تق چوو پاش نیوسەعات گەڕایەوە ,بەسەرداری ووتی ئەو سێ میصریەیە بێنن بەڵێ شتی واهەیە , لەگەڵ خویدا سواری کردن چون بۆ مەعەسکەری توپزاوا ,کە هاتنەوە مەقەڕی قیادە سێ ئافرەتیان لەگەڵ خۆیان هێنابوو , بەچاوی خۆم هەرسێ ئافرەتەکانم بینی , تەمەنیان لەنێوان " 18 ـ 20 "ساڵ دەبوون و جل و بەگی کوردیيان لەبەردابوو , دواتر ئافرەتەکانیان بردوو رۆیشتن)" 28 ".

بۆ زیاتر بەدواداچونی ئەم بەڵگەنامەیەو کەس و کاری ئەو ئافرەتانەی کە ناویانی تیا هاتووە , لەشاری دوزخورماتوو " بەشارەت ئەمین هەمزە "مان دواند ,کە برای حەسیبە ئەمین هەمزەیە لەگەڵ هەردوو کچەکەی نەجیبە حەسەن عەلی 15 ساڵ و شلێر حەسەن عەلی 12ساڵ کەناویان لەبەڵگەنامەکەدا هاتووە, لەگەڵ حەسیبە هیدایەت ئیبراهیمی براژنی , دەڵێ (لە پاش ئەنفالکردنیان لە گوندی وارانێی خواروو هێنایانە دوزوو لە وێوە بۆ توبزاوا وە پاشان بۆ دبسیان بردن , ئێمە تا ئەوێ هەواڵیان ئەزانین ئەویش بەهۆی نیعمەت وارانی کەتا دبس لەگەڵیان بوو پاشان ئەو بەربوو , ئێمە ئەمساڵ هەوالیانمان نەئەزانیبەلاَم کاتێك زانیمان ناویان لەبەڵگە نامەکەدا هاتووە زۆرمان پێخۆشبوو , بەلاَم کاتێك زانیمان ناردویانن بۆمیصر زۆر نارەحەت بووین چونکە ئەوان بەزۆر براوون

, ئەوان زۆر بەرەوشت بوون ,وەلەگەڵ ئەوەشدا خواکا ئەوانشۆراغیان دەبێت و دێنەوە زۆر پێخۆشحاڵ دەبین , خوشکەکەم حەسیبە خۆیو پیاوەکەییو شەشە کچی ئەنفالە , بەلاّم ناوی دوو کچیان لەبەلّگە نامەکەدا هاتووە , هەروەها براو براژنەکەشم ئەنفالە ,)" 29 "

هەروەها مام هیدایەت ئیبراهیم و فەتحیـە جەلالی دایك و باوکی حەسیبە هیدایەت ئیبراهیم کەناوی لە بەلّگەنامەکەدا هاتووە سەرەتا مام هیدایەت ووتی (ئێمە کاتێ زانیمان هەواڵی کچەکەمان هەیە زۆرمان پێخۆش بوو بەلاّم کە بۆمان دەرکەوت نێردراون بۆ میصر , زۆر جەرگ بڕ بوو چونکە کچەکەمان زۆر رەوشت بەرز بوو … چیبکەین… حەمد بۆ ئەو خوا ..... وەلاّتی دەسەلاّتم هەبوایە پەنجا بەعسیم ئەکوشت ..... بەلاّم ئاخ خ خ .. چیبکەم پیریو نەخۆشی)" 30" .

هەروەها فەتحیەجەلالی دایکی دەلّێ : کچەکەم سێ ساڵ بوو شووی کردبوو منالّی نەبوو , پیاوەکەشیئەنفالە ئیتر نازانم ئەلّێن ناردویانە بۆ مەلها , ئیمە هەرکات بینەوە وەك نوری چاومان رێزیان لێدەگرین)

لەلایەکی ترەوە نامق عبداللە تۆفیق کەبرای خۆراسان عبداللە تۆفیقەو کچەکەی بەناوی چیمەن نازم عەباس ناویان لە بەلّگەنامەکەدا هاتووە دەلّێ : خوشکەکەم چوار منالّی هەبوو مێردیکەشی ئەنفالە , بەراستی بەبیستنی هەوالّەکە لەلایەك زۆرمان پێخوش بوو کەماون , لەلایەك مردنمان دەخواست , هەرچەندەشتەکە هیچ دەسەلاّتی ئەوانی تێدا نییە , بەلاّم ئەوەی لامان گرانە ئەوەیە کە کەس لەکاربەدەستان بەدەنگمانەوە نەهاتوون , وەفدێکیان نەناردووە بۆمیصر بۆئەوەی سۆراغیان بزانین)" 31 "

هەر لەتۆپزاوا هەرچی گەنجەکان بوو جیایان کردنەوەو بەرەوچارەنوسی نادیاریان بردن ئەوەتە " ئینجێ رەحمان عوسمان " خەلّکی ناوچەی جەبارە دەلّێ (پێنج رۆژ بەبەر چاومەوە پۆل پۆل زەلامیان ریز دەکردو دەست و چاویان ئەبەستنەوە لە سەیارەی " سەر داپۆشراودا " بارانیان ئەکرد , مە گەر خواوصەدام و سایەق سەیارەکان زانیبێتیان بۆ کوێیان ئەبەن , پێنج شەوو پێنج رۆژ لەو پەنجەرەیەوە چاوم بڕیبووە قاپی خوا) " ."32

بەپێی زۆرێك لە زانیارییەکان ئەم گەنجانە بەشی زۆریشان لەئافرەتی گەنجیان لەگەلّدابووە لە بیابانەکانی عەرعەرو رومادی و سەماوە زیندە بەچاڵ کراون , زۆر بەدەگمەن لەو دۆزەخە رزگاریان بووە , ئەو چەند کەسەشی کە رزگاریان بووە هەندێکیان گەڕاونەتەوە کوردستان و هەندێکیشان رویان لە ولاّتانی دراوسێ کردووە , بۆ ئەم مەبەستە " م. حاجی شەوکەت رەفعەت " مامۆستا مزگەتی شوعلە لە خانەقین کە لەساڵی 2002 دا سەفەری حەجی کردووە یەکێك لەکچە ئەنفالکراوەکانی بینیوە لەلای پیاوێکی عەرەب لە سعودییە , مامۆستا حاجی شەوکەت دەلّێ : (من لەکاتی حەج کردندا لە بازاڕی مەکەدا بووم , پیاوێکی عەرەب کەزانی من کوردم ووتی وەلاّ منیش ژنەکەم کوردە , ئەگەر حەزدەکەی بیبینی بابچین بۆ شوقەکەمان , چونکە ئەوانیش هاتبون بۆ حەج شوقەیان گرتبوو لەمەککە بەلاّم خۆیان خەلّکی (نەجد) شارێکی سعودییە لەنزیك سنوری عێراق , کاتێك چومە شوقەکە ئافرەتە کوردەکەم بینی تەمەنی لەنێوان 30 ـ 35 ساڵ دەبوو ئافرەتێکی ژیرو هێمن بوو بەلاّم زۆر بە ترسەوە مامەلّەی دەکرد زۆر دەترسا چونکە هێشتا بەعس مابوو لە ئەمن و ئیستخبارات دەترسا , هەرکە چەند ووشەیەکی کوردی لەمن بیست دەستی کردە گریانێکی بەکوڵ , پاشان هەناسەیەکی هەلّمژیو وتی تۆ بۆنی کەس و

کارمت لێدێت , بەترسەوە روداوەکەی گێڕایەوەو وتی : خـەڵکی دێیـەکی نزیکـی (دەربەنـدی خـانم) لەشـالاٌوەکانی ئەنفالدا و لە شەوێکدا ئێمەیان لە گەڵ دەیان کوڕو کچی گەنجدا براینە بیابان و هەرلەوێدا گـوێم لـەدەنگی دەسـت ڕێژی گولله و هاوارو قیژەی خەڵك بوو . ئێمەیان برد بەرەو چاڵێکی گەورەو گولله بارانیان کردین , بۆیـە هەرلەوێـدا بەچاوی خۆم دایکمم بینی کە بەرکەوت , بەلاٌم من بەرنەکەوتم لەبەرتاریکی سەربازەکان منیان نەبینی لەو چاڵە پـڕ لە خوین و مەرگە دوورکەوتمەوە بەترس و لەرزی زۆرەوە دوایی لەگەڵ 2 کوڕ و 2 کچی رزگار بوودا یەکمان گـرت و بەدرێژایی ئەو شـەوە رێگـەمان بـڕی تـا گەیـشتینە ئـاوەدانی و دێیـەکی نزیـك نەجـدی سـعودی , لـە وێ لەماڵێکـدا ماینەوە تا ماوەیەك , تا ئەم پیاوە عەرەبەم بینی کە هاموشـوی گوندەکـەی دەکـردو شـوم پێکـرد یـەکێك لـەکوڕە رزگاربووەکان بووە (ولی امرم) .

ماموستا حاجی شەوکەت دەڵـێ هەرچـەندە لەترسـا نـاوی خـۆی نـەوت بـەلاٌم وتـی نـاوم ئـوم محەمـەدە و سـێ منالێشم لەم پیاوە هەیە , هەرچەندە داوام لێکرد بێتەوە کوردستان , پیاوەکە وتی من مانعم نیە , بەلاٌم ئەو وتی مـن14 سـاڵە لەگـەڵ ئـەم پیـاوە دەژیـم و وە کەسـم نـەماوە دایکـو بـاوکم و کەسـووکارم هـەمووی زینـدە بەچـاڵ کراون)"33 "

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت رژێم بەبێ گوێدانە هێچ یاساو نەریتێکی مرۆڤایەتی بەدڕندانەترین شـێوە ژن ومنـاڵ و پیرو گەنجی زیندەبەچاڵکردوون , سەرەڕای هەموو ئەمانەش هەرلەسەرەتاوە رژێم بەردەوام لە هەوڵی تێکشکانی لایەنی دەرونی ئافرەتاندا بووە , بە برسی کردن و ئازاردانیـان لەزیندانەکانـدا مردنـی کـەس و کارایـان بەبەرچـاوی خۆیانەوە و پاشان سەگی تەرمەکانیان دەخواردن بەتایبەتیش لە نوگرەسەلمان , ئەمانە هەمووی سایکۆلۆجی‌یەتی ئەم خەڵکانەی تێکشکاندو زۆربەیان دوچاری نەخۆشی دەرونـی کوچـمەلاٌیەتی هـاتون , لـە پـاش گەڕانەوەشـیان و نیشتەجێبونیان لە ئۆردوگاکاندا روبەروی دنیایەك کێشەو گرفت بونەوە .

لێرەوە بۆمان رون دەبێتەوە کە :.

1- ئافرەتان بەردەوام لەزندانەکاندا ئازاری جەستەیی و دەرونی دراون و سوکایەتی‌یان پێکراوە .

2- بەردەوام لەلایەنئەفسەران و سەربازانەوە دەستدرێژی ناموس و سوکایەتی بەکەرامەتیان کراوە .

3- بەشێکی زۆر لە کچە گەنجەکان دراون بە رەفیق حیزبی‌یەکان یاخۆد بەوولاٌتانی دراوسێ فرۆشراون .

4- بەشێکی زۆریشیان لەبیابانەکاندا زیندە بەچاڵ کراون .

ج- بارودۆخی کومەلأیەتی ژنان لە دوای شالأوەکانی ئەنفال

پاش کۆتایی هاتنی سەرجەم شالأوەکانی ئەنفال و لێبوردنی گشتی رژێ ملە 6/ 9 /1988 , بەشی زۆری ئەوانەی لە زیندانەکان ئازادکران یاخود ئەوانەی بەرشالأوی ئەنفال نەکەوتبوون و لە کۆمەڵگا زۆرە ملێکانداو لە ژێچر چاودێری سەختی ئیستخبارات و ئەمندا جێگیرکران و بونە پاشماوەی ئەنفال ئەمیش لە دوو حاڵەت پێك هاتبوون :. " 34"

1- ئەو ئافرەت ومنالأنەی پاشماوەی ئەنفال کەلە هەردوو زیندانی (نوگرەسەلمان ودبس) بەربوون لە ئەنجامی لێبوردنی گشتی .

2- ئەو خێزانانەی بەشی زۆریان ئافرەت بوون و لە پەراوێزی پەلامارەکە بەرنەکەوتن و پێوەنەبوون .

بەهەردوو ئەم جۆرە خێزانەو ئافرەتانە پاشماوەی ئەنفال پێکدەهێنن .

بێگومان پاشماوەی ئەنفال بەشی زۆریان ژن و منالٚ وپیرو پەککەوتە بوون و روبەرووی دەیان کێشەو گرفتی ئابوری کۆمەلأیەتی و دەرونی بونەتەوە , وە بەردەوام لە پرۆسەی تێکشکاندندان , ئافرەتان پانتاییەکی گەورەیان لە لە کارەساتی ئەنفالدا داگیرکردووە ,چونکە بەپێی زۆربەی ئامارو زانیارییە گشتیەکان بەشی زۆری ئەوانەی کە بەرشالأوی ئەنفال کەوتوون وبێسەرو شوێن کراو نلە رەگەزی نێرینەن ز

هەروەك لەخشتەی ژمارە (6)ی لایەنی مەیدانییەکەدا بۆمان دەردەکەوێت , رێژەی (60,97) ی ئەنفال کراوان لە رەگەزی نێرن , بەرامبەر بە رێژەی (39,02) لەرەگەزی مێینەن , ئەم حاڵەتەش هۆکاری گەورەی تەنگەژە کۆمەلأیەتییەکە بوو لە دوای ئەنفال , چونکە زۆربەیائەو پیاوانەی شوێن بزرکران خاوەنی خێزانی خۆیان بوون .

دیارە بەغیابی باوك لە خێزاندا جۆرێك لە تێکچون و پەرتەوازەیی روو ئەدات , لێرەوە ژنان رووبەڕوی حاڵەتێك بوونەتەوە کە سەخت تربووە لەوەی کەتەنها بێوەژن کەوتبن چونکە دەبوو لەدوایئەم ساتە وەختەوە , دایك لەهەمان کاتدا دایکێکی نان پەیداکریش بوایە بۆ ئەو خێزانە زۆرەی کەتەنها منالٚی تێدا بەجێماوە .

هەروەك خاتوو " صەبرییە عبدالکریم " دانیشتوی صمودەو دایکی هەشت منالە دەلٚێ (دوابەدوای رزگار بونمان لە جەهەنەمی تۆپزاوا و هاتینەوە صمود هیچ شتێکمان نەبوو , مێردەکەم ئەنفال کراوە , خۆم و کچەکەم 11 سالٚ کرێکاریمان کرد تا لەو سالٚی گرانییە رزگارمان بوو لەبرسا نەمردین , چونکە کەس نەبوو هاوکاریمان بکات , وە لە ئاکامی ئیش و هیلاکیدا توشی چەندین نەخۆشی و دەردی بێدەرمان بووین و) " 35 ".

سەرەڕای هەموو ئەو گرفت ماندوبونە جەستەیی ژنان , بەلاچم بەناچاری بۆ پەیداکردنی بژێوی ژیانیان شانیان دایە بەر کارکردن , کەئەمکەش بۆ ئەوان زۆر سەخت بوو , چونکە هەرچەندە لە لادێکاندا ژنان هاوکارو یارمەتی دەری پیاوان بوون لە ئیش و کاری رۆژانەیاندا , بەلأم کەهاتنە ئۆردوگاکانەوە کاری پیاوان و ژنان بەتەواوی جودابوو , (چونکە بەهۆی ئەوەی کۆمەلٚگای ئیچمە کۆمەلٚگەیەکە ئافرەت ئافرەت لە هەموو روویەکەوە وابەستەی پیاوە , بەتایبەتی لەرووی ئابوورییەوە , هەرچەندە ئافرەت لەلادێکاندا هاوشانی پیاو لە کێلٚگە کشتوکالٚییەکاندا

یان له ئاژەڵداریدا هاوکاری پیاو بووه , بەڵام له ئۆردوگاکاندا جگـه لـەوەی پیـاو ون کـرا , ئیـدی تـەواو ئافرەتـان روبەروی قەیران بونەتەوه دەربازبوون لێی کارێکی ئاسان نیيه) "36".

بـەڵام سـەرەڕای بـونی دەیـانگیروگرفتی کۆمەڵایـەتی و دەرونـی ژنـان ناچـاربوون بـۆ پڕکردنـەوەی پێداویستیيەکانیان کاربکەن , چونکه کەس نەبوو هاوکاریان بکات له ناوژینگەیەکدا دەژیان که هەموویان دوچـاری هەمان گرفتی ئابوری و کۆمەڵایەتیو سایکۆلۆجی بونه .

ئەمـە سـەرەڕای تانـەو تەشـەری ناوکۆمـەڵگا بەرانبـەر بـەم ئافرەتانـە , بەشـی زۆریـان لـە رێگـەی کـەرکوك کاریاندەکردوو رۆژانه لەلایەن ئەمن و ئیستخبارات و سەربازانی رژێمەوه سوکایەتیيان پێ دەکرا ,.

لەلایەکی تـرەوه ئـەوەی زیـاتر ئـەم ژنانـەی تێکشکاند و توانـای لێبڕیبـون چـاوەڕوانیيە و ئـەمان دەیـان سـاڵ لەچـاوەڕوانی بـرااو مێـردوو کـەس و کاریانـدا بـوون کەئەمـەش بـۆ خـۆی هۆکـاری دروسـتبونی دەیـان نەخۆشـی سایکۆلۆجیيه .

هەروەك سوعات عەلی دانیشتوی تەکیيه دەڵێ:(هێندە چاوەڕوانیمان کرد , چاومان روناکایی تیادانـەما , تـاکو ئیستاش هەرلەچاوەڕوانی مێردەکەمدام کەبێتەوەو رزگارمان بێت لەم ژیانه پڕ لەچەرمەسەریيه)" 37 "

هۆکاریکی دی که ئافرەتانی تیا بەنەته قوربـانی کاریگـەرترین گرفتـی کۆمەڵایـەتی دروسـت کـردووه , ئـەویش چارەنوسی هەزاران ئافرەتی گەنج و کەم تەمەنن , کەهەیانه دەست گیران داربونەو هەیانه چەند مانگێـك لای مێـرد بونەو هەشیان منالێك یاخود دووماڵیان هەیەو شویان نەکردۆتەوه .

دیاره ئەمانیش بەسەر سێ حاڵەتدا دابەش دەبن :." 38 "

1– ئەو ئافرەتانەی که پێشتر شویان کردبوو .

2– ئەو ئافرەتانەی که پێشتر مارەکرابوون و نەگوازرابونەوه .

3– ئەو ئافرەتانەی که کچن و شویان نەکردووه .

دیاره ئەم ئافرەتانـە لـەم فـەزای کۆمەڵایەتیيـەدا نـاتوانن بڕیـار لەسـەر شـوکردنەوەی خۆیـان بـدەن , چـونکی بڕیاردان لەو بابەته بـەواتای چونەدەرەوه لەسـنوری بازنـەی داب و نـەریتی کۆمـەڵ , ئـەمانیش بونەتـه قوربـانی نەریتی کۆمەلاچیەتی نێو کۆمەڵی کوردەواری , چونکه لـه کۆمـەڵی کوردەواریـدا کۆمەڵـه سـنورێك هەیـه شـوێن و مەکانەی ئافرەتان بەگشتی و ئافرەتانی پاشماوەی ئەنفال دیاری دەکات دەرچونیش لەوسنورانه نیشانەی عـەیب و عاری گەورەی لەسەره , چونکه عەیب و عار بەهەرکەسێکەوه بەسترایەوه وابەئاسانی دەست بەرداری نابێت .

بێگومان تاکو ئیستا بەشێوەیەکی گونجاو رێگەچارەیەکی یاساییو شەرعیان بۆنەدۆزراوەتـەوه , وه پـشتگوێ خستنی ئەم گرفتەش (روژ لەدوای رۆژ مەترسی زیاتر دەبێت و گیروگرفتی کۆمەڵایـەتی لێ هیدا دەبێـت , هەربۆیـه چارنیيه هەردەبێت ئەم مەسەلەیه قسەی لێوه بکرێ و بەدوای چارەسەریشەرعیو کۆمەڵایـەتی خۆیـدا بگـەڕێین)" 39 ".

www.dengekan.com
4/13/2007

دیاره شوکردن یا شـوکردنەوەی ئـەو ئافرەتانـە , بـەهۆی ئـەو پەیوەندیـیـە تونـدو تۆڵـەی نێـوان خێزانـی کوردییەوەیە بەتایبەتیش ژن وپیاو هەروەك لە توێژینەوە مەیدانییەکـەدا بۆمـان رون دەبێتـەوە کـەمترین رێـژەی ژنانی پاشماوەی ئەنفال شویان کردۆتەوە , بڕوانە خشتەی ژمارە (9) دەردەکەوێت کە رێژەی (91,91) ی ئەو ئافرەتانـەی کـە هاوسـەرەکانیان ئـەنفال کـراوە شـویان کردۆتـەوە , ئەمـەش زۆرتـرین گرفتـی کۆمەلایەتی ودەرونی بۆیان دروست کردووە , چ بۆ منالانیان و چ بۆ کۆمەڵی کوردەواری .

دیاره سەرەڕای گرفتەکۆمەلایەتییەکانی کۆمەڵگەی کوردی حکومەتی هەرێمش کەمتەرخـەم بـووە لەئاسـت ئـەم گرفتەدا , هەروەك فەیروز عەلی دانیشتوی صمود دەڵێ (من سێ مـانگ بـوو شـوم کردبـوو , هێـشتا دەسـت و پـێم بەخەنەی بوکێنییەوە بوو کەبەر ئەنفال کەوتین , دوای چەند مانگێك لە زیندان دوو منالم بـوو , ئێـستاش پێیـان ئەڵێم ها باوکتان هاتەوە ؟ توخوا ئەمە خۆخەڵەتانن نییە ؟ هەزاران ژنی مەینەتیو داماوی وەك من لـەم صـمودەو لە شۆڕش و لە کوێو کوێ لە چاوەڕوانیدا پەلکی سپی دەهۆننەوە , نەشەرع و نەقانونیش ئێـستاش دوایڕوخـانی بەعس حاڵی ئێمەیان بە لایەکدا نەخست) " 40 " .

ئەمە سەرەڕای بونە قوربانی زۆرێـك لەکـچانی پاشمـاوەی ئەنفالـەکان , ئـەویش بـەهۆی ئـەوەی کاتێـك لـە خێزانـدا تـەنها دایـك و کـچەکەی یـا بـاوك و کـچەکەی دەمێننـەوە , لـەم حاڵەتـەدا دایکەکـە یـاخود باوکەکـە بـۆ خزمەتکردنی خۆی کچەکە دەهێڵێتەوەو مـافی کـچەکە پێـشێل دەکرێـت لـە پێکهێنـانی هاوسـەرداریدا کـە مـافێکی رەوای خۆیەتی , لەلایەکی ترەوە بەهۆی داب و نەریتی کۆمەڵی کوردەوارییـەوە بەسـتەم و نـاڕەوای ئـەزانن , کـە کچەکەیان بە جل و بەرگی ئالاو والاوە ببینن و زەماوەندی بـۆبکرێ لـە کاتێکـدا بـراو بـاوك و کـەس وکـاری ئـەنفال کراوە .

فریاد صابر کەتەمەنی 37 ساڵەو نیشتەجێی صمودە دەڵێ (پێنج مانگ بوو مارە کرابـووم کـە ئـەنفال روویـدا , دەزگیرانەکەم بەر ئەنفال کەوت , هەتا بەروح زیندوو بم هەرچاوەڕوانیم , کەل و پەلەکانی بوکێنیم هەر هەڵگرتووە , هەندێکیم لەبەر نەبونی فرۆشت خۆ تازە من رەش پۆشم بـەلام زوو زوو دەریـان ئەکـەم و سـەیریان ئەکـەم فکـر لـە ئامۆزاکەم دەکەمەوە , زۆرم خۆش دەویست وەدڵی خۆم بوو , خۆزگایە پێی بگەیشتمایە یا بەچکەیەکیم لێی بوایە بۆخۆم بۆنم پێوە دەکردوو لەگەڵی دادەنیشتم) "41 ".

3-کاریگەری ئەنفال لەسەر هەڵوەشانی کۆمەڵگەی کوردی

ا- تێکدانی شیرازەی خێزانی .

ب- گۆڕانی داب ونەریتی کۆمەڵایەتی

ج- روخانی ژێرخانی ئابوری

د- دروستبونی نەخۆشییە دەرونییەکان

1 - تێکدانی شیرازەی خێزانی .

دیارە رژێم پلانەکەی تەنها بەکوشتن و بێسەرو شوێن کردن و سوتانی گوندەکانی و بەتاڵانبردنی سەروەت و سامانی کوردستان کۆتایی نەهات , بەڵکو ئەو خەڵکەی قوتاریشی بوو لەکارەساتەکە بەردەوام لە تێکشان و جەنگی دەرونی و کۆمەڵایەتی دا بوونەو نەیان توانیوە رزگاربن لەکۆت و بەندی کارەساتەکە

بەمەش رژێم هێندەی تر قەبارەی تێکشاندنی ئەم خێزانانەی گەورەتر کردوو مەبەستی پروسەی ئەنفالی بەو ئاراستەیەی کە خۆی دەیویست تەوزیف کرد .

واتا رژێم هەمیشە دەیویست بەجۆرو شێوازی دی ئەو خەڵکە لەناوبەرێو یاخود دووچاری پەرتەوازەیی‌و هەڵوەشانەوەی خێزانی بکات , ئەمیش کاریگەری گەورەی لەسەر هەڵوەشانەوەی کۆمەڵی کوردەواری دەبێت هەڵوەشانەوەش بەمانایەی کەئەم خێزانانە لەگوندەکانی خۆیان خاوەنی هەڵس و کەوت وژیان و تایبەتمەندی خۆیان بون , بەڵام بەهۆی کارەساتی ئەنفالەوە زۆرترین رێژەی ئەوانەی بێسەرو شوێنکران خێزانداربون .

هەروەك لە خشتەی ژمارە (8) دا بۆمان دەردەکەوێت کەرێژەی (78,29)ی ئەوانەی بەرشاڵاوی ئەنفال کەوتوون هاوسەر داربوون لەم رێژەیەش لە (85,84) ی ئەو ئافرەتانەن کە پیاوەکانیان ئەنفال کراوە , ئەمەش هۆکاری گەورەی تەنگەژە کۆمەڵایەتییەکەیە و چونکە لە کوچەمەڵی کوردەواری‌دا پیاو سەرپەرشتیاری خێزانەو بەغیابی سەرپەرشتیاری خێزانیش جۆریچك لە پەرتەوازەیی و تێکچونی شیرازەی خێزان روودەدات .

چونکە بەشی زۆری ئەو خێزانانەی پاشماوەی ئەنفال ژنان سەرپەرشتیاری خێزانین (خێزانێك هەیە پێی دەوترێ پاشماوەی ئەنفال کەسی یەکەمیش کەهەمان خێزان بەرێوە دەبات ئافرەتە .... بە پێچەوانەی ئەمەش لە کۆمەڵی کوردی‌دا و تەنانەت رۆژهەڵاتی ناوەڕاستیشدا واباوە کەکەسی یەکەم کەبەرپرسی خێزان بێت پیاوە .... ئەو خێزانەی کە ئافرەت بەرپرسی پلە یەکە تیای‌داو بەرێوەی دەبات یەکێ نی‌یەو دوان و سیانیش نی‌یە , بەڵکو ژمارەیەکی زۆرن و ئەوانەن لەپاشماوەو پەراوێزی ئەنفالدا ماون و بەرنەکەوتون , دیارە ئەمیش لە پرۆژەی تێکشکانی خێزانی کوردی لە پەلاماری ئەنفالدا ئەم رۆڵەی بەرکەوت)" 42 ".

بێگومان ئەم حاڵەتە گرفتێکی بەرچاوی لە نێو خیچزانەکاندا دروست کردووە ,چونکە ئەم گۆڕانی سەرپەرشتیارە بەشێوەیەکی سروشتی ئاسایی نەبووە بەڵکو کاروسات و بارودۆخێکی نائاسایی هێناویەتیە ئاراوە .

هەروەك لە خشتەی ژمارە (16)دا سەرپەرشتیاری خێزانی لە پێش و لە دوای کارەساتی ئەنفال رون دەکاتەوە , لە پێش شالآوی ئەنفال سەرپەرشتیاری خێزانی (88,46) ی پیاو سەرپەرشتبار بووە , بەرامبەر بە (8,24) ژنان سرپەرشتیار بوونە کە ئەویش بەهۆی کوچچی دوایی یا نەمانی باوکەوە بووە , بەلآم لە دوای کارەساتەکەوە (26,37)ی لەژێر دەسەلآتی پیاو دایە بەرامبەر بە (65,93)کە لە ژێر دەسەلآتی دایك دایە .

دیارە لێرەوە دەردەکەوێت کە رژێمهەموو ئەو بنەما کۆمەلآیەتیانەی کە خێزانی کوردی لەسەر دارێژرابوو , بەئاراستەیەکی دیدا برد , بێگومان خێزان لە کۆمەڵگەی کوردیدا زۆر وابەستەی داب ونەریت وترادسیونی کومەلآیەتیيە , بەلآم ئەم شالآوە شیرازەی خێزانی کوردی گۆڕی .

زۆرێك لەو خێزانانە نەیان توانی خۆیان لەبەردەم ئەو گۆرانەدا بگرن , چونکە گۆڕانێك نەبوو لەسەر بنەمای بەرەو پێش بردنی سیستمی خێزانی (هەروەك زۆرێك لەوانەی ئافرەت بوون بۆمالچی باوکیان بەکۆمەلێك مناڵەوە گەڕانەوە , یا بۆماڵی خەزورانیان , هەشیانە بەدیار مناڵەکانیەوە لە خانویەکی تەنهادا ژیا ن دەگوزەرێنیٚ , ئەوان ئەگەر چی گەڕانەوە ماڵی باوك بێت یا خەزور , بەلآم هەمیشە خوچیان بەسەربار دەزانن و رووبوورووی کێشەو قرەقرەی زۆر بونەتەوە , ئەوانیش کە بەتەنها دەژین نازانن چۆن سەرچاوە ئابوریيەکان بۆ خۆیان و مناڵەکانیان دابین بکەن) " 43 ".

لەلایەکی ترەوە ئەتوانین بڵێن سەرەڕای گوچڕانی سەرپەرشتیاری خێزانی , ئاستی پیشەی خێزانەکانیش گۆڕان , لە گوندەکاندا ئەمان زیاتر سەرقاڵی کشتوکاڵی ئاژەلداری بوون , بەلآم بەهۆی شالآوەکەوە هەموو سەروەت و سامان و کشتوکاڵەکانیان وێرانکراو ئاژەڵەکانیان بەتالآن برا , ئەو بارودۆخەی کەتیایدا دەژیان رێگەی ئەوەی نەدا کە جارێکی دی ئەم کارانە بکەنەوە , وە لەهەمان کاتیشدا رانەهاتبوون لەگەڵ ئیش وکاری شاردا ,ئەمە بۆخۆی گرفتی گەورەی دروست کردبوو بۆ خێزانەکان .

لەلایەکی دیکەوە چونیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ بارودۆخی شارو ژینگەی شاردا , هەروەها ئاڵۆزی ژیانی شاریش لەروی دەرونی و کۆمەلآیەتیيەوە بەشێك لەگرفتەکانی دروست کردبوو , چونکە بەر لە کارەساتەکە ئەمان لە چوارچێوەیەکی بچوك و رێژەیەکی کەمی خەڵکدا مامەڵەیان دەکرد .

هەروەها کۆمەڵگەی کوردی پەیوەستە بە رەوشت و ئاکاری رەسەنی کوردەوارییەوە وە تاکەکانی کۆمەڵگەش زۆر گرنگی بەم دیاردەیە ئەدەن بەهۆی ئەوەی خەڵکی گوندەکان زۆربەیان خزم و کەس و کاری یەکدین زۆر پارێزگاری لە رەوشت و ئاکاری یەکدی دەکەن هەروەك دەرچون لەم حاڵەتەش سزای توندی لەسەرە .

بەلآم لەئەنجامی کارەساتی ئەنفال و تێکهەڵچژانی خەڵکی زۆری ناوچە جیاوازەکان , ئەم دیاردەیە وەکو حاڵەتێك دەرکەوت و هەستی پێدەکرا لە ئۆردوگاکاندا , بێگومان ئەمەش پلانی رژیم بوو بۆ تێکدانی داب ونەریتی رەسەنی کوردەواری (رژێم مەبەستیدروست بونی دیاردەی بەد رەشتی و بێسەرپورشتی بوو لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا) " 44 ".

ب- گۆڕانی داب و نەریتی کۆمەلأیەتی

دیارە هەوڵدان بۆ سڕینەوەو لەناوبردنی نەتەوەیەك و سوتماککردنی خاکەکەی کاریگەری گەورەو نەگەتیف بەدوای خۆیدا جێدەهێلێت و دەیان گرفت و دەرهاویشتەی کۆمەلأیەتی لێدەکەوێتەوە , پاش هەلوەشانەوەی سیستمی خێزانی پاشماوەی ئەنفالەکان و گۆڕانی شوێنی نیشتەجێ بوونیان و پەرتەوازەبون و لێکدابڕانی خزم و کەس وکاریان , ئەمە بووە هۆی تێکشکانی کلتوری رەسەنی کوردەزواریو هەلوەشاندنەوەی داب و نەریتی تایبەتی خوچیان کە بەدرێژایی مێژوو لەگوندەکاندا پیادەیان دەکردوو پەیوەست بوون پێوەی .

بێگومان ئەمەش پلان و ستراتیژیەتی رژێمی بەعس بوو لە شالأوەکانی ئەنفالدا بەرامبەر بە خەلکی گوند نشینەکان بەئەنجامی گەیاند ,(هەرکۆمەلگەیەکیش شلەژاو بەرەو نەمان چوو ئەوا زۆریك لە بنەما سەرەکییەکانی لەدەست دەدا , یاخود گۆڕانی بەسەردا دێت , شالأوی ئەنفال بنتاغەو پرنسیپە سەرەکییەکانی کۆمەلگەی کوردی تێکداو کاری کردە سەر داب و نەریتی رەسەنی کوردەواریش) " 45 ".

بەهۆیشالأوەکانی ئەنفال و گۆڕینی شوێنی نیشتەجێ بونیان و دابڕانیان لە کەس و کارو هۆزو تیرەکانیان , هەموو ئەو داب ونەریت وترادسیۆنە کۆمەلأیەتیانە تێکشکاوگۆڕانیان بەسەردا هات , چونکە خەلکی هەموو گوندەکان بەجیاوازی داب و نەریت و سروشتی تایبەتی خۆیەوە , کەهەریەکەیان خاوەنی رەوشت و هەلسوکەوت و نەریتی خۆیان بوون خزێنرانە ناو ئۆردوگاکانەوەو بەناچاری هەموو سروشت و داب ونەریت و رەفتاری جیاوازیان لە بۆتەیەکدا توانەوە , ئەمەش جۆرێك لە کلتوری وەرگرت کە دوربوو لە کلتورو داب ونەریتی رەسەنی خۆیان , هەروەك دەیان کێشەو گرفتی کۆمەلأیەتی بەهۆی ئەو تێکهەلچنانەی کەس وکاری ئەنفال لە ئۆردوگاکاندا دروست بوو .

هەربۆیە ەل خشتەی ژمارە(12) دا بۆمان رون دەبێتەوە کە (79,67) پێیان وایە کەشالأوەکانی ئەنفال کاریگەری زۆری لەسەر گۆڕینی داب ونەریتی پاشماوەی ئەنفالەکان هەبووە ,هەرچەندە بەشێکیان پەیوەست بوونە بە داب و نەریت و هەلسوکەوتی رەسەنی خۆیانەوە دیارە (ئەو رێژەیەی کە تاکو ئێستا پەیرەوی داب و نەریتی ناوچەو عەشیرەتەکانیان دەکەن , هۆکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هەندێکیان ئێستا لە گوندەکانی خۆیان دەژین ,هەروەها لەکاتی دەربەدەرکردن و سوتانی گوندەکانیان , ئەو شوێنانەی کە خۆیان تیایدا حەشاردابوو نزیك بوو لە ناوچە رەسەنەکانیان و زۆربەشیان لە بنەرەتدا خەلکی یەکناوچەی هاوزارو داب ونەریتی هاوبەش بوون بەهۆی عەشرەت وناسیاوییەوە , یاخود خەلکی گوندێکی وێران کراو لەیەك کۆمەلگای زۆرەملێدا نیشتەجێکرابوون و مالەکانیان لەیەکتر نزیك بووە و هاموشوی یەکتریان بەبەردەوامی کردووە پەیوەندی خزمایەتییان نەپچڕاندووە)" 46 "

هەروەها لەروی پەیوەندی نێوانیان و سوچزو خۆشەویستیو هاوکارییەوە , ئەم شالأوە پاشماوە برسیو رەش و روتەکەی ناچارکرد هەرکەس بەدوای قوتی خۆی بکەوێ و کەس نەپرژێتە سەر ئەوی دی , بێگومان لە

www.dengekan.com
4/13/2007

گوندەکاندا گیانی تەبایی‌و هاوکاری‌و هەرەوەزی باوو بووە لەنێوان خێزانەکان و تاکەکانی گوندێك و ناوچەیەکدا , ئەمیش بۆ بەتەنگەوە هاتن وفریاکەوتنی یەکدی لەکاتی خۆشی‌و ناخۆشی و ئیشوکاری یەکتری وە لە خشتەی ژمارە (10)دا بەرونی بۆمان دەردەکەوێت کە لە (42٪) نمونەکە پیان وایە کە پەیوەندی کۆمەلآیەتی‌یان لە نێوان خزم و کەس وکاریان کەم بوتەوەو گۆڕانی بەسەردا هاتووە , ئەمیش بەهۆی ئەوەی کە ئەم خەڵکانە رۆژانە بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی ژیانیان ناپرژێنە سەر یەکدی ز

لە لایەکی ترەوە ئەم شالآوە هەموو ئەو پایە کۆمەلآیەتی و رێزو خۆشەویستی‌یەی تێکشکاند , چونکە لەگوندەکاندا کەسانی ناودارو خاوەن دیوەخان وپلەو پایەی بەرزی کۆمەلآیەتی‌یان تێدابوو کە زۆر رێزیان لە میوان دەگرت و دەیان گیروگرفتی کۆمەلآیەتی‌یان چارەسەردەکر .

بلآم ئەم شالآوە بەهۆی تێکدانی شوێن و روخانی ژێرخانی ئابوریان ئەو پایە کۆمەلآیەتیان هەموو تێکشکان ئەوەتە (سەید حەسەن عەلی) دانیشتوی صمود کەهەموو خزمو کەسە نزیکەکانی ئەنفالە دەڵێ (من لەگوندەکەی خۆمان خاوەنی سەروەت و سامانی زۆرو دیوەخان و میوان بوومە و خەڵکی زۆر رێزمیان لێدەگرت و شەش کورم هەبوو , بەلآم هەموو ئەو شتانەم لە دەست چوو لە ئەنفالەکەدا , ئەم چەند ساڵە بە سوالّ وسەدەقەی موسلمانان دەژیم و دەست لەهەموو کەس پان ئەکەمەوە)" 47 " .

هەربۆیە ئەنفال بەپلان وبەرنامەی چڕو پڕ و درێژخایەنەوە جێبەجێکراو سەرەڕای لایەنی مادی سەرجەم رەهەندە مەعنەوی‌یەکانی کۆمەڵگەی کوردی تێکشکاند و هەڵی وەشاند , ئەمیش لە پێناو سڕینەوەی مۆرکی نەتەوایەتی گەلی کوردو سرینەوەی کلتورو ناسنامەی میللەتی کورد .

ج- روخانی ژێرخای ئابوری

بێگومان گرفتە کۆمەلآیەتی‌یەکان بەردەوام ئامادەیی هەیە لەنێو پاشماوەی ئەنفالەکاندا , بەلآم ئەوەی زیاتر ئەم گرفتەی قورسترکردووە و بەردەوامیان پێئەدات , روخانی ژێرخانی ئابوری‌ئەو خێزانانەیە , ئەم حاڵەتە بەردەوام ئامادەیی هەیە لە سەرجەم گرفتە کۆمەلآیەتی‌و سایکۆلۆجی‌یەکاندا .

چونکە گەر بگەڕێینەوەو سەرنجی پێش شالآوەکە بدەین ئەبینین کەئەم خەڵکانە لە گوندەکانی خۆیاندا خاوەنی موڵك و ماڵ ومەڕو مالآت و کشتوکاڵی خۆیان بونە , بەلآم پاش شالآوەکە ئەمانە هەموو ئەو سەروەت و سامانانەیان لە دەست چوو , وە ئەوەی لە ماوەی دەیان ساڵی خێزانیدا پێکیانەوە نابوو لەدەستیان چوو بوو هاتنەوە سەرخاڵی سفر .

(دیارە پرۆسەی ئەنفال زیاتر لەناوچە گوند نشینەکاندا جێبەجێکرا , کە سەرچاوەی ئابووری لەلادێکان لەسەر کشتوکاڵی و ئاژەڵداری دەوەستێت , پرۆسەکە وێرانکاری‌یەکی گەورەی لەسەر پانتایی شوێنی بەرهەمهێنان و لەوەڕگاو مەڕو مالآتی لادێکان دروست کرد , زۆرترین زەوی کشتوکاڵی لەکارخست و هەرچی مەڕو مالآت و ئاژەڵیش هەیە زۆرترین ژمارەی لەناوچوو) " 48 " .

وەپاش ئـەوەی ئـەو خێزانانـە خزێنرانـە ئۆردوگاكانـەوە هـیچ پێداویـستیەیەكیان بـۆ دابـین نـەكرا رژێمـیش بەردەوام لەهەوڵی سەركوت كردنیاندا بووە , بۆیە ناچاربوون بەهەر شێوازێك بێت شان بدەنە بەر كـاركردن , بـەڵام لێرەشدا گرفتی دیكە دێتە رێگەیان ئەویش گۆرینی پیشەكەیانەلە كشتوكاڵی و ئاژەڵداریەوە بۆ كرێكاری .

بێگومان ئەم گۆرانە كاریگەریەكی سلبی هەبووە بۆسەر بارو دوچخی دەروی و كۆمەڵایـەتی پاشمـاوەی ئـەنفال بەتایبەتیش ژنان , چونكە بەشی زۆری ئەركی خێزان و پەیداكردنی بژێوی خێزان لە ئەستۆی ئافرتدا بووە, ئەویش بەهەۆی بیسەروشوێن بونی پیاوەكانیانەوە .

ئەمە سەرەرای ئەوەی وێك لەخێزانەكان بێكارن یاخۆد بەناچاری هەندیْ كاردەكەن كە كاردانەوەی خراپی لەسەر دروسـت كـردوون بەتایبـەتی ئەوكاتانـەی كەسـەرقاڵی قاچاخـچێتی رێـی كـەركوك بـون , كەئەمـەش بەتایبـەتی بـۆ ئافرەتان زۆر سەخت بوو ,(چونكە یا ئەوەتە دەستەو ئەژنۆ دانیشن خۆیان و مناڵەكانیان چاوەروانی مەرگ بكەن , یائەوەتا بەرەنگاری ئەو بارودۆخە بكەن و لە هەوڵی دەستكەوتی پاروەناندابن پاروەنانیش لە ئاوەها دۆخێكدا نە هەروا ئاسانەو بگرە لەبەردەم پرسیارو مەترسـی گـەلێك زۆردایـە ,چـونكە جیـا لەهـەوڵی نـان پـەیدا كـردن و رێگـە سەختەكان بۆخۆی نان پەیداكردن لە كۆمەڵی ئێمەدا سەختیو گرفتی دێتـەریْ ..... بەدەرچـون لـەكاڵ وكـاردن لـە پێناو نان پەیداكردن كەسێتی خۆی بەپێی سروشت و پێكهاتەیكۆمەڵگا دەكەوێتە بەردەم پلارو هێرشی جۆراوجۆر , بگرە زۆرجاریش لایەنی رەوشتیش دەكەوێتە بەردەم هێرش و قسەو باسەوە) " 49 ".

دیارە بەهۆی لەناوچونی سەروەت و سامانی ئەم خێزانانـەو , نـەبونی هـیچ سـەرمایەیەك وای لێیـان كـردووە كـە بەشی زۆری لاوان كاربكەن و یان ژیانی سەخت ودژوار بگرەبەر لە پێناو پەیداكردنی بژێوی رۆژانەیان , هەروەك كاك " ئەحمەد " لاویكـی خـەڵكی شۆرشـە دەڵـیْ (بێكـاریو دەسـت بـەتاڵی وای لێكـردوین كـە رێگـای هـات و نـەهات بگرینەبـەر بـەرەو دەرەوەی وولأت یـان بـبین بەپێـشمەرگە ...... گـەر ئەمانـەش نەكـەین دەبێـت لـە بەیانیـیـەوە تائێوارە لەپاڵ دیوارەكان دابنیشین)" 50 "

ئـەم لاوانـە بێنـازترین لاون لـە كۆمەڵگـەی كوردیـدا كـە غـەرق بوونـە لـە گرفتـە سـایكۆلۆجی ئـابوری وكۆمەڵایەتیـیـەكان , ئەمـە سـەرەرای ئـەوەی كـە دام ودەزگـا حكومیـیـەكانیش لـە دوای راپـەرینـەو لـە هـەوڵی باشتركردنی بژێویو دۆزینەوەی كارنەبوون بۆیان .

هەربۆیە دەبوایە لەدوای راپەرینەوە باری ژیانیان باش بوایە , بەڵام بەهۆی هەڵگیرسانی شەری نـاوخۆوە توشـی زۆر مەینەتی دیكە بوون , ئەویش لەبەر نەبونی باریگرانی ژیان چـەكی پێـشمەرگایەتیان كـردە شـان وزۆربـەیان توشی ماڵكاولی هاتن لەشەرینـاوخۆدا لەناوچون .

لەلایەكی دیكەوە مناڵانیش بونەتە قوربانیـیـەكی گـەورەی ئـەم كارەسـاتە , بـەهۆی ئـەنفال كردنـی باوكیانـەوە زوربەیان شانیان داوەتە بەر كاركردن لەبەرئەوەی خۆیان بونەتە سەرپەرشتیاری خێزان , كاركردی منـاڵان بۆخـۆی كاریگەری نەگـەتیف بەجیدەهێڵێت لەسـەر كۆمـەڵگا و رەنگدانـەوەی خراپـی لیـسەر ئاكـارو رەوشـت و هـەڵس وكەوتیان دەبێت لە ئایندەدا , كەئەمەش دەبێتە هۆی دروست بونی چەندین گرفتـی كۆمەڵایـەتی , چـونكە بـەهۆی

کارکردنەوە منالآن زۆرجار دوچاری لادان دەبنەوە , وە زۆربەیان وازیان لە کارکردن هێناوە " سەروەر " مێرد منالێکی تەمەن 15 ساڵە دەڵێ (قوتابخانە بۆ ئێمە نیيە …… چاومان بەژیان هەڵهێنا پێیان دەووتین منالی ئەنفال , تا پۆلی شەشەی سەرەتاییم خوێندووە , دەفتەر نەبوو کتێب نەبوو , جل و بەرگ نەبوو , چونکە لەوکاتەدا تەنها دایکم لەو رێگایە کاری دەکرد کەئەویش ریگای کەرکوك بوو , 4 خوشکم قوتابین و دایکم فریایهەمومان نەدەکەوت , بۆیە ناچار خۆم دەستم لە خوێندن هەڵگرت بۆ هاوکاریکردنی دایکم لە پەیدا کردنی بژێوی ماڵەوەو تەواوکردنی قوتابخانە بە خوشکەکانم) " 51 ".

ئەم حاڵەتەش کاریگەرییەکی زۆر خراپ لەسەر دوارۆژی کۆمەڵگەی کوردی دروست دەکات , بەردەوام رێژەی نەخوێندەوار بەهۆی وازهێنانی منالآنەوە زۆر دەبێت لەنێو پاشماوەی ئنفالەکاندا , ئەمە سەرەڕای ئەوەی ئەو رێژەی بەرزەی نەخوێندەواریيە لە ناویاندا .

گەر بڕوانینە خشتەی ژمارە (5) بۆمان دەردەکەوێت کە رێژەی (88٪) پاشماوەی ئەنفالەکان نەخوێندەوارن , دیارە ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە رژێم هیچ کات بایەخی بە خوێندن وقوتابخانە نەداوە لە گوندەکاندا , ئەمەش دەردێکی کوشندەیە کە لەکۆمەڵگەی کوردی دراوە .

هەروەها بەهۆی روخانی ژێرخانی ئابوری پاشماوەی ئەنفالەکانەوە پیرو پەککەوتەکانیش بونەتە قوربانی ئەو کارەساتە , چونکە ئەمان زۆرتر پێویستیان بە خزمەت کردن هەیە هەرچەندە هیچ سەرچاوەیەکی ئابوری شك نابەن , بەشی زۆریان کورەکانیان ئەنفالە , بۆیە بەناچاری بەشێکیان پەنایان بۆ سواڵ بردووە .

بێگومان یارمەتیو هاوکاری ریکخراوو دام و دەزگا حکومیەکانیش بۆیان بەپێی پێویست نەبووە, لەماوەی دەیان ساڵەی پڕلە نەهامەتیدا نەتوانراوە یارمەتیان پێشکەش بکری , هەروەك لە خشتەی ژمارە (17) دا بۆمان دەردەکەوێت کەرێژەی (77٪)کەس وکاری ئەفالەکان هیچ جۆرە هاوکارییەکیان پێشکەش نەکراوە هەرچەندە حکومەتی هەرێم لە پاش (14) ساڵ بڕیاریدا لە 14 /4 / 2002 وە بری (200) دینار بۆ کەس وکارییان ببڕێتەوە .

د- دروست بونی نەخۆشیيە دەروونیيەکان

کەس و کاری قوربانیانی ئەنفال و هەموو ئەوانەی کە لە شالآوەکەدا رزگاریان بوو , دنیایەك کێشەو گیروگرفتی سایکۆلۆجییان بۆ دروست بووە , دیارە (سایکۆلۆجیيەت لەناو پاشماوەی ئەنفالەکان دەگەڕێتەوەبۆ کاردانەوەی شالآوە دڕندانەکەی رژێمی بەعس کەبۆ هەر خێزانێك دەیان گرفت وکێشەی جۆراوجۆری بۆ دروست کردوون , رەنگە لە هەرخێزانێکدا ئەو کاریگەرییە جیاوازییەکی تێدا بێت ..دیارە لەدەستدانی شوێن و جێگیربونیان لە ئۆردوگازۆرە ملێکانداو بێکارییو نەبونی باری بژێوییو شوکردنەوە , کۆمەڵێك هۆکاربن پرسیاری جدییان دروست کردووە لە هزری پاشماوەی ئەنفالەکاندا و هەرهەموشی بێوەلآمن , ئەمانە کۆمەڵێك خاڵن رەنگدانەوەی گرانیان لەسەر سایکۆلۆجییەتی پاشماوەی ئەنفال دروست کردووە) " 52 ".

www.dengekan.com
4/13/2007

هەموو ئەو گرفتانە رۆژانە دووبارە دەبنەوە و بەردەوامن , بۆیە گەر سەرنج بدەینە روخساری کەس و کاری ئەنفاەکان و لە بارودۆخی کۆمەلأیەتیو سایکۆلۆجیو تەندروستیان بکۆلّینەوە بەئاشکرا ئاسەواری دەیان نەخۆشـی بەدەردەکەون , کە دەرئەنجامی شالأوەکانی ئەنفالەو دوچاری کەس وکاری ئەنفالەکان بووە

(بۆیـە زێـدەرۆیی نیـیە گـەر بلـێین نەخۆشـیـیە دەرونیـیـەکانی کـەس وکـاری ئەنفالـەکان بەرێـژەی نەخۆشـیـیە جەستەیی و اەشییەکان یەکسانن و رۆژ لەدوای رۆژیش لە زیاد بوون دایە) " 53 "

بێگومان رۆژ لەدوای رۆژ نەخۆشییە دەرونییەکان لە زیادبوون دان , ئەمیش بەهۆی بـەردەوامی سـەرجەم ئـەو گرفت و تەنگەژە کۆمەلأیەتیو سایکۆلۆجیو ئابورییانەی کەتاکو ئێستا چارەسەر نەکراون و هەولّیش نـەدراوە بـۆ چارە سەر کردنیان .

هەروەك لە خشتەی ژمارە(13)دا بۆمان دەردەکەوێت کە شالأوی ئەنفال کاریگەری زۆری لەسـەر نەخۆشـییە دەرونیـیـەکانی پاشمـاوەی ئـەنفال دروسـت کـردووە , وەك دەبیـنین (57٪)کاریگـەری هـەبووە ئـەمیش بـەهۆی ئـەوەی کـە کـەس وکـاری ئەنفالـەکان هەریەکـەیان دەریایـەك لەخـەم و ئـازارو ئەندێـشەی هـەلگرتووە هەمیـشە چاوبەفرمیسك و دەم بەگریانن ئەمەش دەیان جۆری نەخۆشی دروست کردووە .

(وە لە ئەنجامی لێکۆلّینەوەیەکی مەیدانیدا دەرکەوتووە کە " 231 " حالّتی دەرونی دروست بووە لە ئەنجامی شالأوەکانی ئەنفالدا , کـەواتا ئـەم شـالأوانە کاریگـەری خراپیانکردوّتـە سـەر کـەس و کـاری ئـەنفال کـراوان لـەروی دەرونییەوە , چونکە جۆرەها حالّتی لا دروست کردوون کە کاردانەوەی خراپیان هەیە لەسەر روانینی ئەم کەسـانە بۆ کۆمەلّ)" 54 " .

دیـارە بـەهۆی ئەوحالـّەتی کوشـت و کوشـتارو ئازاردانانـەی کـە اەزیندانەکانـدا لەلایـەن سـەربازانی رژێمـەوە بەرامبەریان یاخود ببەرچاویانەوە ئەنجام ئەدرا , بەشی زۆریان توشی ترس و دلّە راوکـیّ هـاتوون , تـاکو ئێـستاش کاریگەریان ماوە.

هـەروەها پـاش دەیـان سـالّ لـە چـاوەڕوانی کـەس وکاریـان زۆربـەیان توشـی بـیّ ئومێـدی بـوون , وە بـەهۆی نەهامەتیو لێقەومانی و خەمی بەردەوامیان زۆربەیان دوچاری خەموٚکی هاتوون (ئەم حالّەتەش رۆژ بەرۆژ لـە زیـاد بوون دایە , بەتایبەتی لەو ولأتانەی کە گۆڕانکاری خێرایان بەسەردا دێت وەك ناوچەی کوردستان کەلە بارودۆخێکی تایبەتدا دەژی) " 55 ".

وە ئەو نەخۆشیانەی کە بەهۆی کاریگەری شالأوەکانی ئەنفالـەوە دروسـت ببـوو بـەهۆی ناسـەقامگیری بـاری سیاسی کوردستان کە چەندین سالّە بەردەوامە , نەخۆشـییە دەرونیـیـەکانی لـەناو پاشمـاوەی ئەنفاەکانـدا زیـاتر کردووە , (کەواتا شالأوەکانی ئەنفال کارێکی زۆرخراپی بووە لەسەر ئەندامانی خێزانە ئونفالکراوەکان بەتایبەتی و ئەندامانی کۆمەلّ بەگشتی , ئەم گرفت و نەخۆشییەدەرونیانە کوشندەیی شالأوەکان پیـشان ئـەدات و لـە میانـەی ئازاردانی جەستەیی و دەرونی) " 56 ".

سەرچاوەکان

1- د. خليل اسماعيل ـ انماط الاستطان الريفى فى العيراق , بغداد مطبع الحوادث , 1982 , لا394 .

2- د. ئازاد شێخانی ـ ئەنفال لەناو چوارچێوەی قۆناغەکانی دروستکردنی ئوردوگا زۆرەملێکاندا , گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژ 24 , 2002 , لا 437 ـ 438 .

3- رۆژنامەی الثورة 18 / 9 / 1978 .

4- د. ئازاد شێخانی ـ سەچاوەی پێشوو , لا 440 .

5- تەها سلێمان ـ کاردانەوەی پەلاماریئەنفال لەسەر ژنان , گۆڤاری ئەنفال , ژ 3 , 2002 , لا 15 .

6- تەها سلێمان ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 15 .

7- سیامەندی موفتی زادە ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 217 .

8- سیامەندی موفتی زادە ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 223 .

9- هێمن باقر و بەرهەم عومەر ـ ئەنفالی سێو کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەکانی لەسەر ژنانی پاشماوەی ئەنفال , چ 1 , سلێمانی , 2004 , لاپەڕە 52 .

10- فەیصەڵ دێهاتی ـ کورد لەسیستەمی نوێی جیهاندا , هەولێر , 2001 , لا 245 .

11- د. عزالدین مصطفی رسولَ ـ الواقعية فى الادب الكردى , بيروت , 1966 , لا 187 .

12- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد ـ ئافرەت لە مێژوودا , چاپخانەی الحوادث بغداد , 1981 , لا 79 .

13- امين زكى ـ خلاصه تاريخ كرد و كردستان . چ 1 1961 , لا 277 .

14- هێمن باقر و بەرهەم عومەر ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 58 .

15- هێنی هارۆڵد هەنسن ـ ژیانی ئافرەتی کورد ، و ـ عەزیز گەردی , بەغداد , 1983 , لا 383 .

16- توێژەر خۆی شایەدحاڵی روداوەکان بووە .

17 – چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای شۆڕش , 27 /3 / 2002 .

18- عارف قوربانی ـ شایەد حاڵەکانی ئەنفال , بەرگی یەکەم , سلێمانی , 2002 , لا 194 .

19- چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای صمود , 22 /3 / 2003 .

20 – چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای صمود , 22 /3 / 2003 .

21- تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان , لە بڵاوکراوەکانی بزوتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق , زنجیرە یەك , لا 9 .

22- عارف قوربانی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 106 .

23- تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان , لە بڵاوکراوەکانی بزوتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق , زنجیرەسێ , لا 10 .

24- رۆژنامەی رێبازی ئازادی ـ ژمارە (327) , 18 /5 /2004 , لا 1 .

25 – هەمان سەرچاوە .

26– عەدالەت عومەر صالح ـ ئەنفال و ئافرەتی کورد , چ 1 , هەولێر , 2002 , لا 99 .
27– عارف قوربانی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 109 .
28– رۆژنامەی خەبات ـ ژمارە (1413) , 16 / 4 / 2004 , لا 2 .
29– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ دوزخورکاتوو , 24 / 3 / 2004 .
30– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ دوزخورکاتوو , 24 / 3 / 2004 .
31– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ دوزخورکاتوو , 24 / 3 / 2004 .
32–عارف قوربانی ـ دیوی نـاوەوەی ئـەنفال لـەزمانی ئـەنفال دیدەکانـەوە, گۆڤـاری ئـەنفال ژ 3 , 2002, لا91
33– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ خانەقین , 25 / 3 / 2004 .
34– تەها سلێمان ـ کاردانەوەی پەلاماری ئەنفال لەسەر ژنان , گۆڤاری ئەنفال , ژ 3 , 2002 , لا 8 .
35– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای صمود , 22 /3 / 2003
36– شێخ صدیق ـ کاریگەری ئەنفال لەسەر لایەنی دەرونی و کۆمەڵایەتی ناو پاشماوەی ئەنفالەکان , گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژمارە 24 , 2002 , لا 219 .
37– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای تەکیە , 4 / 4 / 2002 .
38– شێخ صدیق ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 221 .
39 – د. محمد احمد گەزنەیی ـ حکم الزوجات المفقودین فی کارپە ما یسمی بالانفال , هەولێر , لا 103 .
40 – چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای صمود , 22 /3 / 2003.
41– ئەڵوەن عبدالغفور ـ خۆزگە نانێکم بخواردایە عەسر وەبانی رێی نەکردایە ,گۆڤاری ئەنفال , ژمارە 3 , 2002 , لا 81 .
42– تەها سلێمان ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 9.
43– شێخ صدیق ـ سەچاوەی پێشوو , لا 220 .
44– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 215 .
45– عەدالەت عومەر صالح ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 112 .
46– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 226
47– چاوپێکەوتنی توێژەر ـ ئۆردوگای صمود , 23 /3 /2004
48– شێخ صدیق ـ ا 218
49 – تەها سلێمان ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 10
50– ئەیاد کەمال ـ تاوانی ئەنفال و پاشماوەی ئەنفال لە نێوان ژیان و سۆراغێك بۆ ئاینده , گۆڤاری ئەنفال ژمارە, 2 , 2001 , لا 6 .
51– هەمان سەرچاوە .
52– شێخ صدیق ـ سەچاوەی پێشوو , لا 221

53– عەدالەت عومەر صالّح ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 108

54– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 219

55– محەمەد کەریم شەیدا ـ نەخۆشیەیە دەرونییەکان و دەرون لەشییەکان (سایکۆمات)یەکان , چ 1 , سلێمان 2000, لا 67 .

56– یوسف دزەیی ـ سەرچاوەی پێشوو , لا 218 .

بەشی دووەم

لایەنی مەیدانی توێژینەوەکە

تەوەرەی چوارەم

نەخشەدانان و جێبەجێکردنی ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە

یەکەم : ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە

دووەم : سنوری توێژینەوەکە

سێیەم : فۆرمی توێژینەوەکە

چوارەم : گیروگرفتی توێژینەوەکە

پێنجەم : نمونەی توێژینەوەکە

یەکەم / ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە :.

هەموو توێژینەوەیەکی مەیدانی پێویستی بەڕێبازێکی دیاری کراو هەیە ئەویش بەشێوەیەکی سەرەکی لەسەر جۆرو فۆرمی بابەتەکە ، ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە هەڵدەبژێرێت ، ئەویش بۆ دەرخستنی گرفت وئاسەوارە کۆمەڵایەتیەکانی پاشماوەی ئەنفال ، لەبەر ئەوەی هەوڵدان بۆ چارەسەری گرفتەکانی ئەنفال هەوڵدانە بۆ چارەسەرکردنی برینێك لەجەستەی ئەم میللەتە ، لەم ڕێبازەدا بەشیچوەیەکی سەرەکی پشتم بەڕێبازی (ئاماری) بەستووە بۆ شیکردنەوەی خشتەکان ، هەروەها توێژەر پشتی بەچەند ڕێبازێکی تریش بەستووە چونکە تاکە ڕێبازێك ناتوانێت گشت زانیارییەکان وەدەست بهێنێت .

هەروەك بەکارهێنانی ڕێبازی مێژووی ئەویش بەتایبەتی لەلایەنی تیورییەکەی و گەڕان بە مێژووی هەموو ئەو جینۆسایدانەی کەبەسەر گەلی کوردا هاتووە ڕێگە خۆشکەر بوونە بۆ شاڵاوەکانی ئەنفال ئەمە جگە لەبەکار هێنانی ڕێبازی (بەراوردکاری) بۆ بەراورد کردنی ڕەگەزەکان نێرومێی ئەنفال و سەرپەرشتی خێزانی لە پێش ئەنفال و دوای ئەنفال .

دووەم / سنوری توێژینەوەکە :.

پێویستە لە هەموو لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی دا سنورێکی دیاری کراوی هەبێت ئەم توێژینەوەیەش (ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆژییەکانی) باس لەسەرجەم پەلامارەکانی ئەنفال دەکات لەهەموو ناوچە گوندنشینەکانی کوردستان ، بۆ لایەنە مەیدانییەکەی تەنها سنوری ناوچەی گەرمیان وەرگیراوە ، کەلەسنوری ناوچەی پەلاماری (سێ)یئەنفال و بەشێك لە ئەنفالی (چواریش) دەگرێتەوە .

بێگومان هەڵبژاردنی ئەم ناوچەیەش لەسەر چەند بنەمایەك بوو ، ئەویش بەهۆی نەبونی توێژینەوەی زانستی لەسەر ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی ئەنفال لەم ناوچەیەدا ، هەروەها لەبەرئەوەی توێژەر خۆی خەڵکی ناوچەکەیەو لەناو ڕوداوەکەدا بووەلەکاتی شاڵاوەکانی ئەنفالدا ، وە گرنگترینیان قەبارەی ئەو زەرەرو زیانە گەورەیەیە کەلەدانیشتوانی ناوچەکە کەوتووە وەك دەبینین گەورەترین ڕێژەی کەس وکاری ئەنفال لەو ناوچەیەدا دەژین و زۆرترین ڕێژەی ئەنفال لەو ناوچانەدایە .

سێیەم / فۆمی توێژینەوەکە :.

فۆرمی ڕاپرسییەکە نزیکەی (20) پرسیاری لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی و ئابوری و سایکۆلۆجی لەخۆگرتووە . بۆ دانانی پرسیارەکانیش توێژەر خۆی لەناوچەی گەرمیان و لەناو کەس و کاری ئەنفالەکان دەژیو هەربۆیە

ئاگاداری گرفتـه کۆمەڵایـەتیو ئـابوری و سـایکۆلۆجییەکانی پاشمـاوەی ئەنفالـەو وە سـەرەتاش چـەندین چـاو پێکەوتنی لەگەڵ کەسو کاری ئەنفالەکاندا ئەنجام داوە ، ئەمـە سـەڕای سـود وەرگـرتن لـە فـۆرمی راپرسـی نامـەی ماستەری م . یوسف دزەیی بەناوی (رەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی تاوانی ئەنفال) .

پرسیارەکانی ئەم توێژینەوەیەش بەشی زۆری لەلایەنە کۆمەڵایەتییەکانی پاشماوەی ئەنفال ئـەدوێن ئـەویش دەربارەی باری خێزانیانە و کێشەی بێوەژن و ژنە ئەنفالەکانە ، وە لەباری ئابوریان سەبارەت بەئاستی گوزەرانیان و جۆری ئەو یارمەتیو هاوکارییەی کەلەلایەن دام و دەزگاکانەوە پێشکەشیان کراوە .

چوارەم / گیروگرفتی توێژینەوەکە .

هیچ توێژەنەوەیەك نییە بەبێ تەنگ و چەڵەمەو گرفت بێ ،دیارە ئەگەر توێژینەوەکە مەیدانیش بێت هێندەی تـر گرفتەکان زۆر تر دەبو تەنگو چەڵەمەی زۆرتر دێنە ڕێی ، لەو تەنگ و چەڵەمەو گرفتانەش :.

1– گـرنگترین کێـشەو ئاسـتەنگ لەبـەردەم توێـژەردا نـەبونی سەرچـاوەی زانـستیو ئەکادیمییـە لەسـەر گرفتەکۆمەڵایەتییەکانی پاش ماوەی ئەنفال لەو ناوچەیەدا .

2– ئامادەنـەبونی بەشـێکی زۆری کـەس وکـاری ئـەنفال کـراوان بـۆ چـاوپێکەوتن ، چـونکە پێیـان وابـوو کەبەرژەوەندییەك لەپشت ئەم راوەرگرتنەوەیە .

3– نزمی ئاستی خوێندەواری یاخود نەخوێندەواری زۆربەی ئەو کەسانەی کەوەرمان گرتووە بۆ راپرسییەکە کە نە ئەتوانرا بەئاسانی لەمەبەستی پڕکردنەوەی فۆرمەکان تێبگەن .

4– گەڕان و سوڕان و ماندوبونی زۆری توێژەر لەکاری مەیدانیدا چونکە سنوری کارەکە فراوانەو ناوچەیەکی زۆر دەگرێتەوە لەگەڵ کەمی ماوەو دەیان گرفتی تر .

پێنجەم / نمونەی توێژینەوەکە :.

پێویستە لە توێژینەوەی مەیدانیدا توێژەر نمونەیەك وەرگرێ یاخود بەشێك لەکۆمەڵێك وەرگـرێ ، لەبـەر ئـەوەی توێژینـەوەی گـشت یەکـەکانی کۆمـەڵ پێویـستی بـەتواناو کـاتی زۆر هەیـە هەڕبۆیـەش توێـژەر پـشتی بـەو مانایـە بەسـتووە ، چـەند خێزانێکـی دیـاریکراوی لـە قـەزاو ناحیەکـانی گـەرمیان هەڵبـژاردووە چـونکە کـەس و کـاری ئەنفالکراوی زۆربەی گوندەکانیشی تێدا دەژی .

سەبارەت بە قەبارەی ئەو نمونەیەی کە توێژەر وەری گرتووە (182)یەکـەی هەڵبـژاردووە ، دیـارە هەڵبـژاردنی ئەم ڕێژەکەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چەندین گرفت ، بێگومـان هەڵبـژاردنی نمونـەی زۆر پێویـستی بەدارایییـەکی زۆرو کەسانی لێهاتوو بەتوانا هەیە لەگەڵ ئەوەی ئامارێکی گشتی ووردو دروست نییە لەسەر کەس و کاری ئەنفال .

خشتەی ژمارە (1)

شوێنی نیشتەجێ بوونی خێزانەکانی نمونەکە

زنجیرە	قەزاو ناحیە	گوند	ژمارەی خێزان

www.dengekan.com
4/13/2007

زنجیره	قەزاو ناحیە	گوند	ژمارەی خێزان
1-	چەمچەماڵ ـ قادر کەرەم	قەیتول	4
2-	چەمچەماڵ ـ قادر کەرەم	فەقێ مستەفا	3
3-	چەمچەماڵ ـ قادر کەرەم	ئیبراهیم غولاّم	3
4-	چەمچەماڵ ـ قادر کەرەم	تەیەکوڕە	2
5-	چەمچەماڵ ـ قادر کەرەم	عەلیاوا	4
6-	چەمچەماڵ ـ قادر کەرەم	قەیتەوان	4
7-	چەمچەماڵ ـ سەنگاو	هەنجیرە	2
8-	چەمچەماڵ ـ سەنگاو	بانی مۆڕد	2
9-	چەمچەماڵ ـ سەنگاو	کچان	2
10-	چەمچەماڵ ـ سەنگاو	تەپە سێ	4
11-	چەمچەماڵ ـ سەنگاو	حەمەبارام	3
12-	چەمچەماڵ ـئاغجەلەر	گۆپتەپە	4
13-	چەمچەماڵ ـ ئاغجەلەر	عەسکەر	4
14-	چەمچەماڵ ـ ئاغجەلەر	هەیدەر بەگ	4
15-	چەمچەماڵ ـ ئاغجەلەر	کۆزەبۆرە	3
16-	چەمچەماڵ ـ ئاغجەلەر	بێدەر	3
17-	چەمچەماڵ ـ ئاغجەلەر	مۆتلیجە	2
18-	کەلار ـ بێباز	پونگەڵە	3
19-	کەلار ـ بێباز	شێخ تەوێڵ	3
20-	کەلار ـ بێباز	تەپە گەڕوس	2
21-	کەلار ـ بێباز	ژاڵەی حاجی قادر	1
22-	کەلار ـ بێباز	بانی خان	2
23-	کەلار ـ تیلەکۆ	کوڵەجۆ	4
24-	کەلار ـ تیلەکۆ	ملەسورە	4
25-	کەلار ـ تیلەکۆ	توکن	2

26-	کەلار ـ تیلەکۆ	عەلیانی بچوك	2
27-	کەلار ـ تیلەکۆ	پەڕاوگەل	3
28-	کفری ـ سەر قەلا	بەلەگەی خواروو	3
29-	کفری ـ سەر قەلا	بەلەگـــەی ژورو	2
30-	کفری ـ سەر قەلا	کارێزەی حەمە کەیفە	2
31-	کفری ـ سەر قەلا	ئۆمەر بل	3
32-	کفری ـ ئاوە سپی	عەلیانی گەورە	3
33-	کفری ـ ئاوە سپی	عەلیانی بچوك	3
34-	کفری ـ ئاوە سپی	خانی سەرو	2
35-	کفری ـ ئاوە سپی	بەکرە گەڕ	2
36-	کۆمەلگای شۆڕش	فەقێ مستەفا	3
37-	کۆمەلگای شۆڕش	بنگرد	2
38-	کۆمەلگای شۆڕش	تەپەدێ	3
39-	کۆمەلگای شۆڕش	گەڕگەڕ	2
40-	کۆمەلگای شۆڕش	قەیتول	4
41-	کۆمەلگای شۆڕش	حەمە بارام	2
42-	کۆمەلگای شۆڕش	جنۆکەی سەروو	2
43-	کۆمەلگای شۆڕش	تەپە سورە	2
44-	کۆمەلگای شۆڕش	تازە شار	3
45-	کۆمەلگای شۆڕش	مۆرد خوادە	1
46-	کۆمەلگای رزگاری	تازەدێ	2
47-	کۆمەلگای رزگاری	پونگەڵە	3
48-	کۆمەلگای رزگاری	کوڵە جۆ	4
49-	کۆمەلگای رزگاری	پەڕاو گەل	3
50-	کۆمەلگای رزگاری	ملە سورە	3

زنجیرە	قەزاو ناحیە	گوند	ژمارەی خێزان

51-	کۆمەڵگای رزگاری	سۆفی رەحیم	2
52-	کۆمەڵگای رزگاری	شێخ تەوێل	3
53-	کۆمەڵگای رزگاری	بێستانە	2
54-	کۆمەڵگای رزگاری	عەلیانی گەورە	3
55-	کۆمەڵگای رزگاری	کانی عوبێد	3
56-	کۆمەڵگای رزگاری	شێخ پاڵەوان	2
57-	کۆمەڵگای تەکیە	گرد خەبەر	2
58-	کۆمەڵگای تەکیە	قەسرۆك	3
59-	کۆمەڵگای تەکیە	ماملێسی	3
60-	کۆمەڵگای تەکیە	گەڕگەڕ	2
61-	کۆمەڵگای تەکیە	ناصرو میصر	4
62-	کۆمەڵگای تەکیە	چقولیچە	3
63-	کۆمەڵگای تەکیە	گۆپتەپە	2
64-	کۆمەڵگای تەکیە	هەیدەر بەگ	3
65-	کۆمەڵگای تەکیە	عەسکەر	2
66-	کۆمەڵگای تەکیە	قەلاَچۆغە	2
67-	کۆمەڵگای تەکیە	ئەسکەندەر بەگی	3
	کۆی خێزانەکان		182

یەکەم / زانیاری گشتی توێژینەوەکە :.

1- **رەگەز**

خشتەی ژمارە (2)

نمونەی لێکۆڵینەوەکە بە پێی رەگەز

رەگەز	ژمارە	رێژە ٪
نێر	52	57،28
مێ	130	42،71
کۆ	182	100

خشتەی ژمارە (2) نمونەی توێژینەوەکە بەپێی رەگەزی نێرو مێ دیاری دەکات و لە (182) یەکە پێکهاتووە , رەگەزی نێر (52) بەرێژەی (27,57) بەرامبەر بە (130) مێ بەرێژەی (71,42) , لەم خشتەیەوە بەرونی بۆمان دەردەکەوێت , کە وێرای جیاوازی نەکردنی رژێم لە شالاّوەکانی ئەنفالدا لە نێوان رەگەزی نێرو مێدا , زیانێکی گەورەی بە کۆمەڵگەی کوردی گەیاند لەسەرجەم رەهەندە سیاسی و ئابوری و کۆمەلاّیەتییەکانەوە , لەروی سیاسیەوە وێرانکردنی سەرجەم گوندەکان کە شوێنگەو پشتوو بەنای شۆڕشی کوردی بوون بەتایبەتی هێزی پێشمەرگە زۆرترینبان لە رەگەزی نێرینەبوون , ئەمەش زیانێکی گەورەی بەبزوتنەوەی سیاسی کوردی داو , لەکاتی شالاّوەکانی ئەنفالدا ئەوانەی پێشمەرگەش نەبوون هێزی پشتگیری بوون .

لەلایەکی دیکەوە رژێم هێزی بەرهەمهێنی مرۆیی لەناوبرد , چونکە گوندنشینەکان بربڕەی پشتی ئابووری کوردستانیان پێکدەهێنا .

2- **تەمەن**

خشتەی ژمارە (3)

نمونەی توێژینەوەکە بە پێی تەمەن و رەگەز دیاری دەکات

رەگەز / تەمەن	نێر ژمارە	نێر ٪	مێ ژمارە	مێ ٪	کۆ ژمارە	کۆ ٪
12 ـ 21	2	3،84	5	3,84	7	3,84
22 ـ 31	3	5،76	9	6,92	12	6,52
32 ـ 41	7	13,41	21	16,15	28	15,21
42 ـ 51	15	28,84	31	23,84	46	25,27
52 ـ 61	13	25	28	21,53	41	22,52
62 ـ 71	6	11,53	17	13,07	23	12,5
72 ـ 81	3	5,76	11	8,46	14	7,6
82 ـ 91	2	3,84	5	3,86	7	3,8
92 و سەرو	1	1,92	3	2,30	4	2,17
کۆ	52	100	130	100	182	100

لەم خشتەیەوە بومان رون دەبێتەوە کەبەرزترین رێژە لەپاشماوەی ئەنفال (25,27)ەیە , ئەمانەیش ئەوانەن کەتەمەنیان لە نێوان (42 ـ 51) ساڵی دایە , وە بەرزترین رێژەی نێر لەکۆی (52) یەکە (84, 28) ئەوانەن کەتەمەنیان لەنێوان (42 ـ 51) ساڵە ,

بەرزترین رێژەی رەگەزی مێ لەکۆی (132) یەکە (23,84) ئەوانەن کەتەمەنیان لەنێوان (42 ـ 51) , ئەمەش ئەوە دەردەخات کەزۆرترین رێژەی مێینە بەرەو کامڵبوون و پیری و پەککەوتەیی دەڕوات کە ئەمانەش بەتایبەتی ئەو ژنانەبوون کە چەندین مانگی پڕ پڕ لەچەرمی سەرییان لە کەمپی (دبس)0دا بەسەر بردوو هەریەکەیان بەمناڵێك یاخود دوو مناڵەوە گەڕانەوە .

هەروەها ئەو تەمەنەی کەدەکەوێتە نێوان (12 ـ 31) ساڵ ئەمانە ئەو مناڵانەبوون لەکاتی پرۆسەی ئەنفالدا لەگەڵ دایکیاندا هەندێکیان لەگەڵ نەنك و باپیریاندا رزگاریان بوو , یاخود بەر شاڵاوی ئەنفال نە کەوتون , بەلاّم

بەشی زۆریان باوکیان ئەنفالە , گەر بنواڕین نەخشەی ژمارە (2)کە رێژەی رەگەزی مێ لەپاشماوەی ئەنفال (71,41) پێکدەهێنێت , ئەمیش ئەوە دەردەخات کەرەگەزی نێر زۆربەیان شوێن بزرکراون .

وە ئەو تەمەنەی کەدەکەوێتە نێوان (62 ـ92)ساڵ بەرێژەی (25,6)دێن ئەمیش ئەو کەسانەن کە پیرو پەککەوتەن و توانای کارکردنیان نەماوە بەشی زۆریان ئەوانەن کە زیندانی نوگرەسەلمان گەڕانەوەو ئێستاش لەژیانێکی بڕ لە کوللە مەرگیدا ژیان دەگوزەرێنن .

3- باری کۆمەلایەتی :.

خشتەی ژمارە (4)

باری کۆمەلآیەتی توێژینەوەکە دیاری دەکات

باری کۆمەلآیەتی	نێر		مێ		ژمارە	٪
	ژمارە	٪	ژمارە	٪		
خێزاندار	45	78,94	94	75,2	139	76,3 7
سـەڵت	8	14,03	9	7,2	17	9,23
هاوسەر مردوو	4	7,01	22	17,6	26	14,28
کۆ	57	100	125	100	182	100

لـەم خـشتەیەدا بۆمـان رون دەبێتـەوە کـە رێـژەی (76,37)ی نمونـەی توێژینەوەکـە لـە پاشمـاوەی ئـەنفال خێزاندارن , ئەمەش ئەوە دەردەخات کە زۆرترین رێژەی نمونەی توێژینەوەکە ئەو کەسانەن کە خێزانـدارن , ئەمـە سەرای ئەوەی زۆربەی چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ سەرۆك خێزانەکاندا کراوە , وە لێرەشەوە ئەگەینـە ئـەو ئەنجامـەی کە زۆرترین رێژەی پاشماوەی ئەنفال ئەوانەن کە خێزاندارن , ئەمیش بەتایبەتی ئەو ژنانەن کە پیاوەکانیان ئـەنفال کراوە , هەروەك لە خشتەی ژمارە (2)دا بۆمان رون دەبێتەوە کە (71,42) پاشماوەی ئەنفال لەرەگەزی مێن , هەروەك لە پرۆسەی ئەنفالدا ئەوگەنجانەی کەبێسەرو شوێن کران خێزانداربوون چـونکە لەکۆمەڵـکـەی کوردەواری‌دا بەتایبەتی لە گوندەکاندا بەهۆی ئیش و کاری مەڕداری و کشتوکالی‌یەوە زوو ژن بۆ کورەکانیان دەهێنن .

پاشان رێژەی هاوسەر مردوو دێت کە (14,28)نمونەکە پێکدێنێت , ئەمانەش ئەوانـەن کـە لـەدوای پرۆسـەی ئەنفالەوە بەهۆی پیری‌و پەککەوتەیی‌و نەخۆشی‌یەوە هاوسەرەکانیان کۆچی دایی‌یان کردووە , چونکە پاشمـاوەی ئەنفال لە دوای پرۆسەی ئەنفالەوە لە ئۆردوگا زۆرەملێکاندا ژیانیان دەگوزەراند , کە لە هەموو خزمەتگوزاری‌یـەکی سەرەتایی بێبەشبوون

هەروەها رێژەی سەڵت بەپلەی سێیەم دێت بەرێژەی (9,23)ئەمانیش بەتایبەت ئەو گەنجانـەن تـاکو ئیـستا بـەهۆی هـەژاری‌و نەهامـەتی رۆژگـارەوە بـەبێ هاوسـەر ماونەتـەوە, وە ئـەو کـچانەن کـە بـەهۆی داب و نـەریتی کۆمەلآیەتی‌یەوە شویان نەکردووە , چونکە بەشەرمی ئەزانن باوکو براکانیان ئەنفال کراوەو ئەمانیش بەجلی ئـاڵ و والآوە شوبکەنەوە .

4- ئاستی خوێندن :.

خشتەی ژمارە (5)

ئاستی خوێندنی نمونەی توێژینەوەکە دیاری دەکات

ئاستی خوێندن	**ژمارە**	**ڕێژە ٪**
نەخوێندەوار	161	88,46
خوێندەوار	11	6,04
سەرەتایی	6	3,29
ناوەندی	2	1,64
پەیمانگاو زانکۆ	1	0,54
کۆ	182	100

لە خشتەی ژمارە (5)دا بۆمان دەردەکەوێت کە ڕێژەی نەخوێندەواری نمونەکە (88,46)ە ، بونی ئەم ڕێژە زۆرەی نەخوێندەواری دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ڕژێمی بەغدا دێهاتەکانی کوردستانی پەراوێز کردبوو ، چونکە لە گوندەکاندا زۆر بەدەگمەن قوتابخانە دەبینران .

هەروەها لە خشتەکەدا دەردەکەوێت کە ڕێژەی خوێندەوار (6,04)ی نونەکە پێك دەهێنێت ، ئەمانیش تەنها دەتوانن بنوسن و بخوێننەوە ، دیارە بەشی زۆری ئەمانەش لە حوجرەکاندا فێری نوسین وخوێندنەوە بوون ، هەروەها ڕێژەی (3,29)ی نمونەکە لە ئاستی سەرەتاییدان ئەم ڕێژەکەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە پێویستی خێزانەکان بۆ ئیش کردنی منداڵەکانیان بۆ دابین کردنی بژێوی ژیانیان هۆکارێکە بۆ دابڕان لە خوێندن .

هەروەها تەنها ڕێژەی (1,64)ی نمونەکە لە ئاستی ناوەندیدان دیارە ئەمەش بەهۆی نەبونی خوێندنگەی ناوەندییەوە بووە لە گوندەکاندا ، وەرێژەی (0,54)ی نمونەکە لەئاستی پەیمانگاو زانکۆدان ، ئەمیش بەهۆی ئەوەوە بووە کە گران بووە بۆ گوندنشینەکان کە منداڵەکانیان بنێرنە زانکۆو پەیمانگا .

هەروەها لە ئۆردوگاکانیشدا بەهۆی خراپیباری گوزەرانی خێزانی پاشماوەی ئەنفال کە لەدوای قۆناغی سەرەتایی ناتوانن بەردەوام بن لەخوێندن , چونکە خێزانەکانیان ناتوانن خەرجی قوتابییەکانیان دابین بکەن ، لەلایەکی دیکەشەوە بۆ پڕکردنەوەی بژێوی ژیانی خێزانەکان ناچارن منداڵەکانیان دەرکەن لە قوتابخانەو کاریان پێبکەن .

5- ڕێژەی ئەنفال کراوەکان :.

خشتەی ژمارە (6)

دابەش بوونی ئەنفال کراوەکان بە پێی ڕەگەزو تەمەن

ڕەگەز / تەمەن	نێر	٪	مێ	٪	ژمارە	٪
لە ساڵ کەمتر	6	2,18	5	2,84	11	2,43
1 ـ 10	17	8,81	10	5,68	27	5,98
11 ـ 20	37	13,45	29	16,47	66	14,63
21 ـ 30	64	23,27	43	24,43	107	23,72
31 ـ 40	67	24,36	31	17,61	98	21,72
41 ـ 50	44	12,36	30	17,04	74	16,4
51 ـ 60	24	8,72	16	9,09	40	8,86
61 ـ 70	7	2,54	6	3,4	13	2,88
71 ـ 80	4	1,45	3	1,7	7	1,55
80 **وبە سەرو**	1	1,81	3	1,7	8	1,77
کۆی گشتی	275	60,97	176	39,02	451	100

لە خشتەی ژمارە (6)دا کە دابەش بوونی ئەنفالکراوەکان بەپێی ڕەگەزو تەمەن دیاری دەکات , دەردەکەوێت کەڕێژەی (60,97)ی نمونەکە لە زرەگەزی نێرن , بەرامبەر بە ڕێژەی (39,02) لەڕەگەزی مێن , لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ڕژێمی بەعس هیچ جیاوازیەیەکی نەکردووە لە نێوان ژن و پیاوو پیرو گەنجدا , بەتایبەتی ڕەگەزی نێر کە لە ڕەگەزی مێ زۆرتر بێ سەرو شوێن کراوە , دیارە ئەمیش بەلای ڕژێمی بەعسەوە هێزی بەرهەمهێنی ئابوری و پشت و پەنای بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی گەلی کوردن .

گەر سەیری تەمەنی ئەنفالکراوەکان بکەین بۆمان ڕون دەبێتەوە کەڕێژەی (2,43) ی ئەنفالکراوان تەمەنیان لە ساڵ کەمترو منالی شیرەخۆرەن و وە هەندێکیشیان لەناو کەمپەکان و لە نێو پاسە جامداخراوەکاندا لە دایك بوون و تەمەنیان چارەکە سەعاتێك بوو , ئەمانە هیچ یاسایەك لەسەرزەمیندا نیە کە لەناویان بەرێ , تەنها لە یاسا پڕ لە شەڕانگێزیەکەی بەعسدا نەبێ .

www.dengekan.com
4/13/2007

هەوەها رێژەی (5,98)ی ئەنفال کراوان تەمەنیان لە نێوان (1ـ 10)ساڵی دایە , رژێم زۆرمەبەستی ئەم جیلە لەناوبەرێ چونکە هومێدی ئایندەی کۆمەڵگەن , بەلأم زۆرترین رێژەی ئەنفالکراوان ئەوانەن کەتەمەنیان لەنێوان(11ـ 50)ساڵە بەرێژەی (76,49) یان بێسەرو شوێن کراون , رژێمی بەعس زۆر جەختی لەسەر لەناوبردنی ئەو کەسانە دەکردەوە کە لەو تەمەنەدا بوون , هەروەك لەبەیان نامەی ژمارە (4008/28 لە 1987/6/20)دەرچووە لە خاڵی پێنجەمدا هاتووە : (ئەو کەسانەی کە لەگوندەکاندا دەگیرێن و تەمەنیان لەنێوان " 15ـ 70 " ساڵی دایە پاش زانیاری لێوەرگرتنی دەبێ لە سێدارە بدرێ) " بڕوانە پاشکۆی ژمارە 2 ".

ئەم تەمەنە بەهێزی جولێنەرو بەرگری کەرو بەڕێوەبردنی کۆمەڵگە دەژمێردرێت , هەروەها بەهێزی بەرهەمهێنی ئابووری و مرۆیی کوردستان دادەنرێ , بۆیە رژێم پلان و بەرنامەی داڕشتووە بۆ لەناوبردنی ئەم تەمەنە بۆ ئەوەی زیان بە جیلی بەرهەمهێنی ئابوریو مرۆیی کۆمەڵی کوردەواری بگەیەنێ .

هەروەها رێژەی رەگەزی نێر لە نێوان تەمەنی (11 ـ 50) ساڵ (77,09)دێت , کە ئەمانە بڕبڕەی پشتی کومەڵی کوردەوارین , بەلأم رێژەی تەنها (6,2)ی نمونەکە ئەوتەمەنەن کەدەکەوێتە نێوان (61ــ 81) , ئەمانیش ئەو پیرو پەککەوتانەبوون کەلەدوای لێبوردنە گشتییەکەی 6/ 9 /1988 ئازاد کران , هەرچەندە رژێم زۆر جەختی لەسەر لەناوبردنی ئەم تەمەنە نەکردۆتەوە , لەبەر ئەوەی مەترسیان بۆ دواڕۆژی دەسەلأت نییە .

لەم توێژینەوەیەدا لەکۆی (182)خێزانی نمونەکە (451) کەس ئەنفال کراوە , ئەوانیش (275)یان لە رەگەزی نێرن بەرێژەی (60,97) , بەرامبەر بە (179) لەرەگەزی مێ بەرێژەی (39,02) .

دووەم / زانیاری تایبەت بە توێژینەوەکە

6- **باری گوزەران :.**

خشتەی ژمارە (7)

باری گوزەرانی خێزانەکان دیاری دەکات

ئاستی گوزەرەران	**ژمارە**	**رێژە** ٪
باش	2	1,01
مام ناوەند	39	21,43
خراپ	141	77,47
کۆ	182	100

لە خشتەی ژمارە (7)دا ئاستی بژێوی و گوزەرانی خێزانەکانی نمونەکە دیاری دەکات ، کە رێژەی (77,47)ی خێزانەکانی پاشماوەی ئەنفال ئاستی بژێویو گوزەرانیان خراپە ، ئەمیش بەهۆی ئەوەی ئەم خێزانانە لە پێش شالأوەکانی ئەنفالدا خاوەنی موڵك و ماڵ ومەڕو مالأتی خۆیان بوون بەلأم لە شالأوی ئەنفالدا هەموو ئەم شتانەیان لە دەست چوو .

ئەمە جگە لەوەی کە زۆربەی ئەم خێزانانە سەرپەرشتیاری خێزانیان ئەنفال کراوە تەنها ژن و منداڵ ماون کە توانای کارکردنی ئەوو تۆیان نىیە ، لەلایەکی تریشەوە لەلایەن دام و دەزگاو رێکخراوەکانەوە یارمەتی نەکراون ئیش و کاریان بۆ نەدۆزراوەتەوە و پشت گوێ خراون .

وە رێژەی مام ناوەندەکان دەکاتە (21,43)ی نمونەکە پێك دەهێنن ، بەلأم ئەوانەی کەئاستی بژێویان باشە رێژەی (1,09)ی نمونەکە پێکدەهێنن ، لێرەوە دەردەکەوێت کە رێژەی هەرە زۆری پاشماوەی ئەنفال لە گوزەرانێکی خراپدا دەژین .

7- **ڕەوشی هاوسەری**

خشتەی ژمارە (8)

باری هاوسەری نمونەی توێژینەوەکە بە پێی ڕەگەز دیاری دەکات

هاوسەری ئەنفالکراو	نێر		مێ		ژمارە	٪
	ژمارە	٪	ژمارە	٪		
بەڵێ	10	43,47	91	85,854	101	78,29
نەخێر	13	56,52	15	14,15	28	21,7
کۆ	23	100	106	100	*129	100

لەم خشتەیەدا بۆمان ڕون دەبێتەوە لەرێژەی (78,29)ی نمونەکە هاوسەرەکانیان ئەنفال کراوە ,لەوانەش,

(85,85)ی ئەو ئافرەتانەن کە پیاوەکانیان ئەنفال کراوە ، وە لە (43,47)ی ئەو پیاوانەن کە ژنەکانیان ئەنفال کراوە ,

لێرەوە بۆمان ڕون دەبێتەوە کەرێژەی ئەو ژنانەی کە پیاوەکانیان ئەنفال کراوە زۆر زیاترە لە رێژەی ئەو پیاوانەی کە ژنەکانیان ئەنفال کراوە .

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە گەورەترین رێژەی ئەنفال کراو ئەو پیاوە گەنجانەن کەهێزی بەرهەمهێنی کوردستانن

یەکێك لەمەبەستەکانی ڕژێم ئەوە بووە کە رێژەی زاوو زێ لە کوردستان کەم بکاتەوە لەبەر ئەوەی دەیزانی ئەو ئافرەتانەی کە پیاوەکانیان ئەنفال کراوە شوناکەنەوە بەهۆی داب ونەریتی کوردەوارییەوە کە شەرمە بۆ ئافرەتی خاوەن منداڵ شوبکاتەوە .

* تەنها ئەم (129)کەسە تایبەت بوون بە پرسیارەکەوە

8- هاوسەرکردنەوەی پاشماوەی ئەنفال

خشتەی ژمارە (9)

باری هاوسەرکردنەوەی پاشماوەی ئەنفالەکان دیاری دەکات

هاوسەرکردنەوە	ژمارە	ڕێژە ٪
بەڵێ	8	8,08
نەخێر	91	91,92
کۆ	99*	100

لە خشتەی ژماە (9)دا دەردەکەوێت کەڕێژەی (91,92)ی ئەو کەسانەی کە هاوسەرەکانیان ئەنفال کراوە تاکو ئێستا بەبێ هاوسەری ژیان دەگوزەرێنن ، وە ڕێژەی (8,08)ی ئەو کەسانەی کە هاوسەرەکانیان ئەنفال کراوە خێزانی نوێیان دروست کردووە.

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت مانەوەی ئەو ڕێژە زۆرەی هاوسەری ئەنفال کراو تاکو ئێستا خێزانیان دروست نەکردووە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەیوەندییە توندو تۆڵەی نێوان ژن و مێرد لەکۆمەڵگای کوردەواریدا ئەمە لەلایەکەوە ، لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەو پەیوەندیە کۆمەڵایەتییەی کە لەکۆمەڵگای کوردەواریدا هەیە .

چونکە زۆر گران بوو ئافرەتێك کە بەجلی ئاڵاو واڵاوە لەماڵ دەربچێت و شوبکات لە ساتێکدا مێردو براو کەس و کاری ئەنفال کرابێ ، دیارە لەلایەکی نریشەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە بڕوایان وایە ڕۆژێکلەڕۆژان هاوسەرەکەیان دەگەڕێتەوە .

بێگومان هەریەکێك لەم ئافرەتانەی کە شویان نەکردوّتەوە کوّمەلّێك هوّکاری تایبەتیان هەیە , ئەمە جگە لەوەی بەهوّی چەندین سالّ لە چاوەڕوانیەوە , تەمەنی شوکردنیان بەسەرچووە , پەروەردەکردنی منالّەکانیان بەگرنگتر دەزانن .

هەروەها بەهوّی داب و نەریتی کوّمەلّی کوردەواری کە رێگە نادات هەتا چارەنوسی پیاوەکانیان دیارنەبێ‌شوبکەنەوە , ئەمە جگە لەوەی کە لە لوّمەو قسەلوّکی خەلّکی دەترسن .

* تەنها ئەم (99)کەسە تایبەت بوون بەپرسیارەکە .

9- باری پەیوەندییە کوّمەلاّیەتییەکان :.

خشتەی ژمارە (10)

باری پەیوەندییە کوّمەلاّیەتییەکان لە پاش ماوەی ئەنفال

باری پەیوەندی	ژمارە	ڕێژە ٪
باش	105	57,97
نەخێر	77	42,3
کۆ	182	100

خشتەی ژمارە (10)بوّمان روندەکاتەوە کە رێژەی (57,97)ی نمونەکە پەیوەندییان لەگەلّ خزم و کەس و دەورو بەریاندا باشە ، بەلاّم رێژەی (42,3)ی نمونەکە بەهوّی شلّلاّوەکانی ئەنفالەوە پەیوەندییان خراپ بووە ، دیارە خراپی ئەو پەیوەندیەش بە پلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بوّ ئەوەی کە هەریەکێك لە ئەندامانی ئەو خێزانانە روّژانە بوّ پڕکردنەوەیقوتی ژیانی خوّیان ناپەرژێنەسەر ئەوی تریان چونکە ئەم شالاّوە پاشماوە رەش و روتە برسییەکەی ناچار کرد کەهەرکەس بەدوای ژیانی خویدا بگەڕێت .

هەروەها ئەو شالاّوە کاری کردوّتە سەرکەمبونەوەی سوّزو خوّشەویستی و هاوکاری نێوانیان ، لەبەرئەوەی دەرامەتێکی ئەوو توّیان نییە ، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا پەیوەندییە کوّمەلاّیەتییەکان لە نێوان لە نێوان تاکەکانی پاشماوەی ئەنفالدا بەردەوامە ، کەواتا ئەم شالاّوە نەیتوانیوە پەیوەندییە کوّمەلاّیەتییەکانی کوّمەلّی کوردەواری بپچڕێنێ .

10- كاریگەری ئەنفال لەسەر پێكهاتەی خێزان :.

خشتەی ژمارە (11)

كاریگەری ئەنفال لەسەر هەڵ وەشاندنەوەی بەنیادی خێزانی پاشماوەی ئەنفال

جۆری وەلام	ژمارە	ڕێژە ٪
زۆر	51	28,02
مام ناوەند	93	51,09
كەم	38	20,88
كۆ	182	100

لە خشتەی ژمارە (11)دا بۆمان روندەبێتەوە كە ئەنفال كاریگەری زۆری هەیە لەسەر پێك هاتەی خێزانی پاشماوەی ئەنفال وە هەڵوەشاندنەوەی بونیادی خێزانی ، وە دەبینین ڕێژەی (28,02)ی نمونەكە ئەوە دەردەخات كە شالاوی ئەنفال كاریگەری زۆری لەسەر هەڵوەشاندنەوەو پێكهاتەی خێزانیان هەبووە لە هەموو رەهەندە كۆمەلایەتیو ئابوری و سایكۆلۆجیيەكانیيەوە .

وە ڕێژەی (51,09)ی نمونەكە پێیان وایە كە بەشێوەیەكی مامناوەند كاریگەری هەیە لەسەر پێك هاتەی خێزانیان بەلام ڕێژەی (20,88)كاریگەرییەكە بەشێوەیەكی سوكتر دەبینن .

www.dengekan.com
4/13/2007

لێرەوە بۆمان دەر دەکەوێت کە ئەم شالأوە کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر لەسەر پێکهاتەی خێزانی پاش ماوەی ئەنفال لەروی پەروەردەی خێزانیەوە ، وەشیرازەی خێزانیان بەهۆی ئەم شالأوەوە تێکچوە ، لەروی ئابوری و کۆمەلأیەتیشەوە بۆتەهۆی گۆرانی پەیوەندیە خێزانیەکان لەروی پێکهاتنەوە .

11 – **کاریگەری شالأوەکە لەسەر گۆڕانی داب ونەریت :.**

خشتەی ژمارە (12)

کریگەری شالأوی ئەنفال لەسەر گۆڕانی داب و نەریتی پاشماوەکەی

جۆری وەلأم	**ژمارە**	**ڕێژە** ٪
بەلێ	145	79,67
نەخێر	37	20,32
کۆ	182	100

لەم خشتەیەدا کاریگەری شالأوی ئەنفال دەردەخات لەسەر گۆڕانی رەوشت و داب و نەریتی پاشماوەی ئەنفال ، وەك دەبینین رێژەی (79,67)ی نمونەکە پێیان وایە کە ئەم شالأوە کاریگەری زۆری هەیە لەسەر گۆڕان لەرەوشت و داب ونەریتی کۆمەلأیەتیان ، وەرێژەی (20,32)ی نمونەکە کاریگەریەکەی لەم رووەوە بە سوکتر دەبینن .

لێرەوە بۆمان رون دەبێتەوە پاشماوەی ئەنفال بەهۆی ئەو شالأوەوە گۆڕان لە رەوشت و داب و نەریتیان دروست بووە، ئەمیش بەهۆی گۆڕینی شوێنی نیشتەجێبونیان و دابڕانیان لە خزم و کەس وکاریان ، ناچاربوون واز

له داب و نه‌ریتی خۆیان بهێنن , چونكه پاش شالاَوه‌كه خزێنراونه‌ته ئۆردوگاكانه‌وه‌و به‌ناچاری ئه‌و دابو نه‌ریته‌ی ئۆردوگاكانیان به‌سه‌ردا سه‌پا كه‌له‌گه‌ڵیدا رانه‌هاتبوون وه وازهێنان له‌داب و نه‌ریتی چه‌ندین ساڵه‌ی خۆیان .

وه ئه‌و رێژه‌یه‌ش كه پێیان وایه گۆڕان روی نه‌داوه ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ ئه‌وه‌ی كه له‌ئۆردوگاكاندا له نزیك یه‌ك نیشته‌جێبوون ، یاخود پاش راپه‌ڕین گه‌ڕاونه‌ته‌وه گونده‌كانیان .

12- **كاریگه‌ری شالاَوه‌كه له‌سه‌ر نه‌خۆشیه ده‌روونیه‌كان :.**

خشته‌ی ژماره (13)

كاریگه‌ری ئه‌نفال له‌سه‌ر دروست بوونی نه‌خۆشیه ده‌رونیه‌كانی پاشماوه‌كه‌ی

دروست بونی نه‌خۆشیه‌ده‌رونیه‌كان	ژماره	رێژه %
به‌ڵێ	105	57,69
نه‌خێر	77	42,31
كۆ	182	100

له‌م خشته‌یه‌وه بۆمان ده‌رده‌كه‌وێت كه شالاَوی ئه‌نفال كاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر نه‌خۆشیه ده‌رونیه‌كانی پاش ماوه‌ی ئه‌نفال دروست كردووه ، وه‌ك ده‌بینین رێژه‌ی (57,69)ی نمونه‌كه پێیان وایه كه شالاَوه‌كه كاریگه‌ری هه‌بووه ، به‌لاَم رێژه‌ی (42,31)ی نمونه‌كه‌ئه‌م كاریگه‌ریه به‌كه‌متر ته‌ماشاده‌كه‌ن .

لێره‌وه ده‌بینین كه ئه‌و نه‌خۆشیه ده‌رونیانه‌ی دروست بووه به‌هۆی شالاَوه‌كه‌وه ، ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ بێسه‌رو شوێن كردنی ئه‌و رێژه زۆره‌ئه‌نفال ، ئه‌مه وای كردووه كه‌پاشماوه‌ی ئه‌نفال هه‌میشه له چاوه‌ڕوانیو دڵه‌راوكێیه‌كی به‌رده‌وامدا بوون بۆ گه‌ڕانه‌وه‌ی كه‌س و كاریان كه هه‌ریه‌كه‌یان ده‌ریایه‌ك خه‌م و ئازارو ئه‌ندێشه‌ی هه‌ڵگرتووه ، وه هه‌میشه چاو به‌فرمێسك و ده‌م به گریانن ، ئه‌مه‌ش ده‌یان جۆری نه‌خۆشی ده‌رونی دروست كردووه .

ئەمەش حاڵەتی دەرونی ژنی پاشماوەی ئەنفالی تێکشکاند , چونکە سەرجەم ئەو شتانەی کە مایەی ئاسودەیی بوون لە ماڵ و موڵك و مێردو کەس و کاری لە دەست دا , ئەمەش کاریگەری لەسەر باری دەرونی پاشماوەی ئەنفال هەیە , وە زۆرجار کاریگەری لەسەر پەروەردەی ماڵ وخێزان و مناڵیش دەبێت .

13- کاریگری ئەنفال لەسەر پەرتەوازەیی خێزانەکان :.

خشتەی ژمارە (14)

کاریگەری شاڵاوی ئەنفال لەسەر پەرتەوازە بوونی خێزانی ئەنفال

جۆری وەلام	ژمارە	ڕێژە ٪
بەڵێ	152	83,52
نەخێر	30	16,48
کۆ	182	100

لەم خشتەیەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ڕێژەی (83,52)ی نمونەی ئەوخێزانانە دووچاری پەرتەوازەیی و شڵەژان بوون ، بەرامبەر بەڕێژەی (16,48)ی نمونەکە کە توش نەهاتوون ، دیارە ئەمەش بەهۆی ئەوەوەیە کە سەرپەرشتیاری خێزانەکەیان بەرشاڵاوی ئەنفال نەکەوتووە تەنها هەندێك لەئەندامانی خێزانەکەی بەرکەوتوون .

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەم پەرتەوازەبونەی خێزانی پاشماوەی ئەنفال دەگەڕێتەوە بۆ هەڵکەندنیان لە شوێنی نیشتەجێ بوونی خۆیان ، هەروەها دابڕانی هەندێك لە ئەندامانی خێزانەکەیان ، کە ئەمەش کاریگەری زۆری هەیە لەسەر پەرتەوازە بوون و لێکهەڵوەشانی پێکهاتەی خێزانیان ,

www.dengekan.com
4/13/2007

هەروەها دورکەوتنیان لە هەموو رەوشـێکی دیمـۆگرافی کۆمەڵایـەتی ئـابوری سیاسـی , وە لـەخزمو کـەس و کاریان کەلەوەو پێش هەموو پێکەوە دەژیان و پەیوەندی‌یەکی توند و تۆڵیان لـە نێوانیانـدا هـەبوو , بـەڵام بـەهۆی شالاوەکانی ئەفالەوە هەموو ئەو پەیوەندی کۆمەلایەتی و کـاری رۆژانـەیان کـە ئاسـودەیی پێدەبەخـشین لەدەسـت چوو , ئەمە جگە لەوەی لەروی باری رامیاری‌یەوە لەلادێکاندا سەربەخۆبون لە جۆری مامەڵەی رۆژانەیاندا , بەلام لە ئۆردوگاکاندا لە ژێر چاودێری توندی ئیستخباراتدا بوون , هەر بۆئەوەی نەناسرێن هەرڕۆژەی لەشارو شارۆچـکەیەك ژیانیان دەگوزەراند

14- **تێڕوانینی خەڵك بۆ كەس و كاری ئەنفال :.**

خشتەی ژمارە (15)

تێڕوانینی خەڵك بۆ كەس و كاری پاشماوەی ئەنفال

جۆری وەڵام	**ژمارە**	**ڕێژە** ٪
باش	140	76,92
مام ناوەند	25	13,73
خراپ	17	9,34
كۆ	182	100

خشتەی ژمارە (15) ئاماژە بوڕوانینی خەڵك دەكات بۆ كەس و كاری پاشماوەی ئەنفالـەكان دیـارە كـەس و كاری ئەنفالەكان توشی دەیان روداوی ناخۆش و دەرونی بوونە بۆیە جۆرێك لە نامۆیی لە ژیانیاندا دروست بـووە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستیان بەهاوكاری هەیە لە روی كۆمەڵایەتی و سایكۆلۆجیەوە .

هەربۆیـە دەردەكـەوێت رێـژەی (76,92)ی نمونەكـە تێڕوانینــی خــەڵك بــۆ كـەس وكـاری ئـەنفال باشــە ، هەرچەندە رێژەی (9,34)ی پێیان وایەكە خـەڵكی بەشـێوەیەكی بـاش لێیـان نـاڕوانن , وەرێـژەی (13,73)ی تێڕوانینەكان بەشێوەیەكی لابەلایە .

لێرەوە دەردەكەوێت ئەو تێڕوانینە خراپانە دەگەڕێتەوە بۆ روخانی لایەنی سایكۆلۆجی و كۆمەڵایەتی و ئابوری . ئەمە سەرەڕای ئەوەی خەڵكی لە كۆمەڵگەی كوردی دا لەروی داب و نەریتی نـاو كۆمەڵگـەوە سـەیری پاشمـاوەی ئەنفال دەكات بەتایبەتی ژنان , كەبونەتە رەمزێكی دیاری ئەنفال بەهۆی سیمای خـەمباریان و جـل و بـەرگی رەش پۆشیانەوە , لە دوای پرۆسەی ئەنفالەوە ئەمانە سەرقاڵی پەیداكردنی بـژێوی بونـە بـۆ مناڵـەكانیان , كەناچـاربونە كۆمەلێك كاربكەن كە لەلادێكاندا نەیان كردووە . رەنگە ئەمە وای كردبێت كە خەڵكی بەتێڕوانینێكی خراپەوە لێیان بڕوانێت .

15- سەرپەرشتیاری خێزانی :.

خشتەی ژمارە (16)

سەرپەرشتیاری خێزانی لە پاش و لە پێش شالاوی ئەنفال

سەرپەرشتیاری خێزان پاش شالاوەكە			سەرپەرشتیاری خێزان پێش شالاوەكە		
26,37	48	**باوك**	88,46	161	**باوك**
65,93	120	**دایك**	8,24	15	**دایك**
6,59	12	**برا**	2,74	5	**برا**
1,01	2	**خوشك**	0,54	1	**خوشك**
100	182	**كۆ**		182	**كۆ**

لەم خشتەیەوە بۆمان روندەبێتەوە کە لە پێش شالآوەمانی ئەنفالدا سەرپەرشتیاری خێزانی (88,46)ی نمونەکە لە ژێر دەسەلآتی باوکدابووە ، بەرامبەر بە رێژەی (8,24)ی کە لە ژێر دەسەلآتی دایکدا بووە , ئەمیش ئەوە نیشان دەدات کە لەژیانی خێزانی کۆمەڵی کوردەواریدا باوك سەرپەرشتیاری خێزان بووە هەتا دەمرد ئینجا دایك دەبوو بە سەرپەرشتیار .

بەلآم دوای شالآوی ئەنفال رێژەی سەرپەرشتیاری خێزانی (26,37)لە ژێر دەسەلآتی باوکدابووە بەرامبەر بە رێژەی (65,93) لە ژێر دەسەلآتی دایکدابووە .

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت سەرپەرشتیاری خێزانی لە پاش شالآوەکە گوێزراوەتەوە لە باوکەوە بۆ دایك ، ئەمیش ئەوە دەردەخات کەرێژەی هەرە زۆری ئەو کەسانەی بە شالآوی ئەنفال کەوتوون رێژەی پیاوانن کە سەرپەرشتیاری خێزانن کەئەمەش بۆشایی دەسەلآتی خێزانی دروستکردووە لەدوای شالآوەکە کاریگەری زۆری لەسەر پەروەردەی خێزانی دروست کردووە .

چونکە لەدوای ئەم پرۆسەیەوە ئەو ژنانەی کە پیاوەکانیان ئەنفالکراوە ئەرکی بەڕێوە بردنی خێزانیان گرتۆتە ئەستۆ , دیارە ئەمیش بەهۆی پرۆسەی ئەنفالەوە هاتۆتە ئاراوە , هەربۆیە حاڵەتێکی سروشتی نیە , هەر بەهۆی ئەمەشەوەیە ژنان روبەڕوی کۆمەڵێك کێشەو گرفتی کۆمەلآیەتیو دەرونی بونەتەوە .

16- جۆری یارمەتی :.

خشتەی ژمارە (17)

جۆرو شێوەی یارمەتی بۆ کەس و کاری ئەنفال رون دەکاتەوە

رێژە ٪	ژمارە	جۆری یارمەتی
7,69	14	مووچە
14,83	27	یارمەتی رێکخراوەیی
77,47	141	هیچ
100	182	کۆ

لەم خشتەیەدا بۆمان رون دەبێتەوە کەئەو خێزانانەی تاکو ئێستا هیچ جۆرە هاوکاریەیەك نەکراون بەرێژەی (77,47) دێت , کە هیچ جۆرە هاوکاریەکیان لە لایەن رێکخراو و دام و دەزگا حکومیەکانەوە پێنەگەیشتووە , ئەمەش نیشانەی بایەخ نەدانە بەکەسو کاری ئەنفالەکان وە هۆکاریکیشە بۆ تێکشکانی لایەنی دەرونی کەس و کاری ئەنفالەکان و تێکچونی شیرازەی خێزانی , ئەمەش هەندێکیان پشتیا نبەکاری رۆژانەی خۆیان و لەسەر دەستکەنەو بژارو کرێکاری و وە پیرو پەککەوتەکانیشیان پەنایان بردۆتە بەر خزم و کەس و کاریان و زۆربەی کاتیش سوالکردن , وە بڕبڕەی بژێوی ژیانیان (بڕیاری نەوت بەرامبەر بەخۆراکە 986).

هەروەها رێژەی (14,83) یان یارمەتی لە رێکخراوە مرۆییەکانەوە وەردەگرن ,ئەویش تاکو ئێستا لە چوارچێوەی کۆمەڵێك هاوکاری بچوك تێنەپەڕیوە , بەجۆرێك نەبووە کە بناغەی ژیانێکی نوێی پێ بنیات بنێن ,وە رێژەی (7,69) یان موچەیان لەلایەن دام و دەزگا حکومیەکانەوە وەردەگرن , هەرچەندە حکومەتی هەرێمی کوردستان بڕیاری داوە لەمانگی (4 / 2002)وەوە مانگانە بڕی (200)دینار بۆ وارسی قوربانیانی ئەنفال و کیمیاباران ببڕێتەوە , ئەمیش هەرچەندە هەندێك لە پێداویستیەکانیان پڕدەکاتەوە بەلام لە ئاستی پێداویتی ئەواندا نیە بەتایبەتی زۆربەی ئەو خێزانانە دەبێتە سەرچاوەی سەرەکی بۆیان .

17- **هەست کردن بەبایەخ نەدان بەکەس وکاری ئەنفال :.**

خشتەی ژمارە (18)

هەست کردن بە بایەخ نەدان بە کەس و کاری ئەنفالکراوەکان رون دەکاتەوە

جۆری وەلام	ژمارە	رێژە ٪
بەڵێ	125	68,68
نەخێر	57	31,32
کۆ	182	100

لەم خشتەیەوە بۆمان رون دەبێتەوە کە (68,68)ی کەس و کاری ئەنفال وا هەست دەکەن کە بایەخ بەئازارو گرفتەکانیان نادرێت ، تاکۆ ئێستا هیچ هەوڵێك نەدراوە بۆ چارە سەرکردنی گیروگرفتە کۆمەڵایەتیەو دەرونیەو ئابوریەکانی پاشماوەی ئەنفال و قەرەبووی زیانە مادیەکانیان .

www.dengekan.com
4/13/2007

وه ڕێژەی (31,32)یان وان هەست دەکەن کە بایەخ بە گیروگرفتەکانیان دراوە بەڵام بەپێی پێویست نا ، بۆیە لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە کەس وکاری ئەنفالەکان لەلایەن دام و دەزگاکانی حکومەتی هەریم و ڕێکخراوەکانەوە تا ئێستا بەپێی پێویست بە دەم گرفت و کێشەکانی کەس وکاری ئەنفالەکانەوە نەبوون و هەوڵ نەدراوە بۆ چارەسەرکردنی بەشێك لەبرینەکانیان .

18- **ئومێدی گەڕانەوەی ئەنفالەکان :.**

خشتەی ژمارە (19)

هیوای گەڕانەوەی ئەنفالەکان لەلایەن کەس و کاریانەوە

جۆری وەلاّم	ژمارە	ڕێژە ٪
بەڵێ	133	73,07
نەخێر	49	26,92
کۆ	182	100

ئەم خشتەیە ئەوەمان بۆ ڕوندەکاتەوە کە (73,07)ی کەس و کاری ئەنفالەکان هیوایان وایە کە کەس وکارە ئەنفالکراوەکانیان مابن و ڕۆژێك لەڕۆژان دەگەڕێنەوە ، بەرامبەر بە ڕێژەی (26,92)یان کەبێهیوان لە

گەڕانەوەی کەس و کاریان ، وە ئەم بێهیوایی‌یەش دەگەڕێتەوە بۆ ئـەوەی کـە (14)سـاڵە ئـەنفال کراوەکـان هـیچ سۆراغێکیان نی‌یە .

ئەمە جگە لەوەی کە رژێم خاوەن لۆ ژیکێکی پڕ لە شەڕانگێزی‌و تورەی‌یە لە سەر کوشت و کوشتار راهـاتووە و وە هیچ تروسکایی‌یەکی سۆزو بەزەیی لە رژیـچمە چـاوەڕوان نـاکرێ کـە هـەموو تەمـەنی لـە جینوسـایدو کوشـت و کوشتاری گەلی کوردا بەسەر بردووە .

ئەمیش بەهۆی ئەو پەیوەندی‌یە بەهێزەی کە لەنێوان ژن و پیـاوی کۆمەڵگـەی کوردی‌ـدا هـەبووە و , هـەروەها بەهۆی ئەو خزمایەتی‌یەی کە لەنێوانیاندا هەبووە رێگایان پێنادات کە بـیر لـە مردنیـان بکەنـەوە ,هـەروەها بـەهۆی چارەنوسی نادیاریان پاش دەیان ساڵ .

ئە نجامی توێژینەوەکە

1- لە ئەنجامی توێژینەوەکەوە بۆمان روون دەبێتەوە کە پرۆسەی ئەنفال پرۆسەیەکی نخشە بۆ دارێژراوو خۆبۆ ئامادەکراوی هەمەلایەنەبوو بەمەستی سڕینەوەو لەناوبردنی مۆرکی نەتەوایەتی میللەتی کورد و لـەناوبردنی هەموو روکااو شوێنەوارێکی ناسنامەی میللەتی کورد .

2- شالأوەکانی ئەنفال کۆمەڵێ عەمەلیاتی لـەناکاوو کتـوپڕ نـەبوو کـە بەشـێوەیەکی سـادەو ئاسـایی لەلایـەن رژێمەوە پیادەکرابێت . بەڵکو ئەنفال زادەی درێژکراوەی ئەوتاوانانەی رژێمە کە بەردەوام بەر لەکارەسـاتی ئەنفال پیادەی کردون , کەواتا ئەنفال بەشێکە لە جینوسادەکانی کورد .

3- بەکارهێنانی ووشەی " ئەنفال " بۆ ئەو پرۆسەیە بۆ شەرعی‌یەتدان بوو بەکارە دزێوی‌یەکانی و , بۆ ئەوەی رای وولاّتـی دەوروبـەر بـەلای خۆی‌ـدا رابکێـشێت , وە بـۆ پیرۆزکردنـی تاوانـەکانی , لەلایـەکی دیّ بـۆ چاوبەستکردن لەولاّتان چونکە جینۆساید سزای نێودەوڵەتی لەسەرە .

4- سەرەڕای لەناوبردن و زیندەبەچاڵکردنی هـەزاران مـرۆڤ , بـەردەوام لەزیندانەکانـدا ئـازاردراون و لـە هـەوڵی تێکشانیاندابونەو سوکایەتی بەکەرامەتیان ٚکراوەو , بەردەوام دەست درێژی‌ناموسی کراوەتە سـەرئافرەتان

و , وه بەشێكی زۆر لەئافرەتە گەنجەكانیش فرۆشراون بە رەفیق حیزبیەمان و هەندێكیشیان بەولاّتانی دەوروبەر .

5- لە توێژینەوە مەیدانی‌یەكەدا بۆمان روون دەبێتەوە بەرزترین رێژە لە پاشماوەی ئەنفالەكان لە رەگەزی مێینەن , كە (71,42)نمونەی توێژینەوەكە پێكدەهێنێت ئەمانیش بەزۆری ئەو ئافرەتانەن كە مێردەكانیان ئەنفالكراوە و بەدیارمناڵەكانیانەوە دانیشتوون ژیانی كوللەمەرگی دەچێژن .

6- وە بەرزترین رێژەی ئەنفالكراوان و ئەوانەی شوێنبزركران و زیندەبەچالكران لەرەگەزی نێرن كە(61,98) نمونەكە پێكدەهێنن , ئەمەش بەمەستی لەناوبردنی هێزی بەرهەمهێنی مرۆیی‌و ئابوری لەكوردستاندا .

7– لەتوێژینەوە مەیدانی‌یەكەوە مۆمان رون دەبێتەوە كەرێژەی (91,91) ی ئەوانەی كە هاوسەرەكانیان ئەنفالكراوە تاكو ئێستا بەبێ هاوسەر ژیان دەگوزەرێنن , ئەمیش سەرەڕای دەیان ساڵ لە چاوەڕوانی هاوسەرەكانیان و چارەنوسی نادیاریان , هەروەها بەهۆی داب ونەریتی كومەڵی كوردەواری ئەو كوّت و بەندانەی لەكۆمەڵی كوردەواری‌دایە رێگر بووە لەبەردەم هاوسەركردنەوەی ئەماندا .

8- سەر پەرتەوازە بوون و پچڕانی پەیوەندی‌یە كۆمەلأیەتی‌یەكان دروست كردووە بەرێژەی (83,51)ی نمونەكە , ئەم هۆكارەش دەگەڕێتەوە بۆ هەڵكەندنیان لە شوێن و ماڵی خۆیان و نیشتەجێ بوونیان لە ئۆردوگاكاندا .

9- هەروەها لە توێژینەكەوە بۆمان روندەبێتەوە كە تاكو ئێستا بایەخی تەواوەتی بە كەس و كاری ئەنفالكراوان نەدراوە لە (69,15)ی كەس و كاری ئەنفال وا هەست دەكەن كە بایەخ بەئێش و ئازارو نەهامەتی‌یەكانیان نادرێ ولە گرفتەكانیان ناكۆڵدرێتەوە , هەروەك (77,47)ی نمونەی خێزانەكانی پاشماوەی ئەنفال هیچ جۆرە هاوكاری‌یەكیان چ لەلایەن رێكخراوەكان یا دام و دەزگاكانی حكومەتەوە نەكراوە .

پێشنیارەكان

كارەساتی ئەنفال گەورەترین و بەرفراوانترین تاوانی رژێم بوو , وە روداوێكی هێندە جەرگ بڕبوو كە كاریگەی‌یەكی ئێجگار گەورەی لەسەر میللەتی كورد بووەو , لەپاش ئەنجامدانیشی سەخت ترین برینی لەسەر جەستەی گەلەكەمان جێهێشتووە , بۆیە پێویستی بە بەرنامەو پرۆگرامی جۆراو جۆر هەیە بۆ چارەسەركردینی بەشێك لەو گرفتانەی كە بەهۆی كارەساتەكەوە كە توشی كۆمەڵگەی كوردی هاتووە .

وەكاركردن بۆ جێ‌بەجێكردنی چاككردنی ژیانیان و گرنگی دان بە گرفتەكانیان , نەك ئەو یادە ساڵانە بە بە پرۆگرامی دیاری كراوو لەكاتی خۆیدا باسبكری‌ّو پاشان كە یادەكە تێپەڕی ئەو فایلە دابخرێت بۆ یادێكی تر , وە پێویستە پلان و نەخشە دابڕێژرێت بەمەبەستی دۆزینەوەی رێگە چارەی گونجاو بۆ چارەسەركردنی كێشەكانیان و پاشانیش بەشێوەیەكی سیستماتیزەكراو دەست بكرێت بە جێ بەجێكردنی پلان و نەخشەكان بۆ ئەوەی كەس و كاری ئەنفال كراوەكان بەشێك لە كێشە كۆمەلأیەتی‌و ئابووری و دەرونی‌یەكانیان كەم بكرێتەوە و ببنەوە ئەندامی كارای كۆمەڵگە ز

www.dengekan.com
4/13/2007

بۆیه لێرەدا چەند خاڵێك دەخەینە روو بەمەبەستی خزمەتکردنی کەس وکاری ئەنفالەکان و ساڕێژبوونی بەشێك له برینەکانیان و چارەسەرکرگرفتەکانیان :.

1. پێویسته لەسەر دام و دەزگاو رێکخراوو دام و دەزگاکان و حکومەتی هەرێم گرنگی زیاتر بەم کارەساته بـدەن و هـەوڵی زیاتربـدەن بـۆ نەهێـشتن و لابردنـی شـوێنەواری کاولکـاری ئـەنفال , ئـەویش بەئاوەدانکردنەوەی ئەو ناوچانه لەروی خزمەتگوزاریيەوە , هەروەك دەبینین تاکو ئێستا ئەو ناوچـانه کاریگەری شالأوەکه بەروخساری شوێنەوارو خەڵکەکەیەوە دیاره .

2. هەوڵ بدرێت لەئاستی دەرەوەدا گرنگی بەئەنفال بدرێت , وه بـۆ ناسـاندنی ئـەنفال بـه ولأتـانی دونیـاو رێکخراوه مرۆڤ دۆستەکان تاکو ئەنفال تەنهابه قەتیسماوی لـەناوخۆدا نەمێنێتـەوە , هـەروەك دەبیـنین تاکو ئێس‌وتا زۆرێك له وولأتانی دونیاو ریچکخراوو نوسەرو رۆژنامەنوسان لەم کارەساتەبێئاگان .

3. هەولـدان بـۆ چارەسـەرکردنی گرفتەکۆمەلأيـەتیو دەرونیيـەکانی کـەس وکـاری ئـەنفال کـراوان و بەتایبەتیش کێشەی ئەو ژنانەی تاکو ئێستا شویان نەکردۆتەوە ئـەویش بـەدەرکردنی بریـای حکومـەت بەشێوەیەکی یاسایی و شەرعی , چونکه زۆرترین رێژەی پاشماوەی ئـەنفالکراوان هاوسـەردارن و تـاکو ئیستا هاوسەریان دروست نەکردۆتەوە .

4. هاوکاریکردنی مادیيان بەجۆریك که له ئاستی پڕکردنەوەی پێداویستیيەگانیاندا بێت ,چـونکه نزمـی ئاستی ئابوریان گرفتەکانی قوڵتر کردووه .

5. دۆزینـەوەی کـار بۆخـەڵکی ئـەو ناوچـانه بـه جۆرێـك کەلەگـەڵ توانـاو سروشـتیانا بگـونجی , ئـەمیش لەرێگەی کرنەی پرۆژەو کارگـەو دامـەزراوەی جۆراوجـۆرەوە , بۆئـەوەی بتـوانن بـژێوی ژانیـان دابـین بکەن .

6. کردنـەوەی مەڵبەنـدەکانی هوشـیارکردنەوەو دامـەزراوه کۆمەلأیەتیيـەکان و بەرزکردنـەوەی ئاسـتی هۆشیاریيان و نەهێشتنی نەخوێنـدەواریيان وەك لـه توێژینەوەکـەوە بۆمـان دەرکـەوت بەشـی زۆری خەڵکی ناوچەکه نەخوێندەوارن ,بەهۆی ئەم دیاردەیەشەوەیه زیاتر گرفتـه کۆمەلأیەتيیـەکان دروسـت دەبێت .

7. گرنگیو بایەخ دان بەگرفتەکانی منالأن و لاوان , کەبەشی زۆریان دوچاری نائومێدیو بێهیـوایی بونـەو وازیان له خوێندن هێناوه , ئەمیش بەنەخشەو پلانی گونجاوو لەرێگەی کەسـانی تایبەتمەنـدو توێـژەره کۆمەلأیەتیو دەرونیيەکانەوە .

8. له ئاستی راگەیاندنیشدا پێویسته گرنگـی زیـاتر بـدرێت بـەم کارەسـاته نـەك تـەنها لـه یادەکانـدا , وه پێویسته نوسەرو رۆژنامەنوسانیش نوسین و لێکوڵینەوەی زیاتری لەسەر بکەن .

9. کردنەوەی سەنتەرێکی توێژینەوەی سەربەخۆو تایبـەت بەکارەسـاتی ئـەنفال و ئەنجامـەکانی و گرنگـی دان بەکۆکردنەوەی بەڵگەنامەو دیکۆمێنتەکان و ناوو شوێنی ئەنفال کراوان .

سەرچاوەکان

یەکەم / بەزمانی کوردی

ا – پەڕتوک

1- بەیاد عبدالقادر ـ دەروازەی گۆرانی کۆمەڵ ، چاپخانەی حوادث ، بغداد ، 1987 .

2- جەزا تۆفیق تالب ـ بایەخی جیوپۆلەتیکی دانیشتوانی هەرێمیکوردستانی عێراق ، چاپی یەکەم ، 1999 .

3- چیا ـ ئەمنی ستراتیژی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان , تەرحیل ، تەعریب ، تەبعیس ، چاپی یەکەم ، دەزگای ناوەندی کۆمەڵە ، 1988 .

4- زیاد عبدالرحمان ـ تونی مەرگ هێرشەکانی ئەنفال لەبەڵگەنامەکانی رژێمدا ، تەورێز ، 1995 .

5- شەوکەتی حاجی موشیر ،کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجە بەهاری 1988 ، چاپی یەکەم ، سلێمانیئازاری 1999.

6- عەدالەت عومەر صالح ـ ئەنفال و ئافرەتی کورد , چ 1 , هەولێر , 2002 , لا 99 .
7- فەیصەڵ دێهاتی ـ کورد لەسیستەمی نوێی جیهاندا , هەولێر , 2001 , لا 245 .
8- میدڵ ئیست ووچ ، جینۆساید لەعێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆسەر کورد ، و ـ سیامەندی موفتی زادە ، چاپی یەکەم ، سلێمانی ، 1999 .
9- مەحمودی مەلا عیززەت ـ جمهوریەی کوردستان ، لێکۆڵینەوەیەکی میژوویی سیاسییە ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، ساڵی 2001 .
10- محەمەد کەریم شەیدا ـ نەخۆشییە دەروونییەکان و دەرون لەشییەکان (سایکۆمات)ییەکان , چ 1 ,سلێمان 2000, لا 67 .
11- د. محمد احمد گەزنەیی ـ حکم الزوجات المفقودین فی کارپە ما یسمی بالانفال , هەولێر , لا 103 .
12- نەوشیروان مستەفا ئەمین ، خولانەوە لەنێو بازنەدا ، چاپی دووەم ، 1999 .
13- نوری تاڵەبانی (د.) ـ دۆزی کوردو ئاسۆکانی ئایندەی لە عێراقدا ، و ـ بەشی راگەیاندن و روناکبیری مەڵبەندی کەرکوك (ی ـ ن ـ ك) ، چاپی یەکەم ، 1999 .
14- هاوڕێ باخەوان ـ (هاوڕێ نامە) بۆ مێژوی کوردستان و کورد ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، 1999.
15-هەژاری عەزیز سورمێ ـ کوردو جینۆسایدو ئیبادەکردن ، هەڵویستی یاسای نێودەوڵەتی ، کوردستان ،1998 .
16- هێمن باقر و بەرهەم عومەر ـ ئەنفالی سێو کاریگەرییە کۆمەلأیەتییەکانی لەسەر ژنانی پاشماوەی ئەنفال
, چ 1 , سلێمانی , 2004 , لاپەڕە 52 .
17- هێنی هارۆڵد هەنسن ـ ژیانی ئافرەتی کورد ، و ـ عەزیز گەردی , بەغداد , 1983 , لا 383 .
18- یوسف دزەیی ، ئەنفال ، کارەسات ، ئەنجام و رەهەندەکانی , چاپی یەکەم ، هەولێر ، 2001 .

ب – گۆڤارەکان

1- ئاراس فەتاح ، چاو پێکەوتنێك لەگەڵ (یوست هیلتەرمان) ، گۆڤاری رەهەند ، ژمارە 7 ، ساڵی 1999 .
2 – پ.د. ئازاد محەمەد ئەمین نەقشبەندی ـ ئۆپەراسیۆنەکانی ئەنفال چەند تێبینییەك و سیماسەرەکییەکانی , گۆڤاری سەنتەری برایەتی ,ژمارە 4 , 2002 , لاپەڕە 95 .
3- ئەیاد کەمال ـ تاوانی ئەنفال و پاشماوەی ئەنفال لە نێوان ژیان و سۆراغێك بۆ ئایندە , گۆڤاری ئەنفال ,ژمارە 2 , 2001 , لا 6 .
4- ئەڵوەن عبدالغفور ـ خۆزگە نانێکم بخواردایە عەسر وەبانی رێی نەکردایە ,گۆڤاری ئەنفال , ژمارە 3 , 2002 , لا 81 .
5- د. ئازاد شێخانی ـ ئەنفال لەناو چوارچێوەی قۆناغەکانی دروستکردنی ئوردوگا زۆرەملێکاندا , گۆڤاری

سەنتەری برایەتی , ژ 24 , 2002 , لا 437 ـ 438 .
6- تەها سلێمان ـ کاردانەوەی پەلاماری ئەنفال لەسەر ژنان , گۆڤاری ئەنفال , ژ 3 , 2002 , لا 8 .
7- سلێمان عبداللە ـ راگواستنی گوندنشینەکان لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا , گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژ12 ,1999,لا7
8- د. جەبار قادر ـ ئەنفال دەرهاویشتەی رەگەز پەرستیو تۆتالیتاریزم و کۆمەڵگەی داخراو , سەنتەری برایەت , ژمارە 24 , هاوینی 2002 , لا 69 .
9- ئەنفال : جینۆساید کردنی کورد لەعێراق ـ وەرگێرانی کاوە جەمال ،گۆڤاری رەهەند ،ژـ7 ن 1999 , لا98
10- شێخ صدیق ـ کاریگەری ئەنفال لەسەر لایەنی دەرونی و کۆمەڵایەتی ناو پاشماوەی ئەنفالەکان , گۆڤاری سەنتەری برایەتی , ژمارە 24 , 2002 , لا 219 .
12 – تۆفیق عەبدول ، ئەنفالەکان و رایەکی تایبەتی سەبارەت بە چارەنوسیان ، گۆڤاری ئاران ، ژـ 6 ، مایسی 1998.
13- خالید صالح ـ ئەنفال جینۆسایدی کورد لە عێراقدا ، و ـ کاوە جەمال ، گۆڤاری رەهەند ، ژـ 7 ، 1999 .
14- خاك ـ ئەنفال ، ژمارە (34) ، ساڵی سێیەم ، 10ی نیسانی 2000 .
15- عومەر عبدالعزیز ـ قوربانیەکانی عەمەلیاتی بەناو ئەنفال و چەند سەرنجێك ، پەیامی راستی ، ژـ (32 ـ33).
16- عبدالرحمان صدیق ـ ئەنفال لە روانگەی ئیسلامەوە ، پەیامی راستی ، ژـ (65) ، ساڵی ، 2002 .
17- عەباس هەمزە خدر ـ جینۆساید کارەساتی کوردو تاوانی نێودەوڵەتی ، گۆڤاری یاسا پارێزی ، ژـ 4 ، ساڵی چوارەم ، 1999 .
18- ف . رەش ـ ئەنفال ناسنامەیە ، گۆڤاری نڤار ، ژ ـ 5 ، بەهاری 1999.
19- علائ نوری ـ بیرەوەریەکانم لە ئەنفالی دوودا ، گۆڤاری ئەنفال ژـ 1 ،2000.
20 – عارف قوربانی ـ دیوی ناوەوەی ئەنفال لەزمانی ئەنفال دیدەکانەوە, گۆڤاری ئەنفال ژ 3 , 2002, لا91
21- کەنعان مەکیە ـ چاوپێکەوتنی تەیمور ، وـ فایەق رەحیم محەمەد ،گۆڤاری ئەنفال ، ژـ 1، 2000.
22- مەریوان وریا قانع ـ ئەنفال و مۆدێرنە، روداوێك لە دوامانەوە یان ئەگەرێك لەپێشمانەوە ، رەهەند ، ژـ 7 ،1999
23- مارف عومەر گوڵ ـ ئەنفال قۆناغێك لە پراکتیککردنی جینۆساید ، رەهەند ، ژـ 7 ، 1999 .
24 – مارف عومەر گوڵ ـ کۆبونەوەکانی عەلی حەسەن مەجید ، رۆتردام ، بێوار ، ژ ـ 185 ، 1999 .
25- تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان , لە بلاۆکراوەکانی بزوتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق , زنجیرەسێ , لا 10 .

26- یوسف مەعروف دزەیی ـ تاوانی ئەنفال بەرامبەر بە کورد ، سەنتەری برایەتی ، ژ ـ 19 ، بەهاری 2001
27- یوست هیلتەرمان ـ جینۆساید هاوتاوانی بێدەنگ بوون عێراق و کوردەکان ، و ـ کاوە صالح ، گۆڤاری رەهەند ، ژـ7 ، 1999 .

ج / رۆژنامەکان

1- بەهجەت رەئوف ـ بیرەوەری ئەنفالی بەدناوی یەك ، روژنامەی کوردستانی نوێ ، ژ ـ (455)، 1993/8/6 .
2- تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان , لە بڵاوکراوەکانی بزوتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق , زنجیرەسێ , لا 10 .
3 - رۆژنامەی خەبات ـ ژمارە (1413) , 16 / 4 / 2004 , لا 2 .
4- رۆژنامەی رێبازی ئازادی ـ ژمارە (327) , 18 /5 /2004 , لا 1 .
5 - کوردستانی نوێ ، ژ ـ (363) ، 1993/4/14 .
6- کوردستانی نوێ ، ژ ـ (67) ، 1992/4/15 .
7- هاوکاری ، ژمارە (959) ، 1988/3/21 .
8- هاوکاری ، ژمارە (953) ، 1988/4/4 .
9- هەڵەبجە ـ بڵاوکراوەیەکی تایبەتە بەیادی دوانزە ساڵەی کیمیابارانی هەڵەبجە ، 2000/3/16 .
10- شانزەی سێ ، هەڵەبجە لە گۆڤارو رۆژنامەی جیهانیدا ، ساڵی 1998 ، ژمارە (5).
11- عومەر غەریب ، دابەزاندنی رێژەی کورد بۆ (10٪) سیاسەتێکی بێ ئاییندە ، کوردستانی نوێ ، ژمارە (2582) 2002/2/12 .
12- کەریم عبداللە هەرتەلی ـ کارەساتی گوندی (وەرە) ، ئاڵای ئازادی ، ژ ـ (120) .
13- محەمەد عبدالکریم بەرزنجی ـ ئەنفالی بەدناو لە زمانی پیاوەکانی رژێمەوە ،کوردستانی نوێ ، ژـ (87)، 1992/5/18 .

دووەم / بەزمانی عەرەبی

ا- الكتب

1- القرئان الكريم
2- ابن كثير / تفسير ابن كثير .موسسة الكتب الثقافية , بيروت , 1998 .

3- احسان محمد حسن (د.) ـ موسوعة علم الاجتماع ، بيروت ، طبعة الالى ، 1999 .
4- امين زكى ـ خلاصه تاريخ كرد و كردستان . چ 1 1961 , لا 277 .
5- جوردن مارشال ـ موسوعة علم الاجتماع ، المجلد الاول ، طبع الاول ، 2000 .
6- حميد الساعدى ـ مبادئ القانون الدستورى وتطور النظام السياسى فى العراق ، متبعة البغداد ، 1990 .
7- خليل اسماعيل محمد (ب.) ، موءشرات سياسة التعريب والتهجير فى اقليم كردستان العراق ، مطبعة جامعة
صلاح الدين ، اربيل ، 2001 .
8- د. خليل اسماعيل ـ انماط الاستطان الريفى فى العيراق , بغداد مطبع الحوادث , 1982 , لا394 .
د. خليل اسماعيل محمد ـ أقليم كوردستان عيراق , اربيل 1999 , ص 46 ـ 47 .
9- راغب اسفهانى ـ الالفاظ القران ، دارالقلم ديمشق ، بيروت ، 1992 .
10- سميرة احمد السيدـ مصتلحاط علم الاجتماع ، طبعة الاولى ، 1997 .
11–د. عزالدين مصطفى رسولَ ـ الواقعية فى الادب الكردى , بيروت , 1966 , لا 187 .
12–د. كەمال مەزهەر ئەحمەد ـ ئافرەت لە مێژوودا , چاپخانەی الحوادث بغداد , 1981 , لا 79 .
13-كنعان مكية ـ قصوة والصمت ، منشورات هيئة الرسال العراقية ، طبع الاول ، 1996 .
14--لويس معلوف ـ المنجد ، طبعة الخامسة والثلاثين ، حوزيران ، 1996 .
15--وفييق السسامرائى ، حطام البواب الشرقية ، طبع الاول ، 1996 .

ب/ المجلدات والجرائد

1-جيا ـ ترحيل المناطق النفطية فى كوردستان ، مجلة القافلة ، عدد (5) ، 1999 .
2- فاتح كريكار ـ فاجعة حلبجة كبرى جرائم العصر ، مجلة النفير ، عدد (4) ، 1989 .
3- جريدة (الوقائع العراقية) ، العدد (3158)، 1988/7/13 .
4- جريدة العراق ، 13/ ايلول / 1983 .
5- جريدة الثورة ، عدد (6508) ، الاحد 20/ 3/ 1988 .

سێيەم / چاوپێكەوتنەكان

1- چاوپێكەوتن لەگەڵ محەمەد جواد ، كۆمەڵگەی شۆڕش ، 1/3/ 2002 .
2- چاوپێكەوتن لەگەڵ كوێخا حەمە سەعيد ، كۆمەڵگەی تەكيە ، 2002/4/6 .
3- چاوپێكەوتن لەگەڵ مام قادر حەمە ئەمين ، كۆمەڵگەی رزگاری ، 2002/4/5 .
4- چاوپێكەوتن لەگەڵ سەعدیيە عەلی ، كۆمەڵگەی شۆڕش , 2002/4/6 .

Research Abstract

The savagous Anfal crime Was the most terrifying disaster happened to the Kurdish . It was taken by the racist totalitarian regime to remove all marks and traces of Kurdish ethnicity , culture and identity.
This catastrophe has inflicted the heaviest materialistic and immaterialistic damages upon the Kurdish people. And has left tremendous influence on the current and future life of the Kurds.

The Anfal process was a strategic attempt by the Ba,ath Regime to deface all the aspects of the humanitarian life of the people of Kurdistan . In spite of killing and missing thousands of woman , children , youth and elder lies , it has also left similar negative effects on the social life of Kurdistan people . through the destruction of Kurdistan lands and looting all its products , After the process , the Anfal remnants settled in the compulsory collective towns facing tens of social , economic and psychological problems that are lasting up to date

The Anfal campaign was carried out under various schemes . Even the use of the word "Anfal " for the campaign is part of the scheme . " Anfal " is the name of the eigth Qor,anic Surat , which means " the spoils " . But the regime used this term for the process that started on 23 February 1988 up to 6 September 1988 . It covered all the rural areas of Kurdistan and led to the missing of 182000 Kurdish people and the destruction of almost all Kurdish villiages .

It was also the essential factor behind the dissembling and homelessness of Kurdish society and the destruction of the norms and traditions of the Kurdish people . More over , it caused tens of social and psychological disorder . This attack has left a very horrible influence on the various aspects of the life of the Kurdish . The problems haven,t been solved yet , and has left tens of social , psychological and economical consequences for the Kurdistan community .

This research is a national and ethical burden that has encouraged me to entitle it " Anfal and its sociological dimension ". The Anfal process was not only an attack to destroy the Kurdish individual , but also attacked the economical , social , and psychological aspects of these people .

As one can observe the missing of thousands of Kurds has caused the biggest problem for the Kurdish society . A huge number of people are still waiting and living in distress . Due to that attack , thousands of families have faced separation . The significance of this research lies in the fact that it studies a phenomenon that is still subject of studies and debates . However , it has scarcely been studied scientifically and academically .

This research can be considered as the first scientific study conducted in Sociology Department of Sulaimani University on Anfal campaign and its effect , It is also a breakthrough for further research s on the political , social , demographical and economical aspects of Anfal .

The aim of the researcher is to highlight the problems and traces of Anfal process , since attempts at eradicating the negative aspects of Anfal , are attempts for remedying a wound in the body of the Kurdish community . It is simultaneously an attempt at vanishing the fear of this blow on the current and future generations , as well as disclosing the social effects of the attack . The

research also contains lots of suggestions and recommendations for improving the living status of the relatives of those who underwent the Anfal campaign .

No research can be done without facing problems , especially if was a field study , This research has faced many problems , particularly the lack of scientific sources and references that include scientific statistics on the social aspects of the Anfal campaign in Garmian province . This research consists of an introduction , two main chapters , five sections , results and suggestions . The first chapter discusses Anfal,s theoretical backgraound , The first section identifies the concepts and terms , which consist of genocide term , the concept of Anfal and the Anfal process .

The second section elaborates the other genocide measures preceding the Anfal process , and shows the practical stages of the Anfal attack . The third section , however, talks about the life and condition of those who underwent the Anfal process , as well as the social and psychological problems that have faced them .

The second chapter comprises the fourth and fifth sections . this chapter explains the field aspects of the study in Garmian province , the districts and sub-districts of Chamchamal , Kalar , Kifri , Shorish , Rizgarri and Takia have been covered in the questionnaires and data collection process .

The fourth section sheds light on the plan and methology , as well as the frame and sampling of the questionnaire form . The fifth section states the result of the field study in table s . The research ends in conclusion s , suggestions and the appendices .

Finally, the researcher hopes that the could have filled a gap in academic sociological studies . Only Allah Almighty is perfect , so every research is subject to short comings .